

У НОМЕРІ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Волкова Н.І., Задорожнюк Н.О.

Економічні студії – мейнстрім сучасної економічної теорії та практики господарювання..... 3

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Шульський М.Г.

Експортно-імпортна діяльність суб'єктів господарювання Львівщини..... 8

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Бортнік С.М.

Досконалення державної інвестиційної політики в сфері розбудови транспортної інфраструктури України..... 18

Волинчук Ю.В., Нікітін Т.О.

Аналітичне дослідження ринку товарів легкої промисловості України..... 28

Прус Ю.І.

Концептуальний підхід до управління розвитком просторового капіталу..... 36

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Вахович І.М., Камінська І.М.

Волинська область у площині соціально-економічного розвитку України..... 44

Соколова А.О., Ратошнюк Т.М.

Соціально-економічні наслідки децентралізаційних перетворень на сільських територіях: регіональний аспект..... 56

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Ліщук М.Є., Московчук А.Т.

Система управління охороною праці в Україні: аналіз стану та перспектив її реформування..... 66

Матвійчук Л.Ю., Чепурда Л.М.

Формування доступного середовища інклюзивного туризму..... 74

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Гаврилюк О.В.

Диджиталізація бізнесу: трансформація стратегій взаємодії з клієнтами..... 81

Zabedyuk M.

Diversification strategy as a way to increase efficiency of an enterprise..... 87

Сакун Л.М., Бражнікова Т.М.

Особливості формування інвестиційно-інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств..... 93

Талах В.І., Талах Т.А.

Сутність і значення порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємств..... 98

Шейко Ю.О.

Пріоритети інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні..... 106

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ**Голюк В.Я.**

Вплив ключових відсоткових ставок на динаміку ВВП єврозони..... 113

Конончук И.А., Пригодич И.А., Киевич А.В.

Условия и эффективность применения особых режимов налогообложения..... 119

Мостовенко Н.А., Коробчук Т.І., Чиж Н.М.

Основні тенденції розвитку сучасного ринку кредитних послуг в Україні..... 127

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК АНАЛІЗ І АУДИТ**Тлущкевич Н.В., Нужна О.А., Писаренко Т.М.**

Формування собівартості продукції тваринництва для прийняття управлінських рішень..... 134

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА**Дзямулич М. І., Грудзевич Ю. І.**

Умови та чинники відтворення людського капіталу в Україні..... 142

Полухтович Т.Г., Мельничук Ю.Є.

Оновлення знань в інформаційному соціумі..... 147

Піменова О.О., Полухтович Т.Г.

Освіта для активного старіння як виклик сучасності..... 155

Пиріг С.О.

Використання табличного редактора MS EXCEL у методичній роботі науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу..... 159

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330

Волкова Н.І., к.е.н., доцент

Volkova N. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

<http://orcid.org/0000-0003-0769-3172>

Задорожнюк Н.О., к.е.н., доцент

Zadorozhniuk N. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

<http://orcid.org/0000-0001-9708-7242>

ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ – МЕЙНСТРІМ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Одеський національний політехнічний університет

В статті розкрито сутність поняття «економічні студії» в контексті сучасної економічної теорії та практики господарювання. У широкому розумінні економічні дослідження - це поліконцептуальна система знань, розвиток якої пов'язаний з постійним виникненням, обґрунтуванням, розширенням впливу одних теорій, спростуванням інших та їх протистоянням. У більш вузькому розумінні економічні студії – це сукупність економічних, політичних, інформаційних та комунікаційних процесів та напрямків, що відбуваються на регіональному, національному та глобальному рівнях.

Визначено місце економічних студій у сучасних наукових дослідженнях: економічному, політичному, інформаційному та комунікаційному напрямках. Запропоновано певну структуру економічних досліджень відповідно до сучасних наукових досліджень та актуальних проблем людства. Економічні студії як дисципліна складається з двох складових: наукових засад становлення та розвитку науки та дисципліни «Економічні студії», тобто вивчення фундаментальних змін; теоретичні основи становлення та розвитку економічних досліджень. Питання, які мають бути вирішені у повсякденному та економічному житті, потребують їх швидкого вирішення за допомогою постійного механізму.

Основними компонентами економічних студій як навчальної дисципліни вважаються: інформаційне втручання – це сукупність цілеспрямованих заходів, що забезпечують канали розповсюдження та телекомунікації інформації про масові тенденції у заздалегідь визначеному режимі; розумна спеціалізація, що передбачає стимулювання інноваційної діяльності та впровадження інновацій, активізацію довгострокових структурних змін в економіці регіону з довгостроковою орієнтацією; регіональні студії – це складна категорія, яка має відношення до досліджень та моніторингу процесів, що відбуваються в регіоні. Регіональні студії можуть створити передумови для формування транснаціональних економічних та культурних зв'язків, що підтверджує тісний зв'язок між регіональними та економічними студіями.

Міжнародні економічні організації також відіграють важливу роль - як всесвітню платформу для економічних студій.

Ключові слова: економічні та регіональні студії, економічна теорія, розумна спеціалізація, інформаційні інтервенції, суспільні комунікації.

ECONOMIC STUDIES – A MAINSTREAM OF MODERN ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC PRACTICE

Odessa National Polytechnic University

The article describes the essence of the concept of "economic studies" in the context of modern economic theory and practice of management. In the broad sense, economic studies are a polyconceptual system of knowledge, the development of which is connected with the constant emergence, justification, expansion of influence of some theories, refutation of others and their confrontation. In a more narrow sense, economic studies are a set of economic, political, information and communication processes and activities that take place at regional, national and global levels.

The place of economic studies in modern scientific researches is defined: economic, political, information and communication directions. A certain structure of economic studies in accordance with modern scientific

researches and actual problems of humanity is offered. Economics as a discipline consists of two components: scientific principles of formation and development of science and discipline "Economic Studies", ie the study of fundamental changes; theoretical foundations of formation and development of economic studies. Issues that must be resolved in everyday economic life, necessitate their prompt decision with the help of a permanent mechanism.

The key components of economics studies as a discipline are considered: information Intervention is a set of purposeful measures that provide channels of distribution and telecommunication of mass trend information in a predetermined mode; smart specialization envisages stimulation of innovative activity and introduction of innovations, activation of long-term structural changes in the economy of the region with a long-term orientation; regional studios – it is a complex category that is relevant to the research and monitoring of the processes taking place in the region. Regional studios can create the preconditions for forming transnational economic and cultural ties, which confirms the close link between regional and economic studios.

International economic organizations also play an important role - as a worldwide platform for economic studies.

Key words: *economic and regional studies, economic theory, reasonable specialization, information interventions, public communications.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її з важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність дослідження обумовлена трансформаційними процесами, що відбуваються у вищих навчальних закладах та появою нових наукових дисциплін сучасного освітнього процесу, серед яких особливе місце займають «економічні студії». Проте зміст поняття «економічні студії», його складові та місце у сучасних наукових напрямках є не вирішеними питаннями. Тому безумовно важливим на сьогодні є здійснення нових та аналіз проведених наукових досліджень в межах економіки як галузі знань з метою пошуку відповідей на означені питання.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання, пов'язані з дослідженням економічних студій є відкритими, тому інноваційність цього поняття відкриває нові можливості для наукових праць. Разом з цим можна відзначити роботи, у яких розглядаються базові економічні явища та процеси [1], а також інноваційні аспекти, що відбуваються в умовах ринкової трансформації [2]. Наукові положення цих праць доцільно відобразити в економічних студіях. Також слід зазначити регіональні студії [3], які мають схожість щодо логіки розкриття змісту економічних студій. Проаналізовані дослідження підтверджують відсутність чіткого наукового бачення змісту та структури економічних студій як нового напрямку в науці та освітньому процесі.

Цілі статті. Ключовими цілями статті є:

- з'ясування сутності економічних студій як нового наукового напрямку;
- визначення місця економічних студій у сучасних наукових дослідженнях;
- побудова структури економічних студій у контексті сучасної економічної теорії та практики господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових досліджень. Початок XXI ст. характеризується такими тенденціями:

- зближення країн і народів;
- поєднанням економічного та інформаційного простору;
- стрімким розвитком різноманітних технологій;
- збільшенням ролі нових знань та комунікаційної складової у практиці господарювання.

Все це знаходить своє відображення у трансформаційних процесах, які відбуваються в науковому та освітньому процесах – з'являються нові терміни, наукові напрями та навчальні дисципліни. У зв'язку з вищезазначеним виникає науковий і практичний інтерес щодо розкриття сутності та дослідження нових термінів, серед яких особливе місце займають «економічні студії».

Економічні студії – це мейнстрім економічної теорії та практики господарювання в сучасних умовах. У широкому розумінні економічні студії – це поліконцептуальна система знань, розвиток якої пов'язаний з постійним виникненням, обґрунтуванням, розширенням впливу одних теорій, спростуванням інших та їх протиставленням [4]. У більш вузькому розумінні економічні студії – це комплекс економічних, політичних та інформаційно-комунікативних процесів та заходів, що відбуваються на регіональному, національному та світовому рівні.

Предметом дослідження економічних студії виступає система знань з різних наукових напрямів про сучасну економіку. Тобто можна стверджувати, що економічні студії тісно взаємодіють з багатьма навчальними дисциплінами: економічною теорією, міжнародними економічними відносинами, суспільними та маркетинговими комунікаціями, а також деякими політичними та інформаційними напрямами наукових досліджень тощо. Особливу увагу слід приділити інформаційній інтервенції та політиці розумної спеціалізації, які на сьогодні є одними з найактуальніших питань як у науці, так й у практичній діяльності.

Інформаційна інтервенція – це комплекс цілеспрямованих заходів, що забезпечують подання каналами розповсюдження та телекомунікацій масової тенденційної інформації у заздалегідь заданому режимі або її інтерпретацію у потрібному ракурсі з метою впливу на суспільну думку і прийняття рішень в іншій державі, а також інформаційні технології і інформаційна техніка та обладнання іноземного виробництва, споживачами якої є мешканці країни-об'єкта інформаційної інтервенції [5].

Смарт-спеціалізація передбачає стимулювання інноваційної діяльності та впровадження інновацій, активізацію довгострокових структурних змін в економіці регіону з орієнтацією на перспективу, тобто формування такої політики, яка дасть змогу регіону зайняти важливі ніші на глобальних ринках [6].

Місце економічних студій у сучасних наукових дослідженнях наведено на рис. 1.

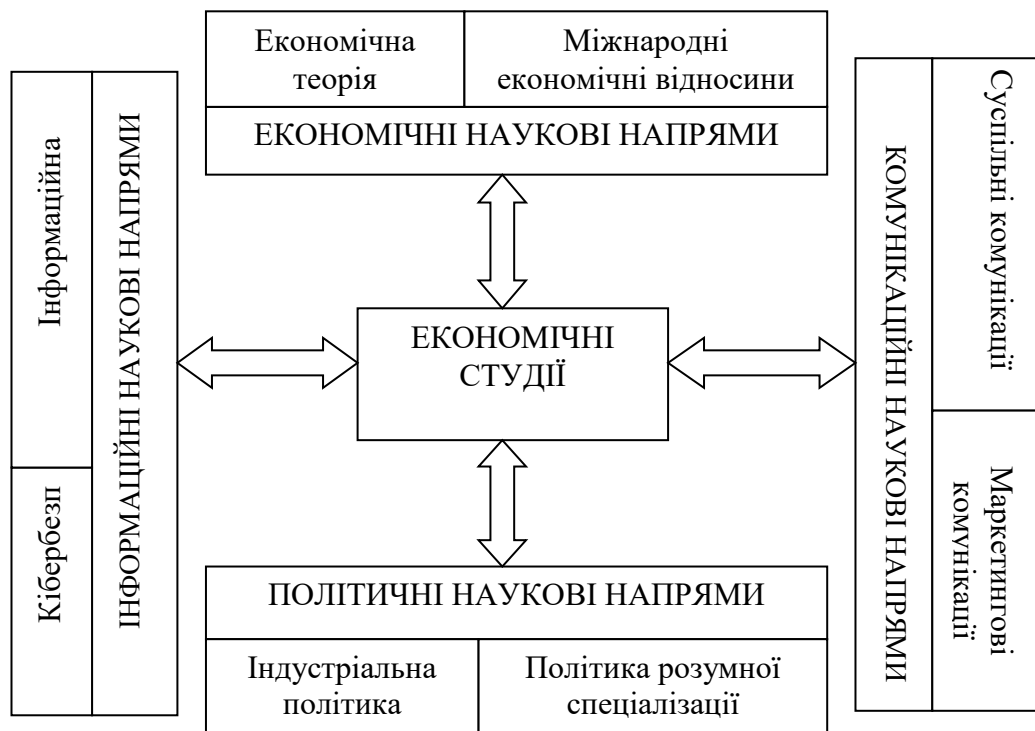

Рис. 1 Місце економічних студій у сучасних наукових дослідженнях

Джерело: розроблено авторами

Отже, економічні студії, поєднуючи актуальні та різні напрями науки, займають важливе місце як у науковому просторі, так й у сучасному освітньому процесі.

Для більш повного розуміння змісту економічних студій слід визначити їх структуру, авторське бачення якої представлено на рис. 2.

Рис. 2 Структура навчальної дисципліни «Економічні студії»

Джерело: побудовано авторами

Економічні студії як навчальна дисципліна складається з двох компонентів:

1. Наукові засади становлення та розвитку науки та дисципліни «Економічні студії», тобто дослідження фундаментальних змін, які відбуваються у світі під впливом дії в економіці принципу технологічного детермінізму, що дає змогу проаналізувати динаміку розвитку економіки, а отже і суспільства в цілому, з точки зору минулого, реального теперішнього і передбаченого майбутнього [4]. Тобто підґрунтям цього компоненту є знання з економічної історії та економічної теорії щодо становлення та розвитку економічних відносин та економік взагалі.

2. Прагматизація теоретичних основ становлення та розвитку економічних студій. Питання, які повинні вирішуватися в повсякденному економічно-господарському житті, обумовлюють необхідність їх оперативного рішення за допомогою постійно діючого механізму. Таким механізмом виступають урядові, міжурядові організації, об'єднання виробників, наукових товариств, різноманітні системи комунікацій (наукові та науково-практичні конференції, конгреси, семінари, проекти, програми тощо). В даному компоненті економічних студій актуальним є включення питань, пов'язаних з дослідженнями національної економіки: її ключових проблем та досягнень, міжнародному співробітництву та світовим рейтингам за певними показниками, що свідчать про економічний, інформаційний та технологічний розвиток країни.

Особливу увагу слід приділити регіональним студіям – це комплексна категорія, якій відповідає дослідження та моніторинг процесів, що відбуваються в регіоні: історико-культурних, культурно-етичних, соціально-економічних, політичних, економіко-географічних, еколого-природничих та ін. [3].

Регіональні студії створюють аналітичну базу для прийняття рішень в сфері регіонального розвитку, навіть мають певну місцеву локацію. Одночасно, вони можуть створювати передумови для формування транснаціональних економічних і культурних зв'язків, що підтверджує тісний зв'язок регіональних з економічними студіями.

Висновки. Таким чином, у роботі визначені орієнтири дослідження дефініції «економічні студії», як поліконцептуальної системи знань та її прагматизації в процесі вирішення соціально-економічних проблем. Також визначено місце економічних студій у сучасних наукових дослідженнях та зв'язок з багатьма навчальними дисциплінами: економічною теорією, міжнародними економічними відносинами, суспільними та маркетинговими комунікаціями; побудована структура економічних студій у контексті сучасної економічної теорії та практики господарювання.

Отже, всі поставлені у роботі завдання були вирішені. В подальших дослідженнях планується вивчення глобалістичної свідомості в понятті «економічні студії» в історико-економічних та методологічних аспектах.

Список бібліографічного опису:

1. Економічна теорія: тенденції та розвиток системи економічних ідей : монографія / авт. кол.: Е. М. Забарна, Н. О. Задорожнюк, Н. І Волкова та [ін.] ; за заг. ред. Е. М. Забарної. Одеса, 2018. 392 с.
2. Парадигма інноваційного розвитку в умовах ринкової трансформації : монографія / Е. М. Забарна, О. М. Козакова, В. А. Чердніченко [та ін.] ; за заг. ред. Е. М. Забарної. Херсон, 2019. 92 с.
3. Забарна Е. М. ЕС та регіональні студії Одещини. Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях : матеріали IV Міжн. наук.-прак. Інтернет-конф. Одеса : ОНПУ, 7 червня 2018. С. 133–137.
4. Волкова Н. І., Задорожнюк Н. О. Економічні студії як новий напрям галузі економічних знань. Управління інноваційним розвитком на макро-, мезо- та мікрорівнях : матеріали V Міжн. наук.-прак. Інтернет-конф. Одеса : ОНПУ, 7–8 червня 2019. С. 26–28.
5. Івановський В. Що таке інформаційна інтервенція. Житомирінфо, 2015. URL: https://www.zhitomir.info/post_568.html (дата звернення: 13.02.2020).
6. Сториков Г. SMART-спеціалізація для стратегій регіонального розвитку в Україні URL: <http://ufuti.pro/strategies/339-smartspetsializatsiia-dlia-strategii-rehionalnoho-rozvytku-v-ukraini.html> (дата звернення: 13.02.2020).

References:

1. Zabarna, E. M. (2018). Ekonomichna teoriya: tendencyi ta rozvytok sy'stemy ekonomichny'x idej. [Economic theory: trends and development of the system of economic ideas]. Odesa : Astropryt. [in Ukrainian].
2. Zabarna, E. M. (2019). Paradygma innovacijnogo rozvytku v umovax rynkovoyi transformaciyi. [The paradigm of innovative development in the conditions of market transformation]. Xerson : Oldi-plyus. [in Ukrainian].
3. Zabarna, E. M. (2018). ES ta regional'ni studiyi Odeshhy'ny'. [EU and regional studios of Odessa region], Materialy' IV Mizhn. nauk.-prak. Internet-konf. «Upravlinnya innovacijny'm rozvytkom na makro-, mezo- ta mikrorivnyax», 133–137. [in Ukrainian].
4. Volkova, N. I., Zadorozhnyuk, N. O. (2019). Ekonomichni studiyi yak novy'j napryam galuzi ekonomichny'x znan'. [Economic studies as a new direction of the field of economic knowledge], Materialy' V Mizhn. nauk.-prak. Internet-konf. «Upravlinnya innovacijny'm rozvytkom na makro-, mezo- ta mikrorivnyax», 26–28. [in Ukrainian].
5. Ivanovs'ky'j, V. (2015). Shho take informacijna intervenciya. [What is an information intervention]. Zhy'tomy'rinfo – Zhytomyrinfo. URL: https://www.zhitomir.info/post_568.html. [in Ukrainian] (Last accessed: 13.02.2020).
6. Story'kov, G. SMART-specializaciya dlya strategij regional'nogo rozvytku v Ukraini. [SMART-specialization for regional development strategies in Ukraine]. URL: <http://ufuti.pro/strategies/339-smartspetsializatsiia-dlia-strategii-rehionalnoho-rozvytku-v-ukraini.html>. [in Ukrainian] (Last accessed: 13.02.2020).

Дата подання публікації 17.03.2020 р.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.9 (470)

Шульський М. Г., д.е.н., професор,
M. Shulskyi, Doctor of Economics, Professor
<http://orcid.org/0000-0003-4790-3904>

ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ЛЬВІВЩИНИ

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

В статті проведено дослідження стану розвитку експортно-імпоротної діяльності суб'єктів господарювання з детальним представлення матеріалів цього виду діяльності на протязі ряду років. Одночасно відмітимо, що Львівська область має сприятливі умови для налагодження зовнішньоторговельних зв'язків з різними країнами світового простору, особливо з країнами Європейського Союзу. Більше того, вона має потужний виробничий потенціал у різних сферах суспільних відносин, що є основою налагодження зовнішньої торгівлі, основними складовими яких є експорт та імпорт продукції. Саме в цих аспектах відображається актуальність обраної теми наукових досліджень у даній публікації.

У результаті проведених досліджень встановлено, що в умовах сьогодення у недостатній мірі використовуються всі наявні ресурси і можливості для підвищення результативності ведення експортно-імпоротної діяльності господарюючими суб'єктами Львівщини. Для підвищення ефективності цього виду діяльності, що є, у свою чергу, основою здійснення зовнішньоекономічної діяльності, необхідно як у сучасних умовах, так і на перспективу проводити всебічні дослідження назрілих проблем у цих сферах міжнародних відносинах, а одержані результати впроваджувати в діяльність суб'єктів господарювання не тільки Львівської області, але і в інших областях України. І це слід проводити постійно і всебічно, щоб у повній мірі врахувати дію різноманітних чинників на розвиток зовнішньоекономічної діяльності, як на регіональному, так і державному рівнях.

Ключові слова: експорт, імпорт, суб'єкти господарювання, зовнішня торгівля, продукція, країни, зовнішньоекономічна діяльність.

EXPORT-IMPORT ACTIVITY OF SUBJECTS OF ENTREPRENEURSHIP OF LVIV

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

The article analyzes the state of development of export-import activity of economic entities with a detailed presentation of the materials of this type of activity for several years. At the same time, it should be noted that the Lviv region has favorable conditions for establishing foreign trade relations with various countries of the world, especially with the countries of the European Union. Moreover, it has a powerful production potential in various spheres of social relations, which is the basis for the establishment of foreign trade, the main components of which are export and import of products. It is in these aspects that the relevance of the chosen theme of research in this publication is displayed.

As a result of the conducted researches, it was established that under present conditions insufficient use is made of all available resources and opportunities for improving the efficiency of the export-import activity by economic entities of Lviv region. In order to increase the efficiency of this type of activity, which, in turn, is the basis for the implementation of foreign economic activity, it is necessary, both in modern conditions and in the future, to carry out comprehensive studies of the urgent problems in these areas in international relations, and the results obtained should not be introduced into the activity of business entities. only in the Lviv region, but also in other regions of Ukraine. And this should be done constantly and comprehensively, to take full account of the effect of various factors on the development of foreign economic activity, both at regional and state levels.

Key words: export, import, business entities, foreign trade, products, countries, foreign economic activity

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливою складовою функціонування

господарюючих суб'єктів будь-якої сфери суспільних відносин є зовнішньоекономічна діяльність, яка найбільш повно відображається в системах експорту та імпорту товарів та послуг. За колишньої адміністративно-командної системи цей вид діяльності здійснювався безпосередньо через державні функціонуючі структури. З настанням перебудовчих процесів, а згодом і розвалу Радянського Союзу, ситуація кардинально змінилася. Суб'єктам господарювання, згідно прийнятих нормативно-правових актів надано право самим виходити на міжнародні ринки із виробленою своєю продукцією, та проводити закупівлю необхідної продукції у різних країнах світового простору.

Виходячи із вищесказаного, суть постановки проблеми полягає в тому, щоб з'ясувати всі ті складові, які позитивно впливають на розвиток зовнішньої торгівлі, що є основою експортно-імпортної діяльності суб'єктів господарювання. Це по-перше. А по-друге, виявити ті гальмівні чинники, які створюють перепони для результативного ведення цього виду діяльності. Саме в поєднанні цих двох напрямів відображаються основні елементи постановки даної проблеми, а розв'язання назрілих проблем передбачено розглянути у наступних складових даної публікації.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження експортно-імпортної діяльності суб'єктів господарювання у різних сферах суспільних відносин проводили в сучасних умовах ціла плеяда видатних науковців та практиків, серед яких відзначимо: А.Д. Войцешук [1], М.І. Пугачов [2], О.А. Мельник [2], Ю.П. Кашуба [5], Н.Г. Калюжна [6], К. Куцаб-Бонк [7], М.А. Лисак [8], Є.В. Милованов [9], К.М. Пугачова [10], Г.В. Спаський [11], Ю.В. Школа [13], М.Г. Шульський [14-16], Я. Янишин [17] та інші.

Незважаючи на досягнуті позитивні зрушення в дослідженні експортно-імпортної діяльності вітчизняними науковцями, все-таки охопити весь спектр цього виду діяльності у повному обсязі їм не вдалося. І це цілком закономірно і об'єктивно, адже кожна сфера суспільних відносин не є застиглою функціонуючою формою господарювання. Адже вона постійно, динамічно і, що важливо, об'єктивно і закономірно змінюється під впливом дії факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. І ось ці зміни слід досліджувати, звертаючи особливу увагу як на ті чинники, що сприяють розвитку експортно-імпортної діяльності, так і на ті, що її гальмують. Саме в діалектичному поєднанні цих двох аспектів і передбачено провести дослідження у цій публікації.

Ведення експортно-імпортної діяльності, що є основою здійснення зовнішньоекономічної діяльності, для вітчизняних виробників є новим напрямом їх функціонування. При цьому зауважимо, що цією формою діяльності вони займаються неповних три десятиліття, тоді як їхні колеги в передових країнах світу мають значний досвід у цих сферах, адже у міжнародних виробничих відносинах вони функціонують не те, що декілька десятиліть, як наші виробники, а на протязі багатьох століть. І, безумовно, того, що можна здійснити напрацювання на протязі століть, не в змозі досягти протягом декількох десятиліть. Саме із-за цих обставин всякі адміністративні прискорення цих процесів без обґрунтування їх змін приносять більше негативних наслідків, ніж позитивних зрушень.

Отож, можна в повній мірі констатувати, що у здійсненні експортно-імпортної діяльності вітчизняними суб'єктами господарювання є численна кількість нез'ясованих питань, вирішення яких вимагає зусиль цілої кагорти відомих фахівців. І це цілком зрозуміло – адже неможливо розглянути в цій публікації всіх їх в комплексі. Ми звернемо увагу лише на деякі із них, а саме: на співвідношення експорту та імпорту продукції у грошовій оцінці, з акцентуванням зосередженості на аграрну продукцію, що представляється на експорт та імпортується з інших країн. При цьому зазначимо, що кожен господарський рік вносить певні зміни в обсяги виробництва продукції, що є

основою здійснення експортно-імпортних операцій. І саме ці питання слід досліджувати і вирішувати.

Цілі статті полягають у дослідженні процесів здійснення експортно-імпортної діяльності господарюючих суб'єктів господарювання Львівської області. Для реалізації поставлених цілей розроблено конкретні завдання, вирішення яких повинно виявити все те позитивне, що відбулось у здійсненні цього виду діяльності, а також негативне, що гальмувало і гальмує ці процеси в сучасних умовах, якого слід позбавитися як в умовах сьогодення, так і в майбутньому. Все це в комплексі повинно сприяти підвищенню результативності ведення експортно-імпортної діяльності досліджуваними господарюючими суб'єктами, що в кінцевому підсумку буде зміцнювати їх економічний стан.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш, ніж приступити до викладення основного матеріалу досліджень, з'ясуємо суть основних термінів, що використовуються в процесах здійснення експортно-імпортної діяльності. Необхідність такого підходу зумовлене тим, що в економічній літературі дано визначення основних категорій цього виду діяльності, проте в наукових публікаціях вони дещо доповнюються і змінюються. В принципі це є об'єктивний процес, адже скільки дослідників стільки наукових думок, тверджень і роз'яснень. І все це цілком закономірно і об'єктивно вкладається в системи діалектичного методу дослідження, в основу якого покладено комплексність і системність підходів до дослідження того чи того суспільного явища.

Таблиця 1

Трактування змісту і суті основних термінів, що використовуються в даній публікації

[3]

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Що вкладається в поняття «експорт»?	Експорт – вивезення за кордон товарів, проданих іноземним покупцям і призначених для продажу на іноземних ринках або для переробки в інших країнах. До експорту також відносяться перевезення товарів транзитом через іншу країну, вивезення, перевезення із другої країни товарів для продажу в третій країні (реекспорт) [С. 489]
2	Як трактується термін «імпорт»?	Імпорт – (лат. <i>importare</i> – ввозити) ввезення за кордону товарів, послуг, технологій, капіталу, цінних паперів для реалізації та застосування на внутрішньому ринку. В основі імпорту – міжнародний поділ праці, природні умови (наявність мінеральних та сільськогосподарських ресурсів тощо), рівень розвитку продуктивних сил інші фактори [С. 628]
3	Що розуміється під поняттям «зовнішня торгівля»	Зовнішня торгівля – торгівля між покупцями і продавцями різних країн світу. Для більшості держав зовнішня торгівля – основа зовнішньоекономічних зв'язків. Виникла в епоху рабовласництва. Базується на міжнародному поділі праці, спеціалізації окремих країн на виробництві певних товарів і послуг [С. 613]
4	Що таке зовнішньоекономічна діяльність?	Зовнішньоекономічна діяльність – сфера економічної діяльності підприємств, фірм, компаній і держави, пов'язана із зовнішньою торгівлею, іноземними кредитами та інвестиціями, здійсненням спільних з іншими країнами проектів тощо [С. 610]

Враховуючи вищесказане, ми дійшли до висновків, що перш ніж приступати до аналізу експортно-імпортної діяльності, що здійснюють суб'єкти господарювання, доцільно з'ясувати суть основних термінів, які використовуються в процесах ведення цього виду діяльності. Для реалізації сказаного нами використано діалоговий метод дослідження, суть якого полягає в тому, що нами формуються питання, а відповіді на них віднайдено в економічних виданнях, зокрема в економічній енциклопедії.

Безумовно, наведений у таблиці 1 матеріал не в повній мірі охоплює весь спектр термінів, які використовуються у процесах дослідження експортно-імпоротної діяльності суб'єктів господарювання. Ми навели лише ті, які в найбільшій мірі відображають суть і зміст цього виду діяльності.

Не вдаючись до детального коментування наведених в таблиці 1 термінів, адже це тема окремого наукового дослідження. Однак, розглядаючи все наведене, дещо прокоментуємо і уточнимо, виходячи з нашого розуміння суті наведеної інформації. Так, зокрема, при трактуванні поняття «експорт» згадується, що це «вивезення за кордон товарів», однак не згадується про послуги, які також є складовою експорту. При трактуванні поняття «імпорт» це враховано. Більше того відзначимо, що це поняття латинського походження, чого не сказано про експорт. Ми вважаємо, коли розглядати ці поняття (експорт та імпорт) в історичній ретроспективі, то можна з впевненістю відзначити, що вони виникли одночасно і оба мають латинське походження. Ці системи взаємозв'язків експорт з імпортом є аксіомою, яку немає потреби доказувати результатами наукових досліджень.

Щодо розуміння поняття «зовнішня торгівля». Тут, безумовно, в повній мірі відображена її суть, однак все-таки тут також бажано було відзначити, що цей вид торгівлі здійснюється шляхом експорту та імпорту продукції і послуг. Суть зовнішньоекономічної діяльності, на наше переконання, далеко виходить за межі «діяльності підприємств, фірм, компаній і держави». Перш за все у цій сфері діяльності зайняті громадські організації, різні види добродійних установ тощо. До речі слід констатувати, що серед тих структур, є багато організаційних утворень, які не ставлять за мету своєї діяльності щодо досягнення прибутку. У них інші цілі – задоволення

Таблиця 2*

Експорт та імпорт товарів суб'єктами господарювання Львівщини,
млн. дол. США

Роки	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	усього	у тому числі в країні ЄС	усього	у тому числі з країн ЄС	усього	у тому числі з країнами ЄС
2000	294,7	209,1	393,0	218,7	-98,3	-9,6
2005	622,2	446,9	933,8	707,9	-311,6	-261,0
2010	974,3	625,5	2028,4	1440,6	-1054,1	-815,1
2011	1201,9	770,2	3202,3	1761,1	-2000,4	-990,9
2012	1343,5	748,5	3373,5	1856,6	-2030,0	-1108,1
2013	1290,9	867,5	2655,9	1894,9	-1365,0	-1027,4
2014	1305,1	942,9	2472,0	1624,3	-1166,9	-681,4
2015	1206,3	866,8	1447,9	991,2	-241,6	-124,4
2016	1275,6	951,0	1699,4	1214,4	-423,8	-263,4
2017	1585,2	1222,3	2182,3	1545,6	-597,1	-323,3
2018	1895,6	1490,8	2709,0	1702,5	-813,4	-211,7
2018 до 2000, разів	6,4	7,1	6,9	7,8	6,1	33,7

Примітка: * тут і надалі використано матеріали Статистичного щорічника [12]

насутих потреб громадян тієї чи тієї країни, скажімо, які опинилися у скрутному матеріальному становищі в результаті природних дій, військових конфліктів тощо.

Перелічені терміни, особливості їх прояву не вичерпують у повній мірі весь спектр використання їх у процесах дослідження за обраною темою. Можуть бути інші терміни, які не названо вище у даній публікації, однак використані у ній. Це обумовлено, перш за все, обширністю теми дослідження, багатофакторність функціонування різних

складових експортно-імпоротної діяльності, яка відображається у цілому комплексі різноманітних показників різного спрямування.

Приступаючи до конкретизації результатів дослідження, представимо, перш за все, узагальнені показники здійснення експортно-імпоротної діяльності суб'єктами господарювання Львівщини, які є основою проведення зовнішньої торгівлі. Отож, ці матеріали представлені в таблиці 2. Вони відображають динаміку змін сум експорту та імпорту як у загальному обчисленні, так і окремо з країнами ЄС. На протязі 1990-2018 рр. найбільша сума експорту товарів була у 2018 р. – 1895,6 млн. дол. США, а найменша у 2000 р. – 294,7 млн. дол. США. Показники інших років займають проміжне значення.

Зовнішня торгівля з країнами ЄС має аналогічні тенденції. Щодо імпорту, то тут ситуація дещо відмінна. Найбільша сума імпорту становила у проміжному 2012 р. – 3373,5 млн. дол. США. Дані за 2018 р. становлять 2709,0 млн. дол. США, у тому числі з країнами ЄС – 1702,5 млн. дол. США. Спільною ознакою здійснення експортно-імпоротної діяльності є те, що суми імпорту перевищують суми експорту на протязі досліджуваних років. Це, безумовно, є негативним явищем у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Неменш важливе значення здійснення експортно-імпоротної діяльності має з'ясування питань щодо країн, з якими суб'єкти господарювання Львівщини мають налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки щодо продажу товарів та їх закупівлю. Дані таблиці 3 відображають цю інформацію щодо експорту продукції, на основі якої можна зробити певні узагальнення і обґрунтувати деякі висновки, що випливають із цих узагальнень. Перш за все відзначимо, що суб'єкти господарювання Львівщини експортують свою продукцію в декілька десятків країн світу. Ми у своїх дослідженнях із цієї кількості країн світового простору вибрали десять, в які відправляється продукція львівських виробників у найбільших обсягах.

Таблиця 3

Здійснення експорту товарів суб'єктами господарювання Львівщини у різні країни світу

Роки Країни	2005		2015	2018		2018 у % до 2005
	млн. дол. США	%		млн. дол. США	%	
Білорусь	17,8	2,9	36,4	46,4	2,9	260,7
Велика Британія	32,6	5,2	35,9	27,4	1,7	5,2
Данія	74,4	12,0	70,1	126,2	8,0	169,6
Італія	23,6	3,8	53,4	37,3	2,4	158,1
Китай	4,1	0,7	16,1	7,7	0,5	187,8
Німеччина	81,7	13,1	135,9	237,6	15,0	290,8
Польща	49,9	7,9	265,9	510,5	32,2	10,3 раза
Російська Федерація	68,8	11,1	67,4	38,9	2,1	56,5
Туреччина	7,2	1,2	21,0	29,0	1,8	402,8
Чехія	9,3	1,5	81,8	141,4	8,9	15,2 раза
Інші	252,6	40,6	438,6	386,8	24,4	151,3
Разом	622,2	100,0	1206,3	1585,2	100,0	254,8

При цьому, варто зауважити, ми обрали для дослідження три роки: 2005; 2015 і 2018, а серед них: 2005 і 2018 проведено більш деталізоване дослідження з визначенням питомої ваги кожної країни у загальних обсягах вартості експортованої продукції (табл. 3). Отож, у 2005 р. найбільше було експортовано продукції в такі країни, (у млн. дол. США) як: Німеччина – 81,7; Данія – 74,4; Російська Федерація – 68,8; Польща – 49,9; і Велика Британія – 32,6, що у відсотковому обчисленні відповідно складає: 13,1; 12,0;

11,0; і 5,2. Порівнюючи показники 2018 р. із даними 2005 р., можна відзначити, що відбулись певні структурні зміни. Так, зокрема, у 2018 р. найбільше продукції суб'єкти господарювання Львівщини продали у Польщу (32,2%), Німеччину (15,0 %), Чехію (8,9%), Данію (8,0%). Щодо зростання обсягів реалізації продукції у 2018 р. у порівнянні з 2005 р., то найбільший цей показник у Чехії (15,2 раза), Польщі (10,3 раза) і Туреччині (4,0 раза). А найбільше зниження відбулось у взаємовідносинах із Російською Федерацією і це становило у 2018 р. всього 56,5 % рівня 2005 р. Тут причини зрозумілі і не потребують конкретизованого дослідження. Щодо інших країн, то тут є різні фактори як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Їх деталізоване дослідження вимагає більш глибокого підходу до оцінки різних чинників.

Експортно-імпортна діяльність, як було відзначено вище, складається із двох складових: експорту, цифрову характеристику якого представлено раніше та імпорту, який ми розглянемо зараз. При виборі країн, з яких імпортується продукція до Львівської області, ми прагнули використати матеріали тих держав, з яких поступає продукція до Львівщини у найбільших обсягах (табл. 4). На протязі досліджуваного періоду (2005-2018 рр.) відбулись певні зміни в системах імпорту продукції між Львівщиною та найбільш вагомими імпортерами (табл. 4). За загальними обсягами вартості імпортованої продукції перше місце займає Польща, з якої було імпортовано у Львівську область у 2005 р. продукції на суму 212,8 млн. дол. США, а в 2018 р. ця цифра зросла до 587,2 млн. дол. США, що становило рівня 2005 р. – 276,7 %.

Таблиця 4

Здійснення імпорту товарів суб'єктами господарювання Львівщини з різних країн світу

Роки Країни	2005		2015	2018		2018 у % до 2005
	млн. дол. США	%		млн. дол. США	%	
Білорусь	13,9	1,5	63,6	42,0	1,6	302,2
Велика Британія	17,0	1,8	15,3	17,4	0,6	102,4
Данія	30,8	3,3	31,8	52,0	1,9	168,8
Італія	61,7	6,6	40,1	11,1	4,1	180,1
Китай	34,5	3,7	96,4	276,6	10,2	8,0 раза
Німеччина	166,5	17,8	259,2	429,0	15,8	257,7
Польща	212,8	22,8	353,4	587,2	21,7	276,7
Російська Федерація	77,6	8,3	61,0	188,9	7,0	243,4
Туреччина	17,5	1,9	41,2	102,9	3,8	5,9 раза
Чехія	29,2	3,1	58,4	73,2	2,7	250,7
Інші	271,3	29,0	417,5	828,7	30,6	305,5
Разом	933,8	100,0	1447,9	2709,0	100,0	290,1

Друге місце займає Китай, хоча в абсолютних вимірах він поступається Польщі і Німеччині, однак темпи зростання імпорту продукції є найвищими (у 2018 р. у порівнянні з 2005 р. вартість імпортованої продукції до Львівщини збільшилась у 8,0 раза). Із наведених країн – імпортерів відзначається Російська Федерація, обсяги поставки продукції зменшились майже у 2 рази. Це є наслідком дій цієї країни проти України.

У процесах дослідження експортно-імпоротної діяльності суб'єктів господарювання важливе значення має визначення, яких товарів, і в яких грошових вимірах поставляється продукція як на експорт, так і імпорт. При цьому зазначимо, що кожна країна характеризується своїми показниками щодо експортування та імпортування продукції, які обумовлюються цілим комплексом факторів, що впливають на процеси виробництва продукції. Це, безумовно, є важлива тема, яка вимагає окремих

напрямів дослідження. Ми у своїх дослідженнях будемо конкретизувати основну увагу на здійсненні експортно-імпоротної діяльності суб'єктами господарювання Львівщини. Перш за все розглянемо, які товари експортуються та їх вартісна оцінка в доларовому еквіваленті. Ця інформація представлена в таблиці 5. Наведені дані відображають динаміку здійснення експортної діяльності суб'єктів господарювання Львівської області в розрізі окремих видів продукції чи їх груп.

Таблиця 5

Товарна структура зовнішньої торгівлі в умовах Львівщини, експорт, млн. дол. США

Роки Показники	2005		2010	2015	2018 до підсумку; відсотків		2018 у % до 2005
	млн. дол. США	%					
Усього	622,2	100,0	974,3	1206,3	1895,6	100,0	304,7
у тому числі:							
живі тварини; продукти тваринного походження	18,9	3,0	1,5	9,3	20,2	1,1	106,9
продукти рослинного походження	16,4	2,6	30,5	148,7	224,2	11,8	13,6 раз
жири та олії тваринного або рослинного походження	1,0	0,002	83,7	74,8	119,6	6,3	119,6 раз
готові харчові продукти	15,8	2,5	44,2	89,3	163,4	8,6	10,3 раз
мінеральні продукти	29,1	4,7	51,3	1,2	1,4	0,1	4,8
продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	8,9	1,4	17,2	13,2	15,9	0,8	178,7
полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	11,4	1,8	15,1	9,9	11,1	0,6	97,4
шкури необроблені, шкіра вичищена	16,7	2,7	35,6	32,2	69,1	3,7	413,7
деревина і вироби з деревини	71,8	11,5	119,1	131,5	186,7	9,9	260,0
маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	18,7	3,0	29,8	38,1	49,9	2,6	266,8
текстильні матеріали та текстильні вироби	161,9	26,0	152,0	144,1	197,7	10,4	122,1
взуття, головні убори, парасольки	13,2	2,2	13,8	8,7	15,2	0,8	115,2
вироби з каменю, гіпсу, цементу	6,0	1,0	9,4	15,1	17,8	0,9	296,7

Фактично спостерігаються позитивно-динамічні зміни в бік збільшення як у загальних обсягах проданої продукції у грошових вимірах, так і в окремих її видах. Це, безумовно, позитивні зміни, які під собою мають цілком мотивоване підґрунття.

Позитивні зрушення в експортній діяльності господарюючих суб'єктів Львівщини за досліджуваний період вимагають дослідження імпоротної їх діяльності. В таблиці 6 представлено цю інформацію. У загальних аспектах відзначимо, що багато різних видів продукції, що закуповується у Львівську область, можна виробляти у нас. Саме на ці аспекти щодо імпорту продукції слід звернути особливу увагу, а для цього необхідно розвивати виробництво продукції на нашій території, у наших господарських формуваннях.

Таблиця 6

Товарна структура зовнішньої торгівлі в умовах Львівщини, імпорт, млн. дол. США

Роки Показники	2005		2010	2015	2018 до підсумку; відсотків		до 2005
	млн. дол. США	%					
Усього	933,8	100,0	2028,4	1447,9	2709,0	100,0	290,1
у тому числі живі тварини; продукти тваринного походження	21,7	2,3	116,4	38,0	83,1	3,1	382,9
продукти рослинного походження	29,0	3,1	164,8	98,2	161,6	6,0	5,6 раза
жири та олії тваринного або рослинного походження	9,4	1,0	8,2	6,0	4,0	0,1	42,6
готові харчові продукти	57,1	6,1	86,9	102,4	192,1	7,1	3,4 раза
мінеральні продукти	52,8	5,7	413,6	88,8	221,6	6,2	4,2 раза
продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	71,4	7,6	142,4	98,2	161,1	5,9	225,0
полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	88,2	9,4	221,0	155,6	219,6	8,1	249,0
шкури необроблені, шкіра вичищена	8,4	0,9	14,7	59,6	123,6	4,6	14,7 раза
деревина і вироби з деревини	20,1	2,2	34,1	8,1	23,6	0,9	117,4
маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	47,8	5,1	88,1	67,4	97,7	3,6	204,4
текстильні матеріали та текстильні вироби	133,2	14,3	163,2	196,3	369,4	13,6	277,3
взуття, головні убори, парасольки	2,6	0,3	4,4	9,9	18,2	0,7	7,0 раза
вироби з каменю, гіпсу, цементу	30,2	3,2	47,1	33,6	59,4	2,2	196,7
перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	0,9	0,0	1,4	0,9	0,7	0,0	77,8
недорогоцінні метали та вироби з них	87,6	9,4	187,7	133,7	209,0	7,7	238,6

Проблеми збільшення виробництва продукції є справою досить важливою і одночасно складною як у самій постановці, так і практичному їх розв'язанні. Для цього повинні бути направлені як зусилля господарських структур, з одного боку, так і державних органів управління, з іншого. Поєднання цих двох напрямів може забезпечити підвищення результативності ведення експортно-імпортової діяльності господарюючих суб'єктів як у сучасних умовах, так і на перспективу.

Висновки. На основі проведеного дослідження експортно-імпортової діяльності суб'єктів господарювання Львівщини можна зробити певні висновки і окреслити перспективи подальших досліджень за даною темою, а саме:

– детально обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко сформульовано постановку проблеми, представлено цілу плеяду вітчизняних науковців, праці яких присвячені проведенню досліджень експортно-імпоротної діяльності досліджуваними суб'єктами господарювання. Окремо виділено невирішені раніше питання, конкретизовано мету статті, всебічно викладено основний матеріал досліджень. Все це в комплексі дозволило розкрити суть і зміст проведених досліджень та досягти поставленої мети;

– досліджуючи цифровий матеріал щодо здійснення експортно-імпоротної діяльності суб'єктами господарювання, встановлено деякі закономірності і тенденції щодо розвитку процесів експорту та імпорту товарів (табл. 2). Так, зокрема, суми експорту та імпорту товарів, починаючи з 2000 р., хоча нерівномірно, однак динамічно зростають і в 2018 збільшились за цей період: експорт – на 643,2 %, у тому числі в країни ЄС – на 713,0%, а імпорт – відповідно на: 689,3 і 778,5 %. При цьому, варто зауважити, що суми експорту є меншими від імпорту, тобто ми маємо від'ємне сальдо;

– дослідження здійснення експортно-імпоротної діяльності господарюючими суб'єктами в розрізі окремих країн показує, що значну питому вагу складають країни ЄС, зокрема Польща, Німеччина. Однак суми імпорту є вищими від сум експорту (табл. 3;4), що вказує на деяку не результативність ведення експортно-імпоротної діяльності;

– аналіз показників експорту та імпорту окремих видів товарів суб'єктами господарювання (табл. 5;6) показує, що тут також є майже аналогічні закономірності і тенденції при здійсненні експортно-імпоротної діяльності. При цьому ці процеси відображені на конкретних видах продукції. Особливо це чітко проявляється на продуктах агропромислового комплексу взагалі і його важливих складових галузей (рослинництва і тваринництва), зокрема.

Для усунення виявлених недоліків у процесах здійснення експортно-імпоротної діяльності слід використовувати цілий комплекс різноманітних заходів як на рівні окремих регіонів, так і держави цілому. При цьому важливим є підвищення результативності виробництва продукції як в агропромисловому комплексі, так і в інших сферах національного господарства України. Тут безвідказно діє принцип: продати можливо лише те, що вироблено. Дотримання його вимог може підвищити результативність експортного потенціалу кожного господарюючого суб'єкта.

Список бібліографічного опису:

1. Войцешук А.Д. Детермінанти розвитку митного простору країни як складової економічного простору під впливом глобалізації. *Інноваційна економіка*. 2016 [66]. №11-12. С. 18-24.
2. Духницький Б.В., Пугачов М.І., Мельник О.А. та ін. Перспективи зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері. За ред. М.І. Пугачова. Київ: ННЦ ІАЕ, 2016. 40 с.
3. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т.1 / ред. – кол.:... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
4. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959 – XII зі змінами і доповненнями.
5. Кашуба Ю.П. Експортні можливості аграрних підприємств України на ринках ЄС. *Економіка АПК*. 2018. №10. С.70.
6. Калюжна Н.Г. Підхід до визначення гравітаційних чинників на зовнішньоторговельні відносини країн. *Проблеми економіки*, 2018. №1. С. 26-31.
7. Куцаб-Бонк К. Соціально-економічний простір транскордонного регіону: механізми формування та чинники. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Випуск 38. С. 326-332.
8. Лисак М.А. Зовнішня торгівля в умовах інтеграції України. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 69-74.
9. Милованов Є.В. Правові засади регулювання органічного виробництва в країнах ЄС. *Економіка АПК*. 2018. №5. С. 117-123.
10. Пугачов К.М. Зовнішньоторговельні відносини України з ЄС. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 85-90.
11. Спаський Г.В. Ефективність зовнішньоекономічної діяльності прикордонного Закарпаття. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 83-88.
12. Статистичний щорічник Львівської області за 2018 рік. Частина 1 / За ред. С.І. Зимовіної. Львів, 2019. 322 с.
13. Школа В.Ю. Германчук І.В., Пересядько Г.О. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 19-21 червня 2012 р.). Суми, СумДУ, 2012. С. 136-138.

14. Шульський М.Г. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання Львівщини. *Наук. вісник ЛНУВМ та БТ ім. С.З. Гжицького*. Львів. 2014. Т 16. №1 (58). Ч.1. С. 310-314.
15. Шульський М.Г. Шульський А.М. Зовнішня торгівля: стан і тенденції розвитку. *Економіка та підприємництво*. №38/2018, Збірник наукових праць. Київ. КНЕУ. 2018. С. 328-341.
16. Шульський М.Г. Тенденції виробництва аграрної продукції суб'єктами господарювання Львівщини. *Наук. вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького*. Львів. 2018. Т 19. №81. С. 79-83.
17. Янишин Я., Булик О. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарського підприємства та шляхи її вдосконалення (на прикладі ТзОВ «Агро ЛВ Лімітед»). *Вісник Львівського національного аграрного університету: Економіка АПК*. 2015. № 22 (1). С. 54-58.

References:

1. Voitseshchuk A.D. Determinanty rozvytku mytnoho prostoru krainy yak skladovoi ekonomichnoho prostoru pid vplyvom hlobalizatsii. *Innovatsiina ekonomika*. 2016 [66]. №11-12. S. 18-24.
2. Dukhnytskyi B.V., Puhachov M.I., Melnyk O.A. ta in. Perspektvy zovnishnotorhovelnykh vidnosyn Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom v ahrarnii sferi. Za red. M.I. Puhachova. Kyiv: NNTs IAE, 2016. 40 s.
3. *Ekonomichna entsyklopediia. U trokh tomakh*. T.1 / red. – kol.:... S.V. Mochernyi (vidp. red.) ta in. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2000. 864 s.
4. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» vid 16 kvitnia 1991 roku № 959 – XII zi zminamy i dopovnenniamy.
5. Kashuba Yu.P. Eksportni mozhlyvosti ahrarnykh pidpriemstv Ukrainy na rynkakh YeS. *Ekonomika APK*. 2018. №10. S.70.
6. Kaliuzhna N.H. Pidkhdid do vyznachennia hravitatsiinykh chynnykiv na zovnishnotorhovelni vidnosyny krain. *Problemy ekonomiky*, 2018. №1. S. 26-31.
7. Kutsab-Bonk K. Sotsialno-ekonomichni prostir transkordonnoho rehionu: mekhanizmy formuvannia ta chynnyky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii mizhnarodni vidnosyny*. 2016. Vypusk 38. S. 326-332.
8. Lysak M.A. Zovnishnia torhivli v umovakh intehtatsii Ukrainy. *Ekonomika APK*. 2018. № 12. S. 69-74.
9. Mylovanov Ye.V. Pravovi zasady rehuliuвання orhanichnoho vyrobnytstva v krainakh YeS. *Ekonomika APK*. 2018. №5. S. 117-123.
10. Puhachov K.M. Zovnishnotorhovelni vidnosyny Ukrainy z YeS. *Ekonomika APK*. 2018. № 2. S. 85-90.
11. Spaskyi H.V. Efektyvnist zovnishnoekonomichnoi diialnosti prykordonnoho Zakarpattia. *Ekonomika APK*. 2018. № 1. S. 83-88.
12. Statystychnyi shchorichnyk Lvivskoi oblasti za 2018 rik. Chastyna 1 / Za red. S.I. Zymovinoi. Lviv, 2019. 322 c.
13. Shkola V.Iu. Hermanchuk I.V., Peresiadko H.O. Zovnishnoekonomichna diialnist v Ukraini: problemy ta perspektvy rozvytku. *Mizhnarodna stratehiia ekonomichnoho rozvytku rehionu: materialy III Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii (m. Sumy, 19-21 chervnia 2012 r.)*. Sumy, SumDU, 2012. S. 136-138.
14. Shulskyi M.H. Zovnishnoekonomichna diialnist subiektiv hospodariuvannia Lvivshchyny. *Nauk. visnyk LNUVM ta BT im. S.Z. Hzhyskoho*. Lviv. 2014. T 16. №1 (58). Ch.1. S. 310-314.
15. Shulskyi M.H. Shulskyi A.M. Zovnishnia torhivlia: stan i tendentsii rozvytku. *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. №38/2018, Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv. KNEU. 2018. S. 328-341.
16. Shulskyi M.H. Tendentsii vyrobnytstva ahrarnoi produktsii subiektamy hospodariuvannia Lvivshchyny. *Nauk. visnyk LNUVMB imeni S.Z. Hzhyskoho*. Lviv. 2018. T 19. №81. S. 79-83.
17. Yanyshyn Ya., Bulyk O. Analiz zovnishnoekonomichnoi diialnosti silskohospodarskoho pidpriemstva ta shliakhy yii vdoskonalennia (na prykladi TzOV «Ahro LV Limited»). *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu: Ekonomika APK*. 2015. № 22 (1). S. 54-58.

Дата подання публікації 16.03.2020 р.

УДК 338.336.77:330

Бортнік С.М., к.е.н., доцент
 Bortnik S.M. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0003-2687-7866>

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ РОЗБУДОВИ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена питанням покращення інвестиційного клімату в Україні та вирішенню проблемних питань державного регулювання інвестиційної діяльності, у тому числі в транспортно-логістичній сфері. Здійснено аналіз надходжень прямих іноземних інвестицій, динаміки та структури капітальних інвестицій, обсягів виробленої будівельної продукції та інвестування в розбудову транспортної інфраструктури в Україні. Доведено, що інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, активність суб'єктів інвестиційної діяльності є досить низькою, низька віддача від інвестицій та їх неефективний розподіл. Виявлено головні причини, що сповільнюють розвиток інвестиційного підприємництва та логістичного бізнесу в Україні та чинники, що гальмують процес покращення інвестиційного клімату та нарощування інвестицій в економіку держави. Показано, що в Україні питання технічного переоснащення та модернізації об'єктів транспортної інфраструктури потребують невідкладного вирішення. Доведено необхідність удосконалення механізмів державного регулювання залучення інвестицій. Показано, що в Україні повинна бути сформована виважена та дієва державна інвестиційна політика, яка б враховувала можливості та потреби розвитку країни та була спрямована на збільшення її інвестиційної привабливості. Доведено, що ефективність державного регулювання і відповідних управлінських рішень визначається низькою кількісних та якісних чинників техніко-технологічного, соціально-економічного і організаційного характеру, які формують інвестиційний клімат та впливають на стан інвестиційного ринку у перспективі, формують економічний потенціал будівельної сфери. Результатом проведеного дослідження є надання практичних пропозицій щодо формування організаційно-економічного механізму активізації інвестиційної діяльності для забезпечення організаційно-інституційних, фінансових та правових передумов для розвитку інвестиційної діяльності в Україні.

Ключові слова: інвестування, будівництво, інвестиційна діяльність, інвестиційний клімат, транспортно-логістична інфраструктура, державна інвестиційна політика, інвестиційний механізм.

IMPROVEMENT OF STATE INVESTMENT POLICY IN THE AREA OF TRANSPORTATION INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Lesya Ukrainka Eastern European National University

The article is devoted to the issues of the investment climate improving in Ukraine and solving the problematic issues of state regulation of investment activity, including in the transport and logistics sphere. The analysis of foreign direct investment inflows, dynamics and structure of capital investments, volumes of construction products produced and investment in the development of transport infrastructure in Ukraine are carried out. It has been proved that the investment climate in Ukraine remains unfavorable, the activity of the subjects of investment activity is rather low, the return on investment is low and ROI distribution is inefficient. The main reasons for the slowdown in the development of investment entrepreneurship and logistics business in Ukraine and the factors that hinder the process of improving the investment climate and increasing investments in the state economy have been identified. It is shown that in Ukraine the issues of technical re-equipment and modernization of transport infrastructure objects need urgent solution. The necessity to improve the mechanisms of state regulation of investment attraction has been proved. It is shown that in Ukraine a sound and effective state investment policy should be formed, what would take into account possibilities and necessities of development of country and was directed on the increase of it investment attractiveness. It is proved that the effectiveness of state regulation and related management decisions is determined by a number of quantitative and qualitative factors of technical, technological, socio-economic and organizational character that shape the investment climate and affect

the investment market in the future, shape the economic potential of the construction sector. The result of the research is to provide practical proposals for the formation of an organizational and economic mechanism for activating investment activity to provide organizational, institutional, financial and legal prerequisites for the development of investment activity in Ukraine.

Key words: *investment, construction, investment activity, investment climate, transport and logistics infrastructure, state investment policy, investment mechanism.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Загальновідомо, що успішна інвестиційна діяльність в країні можлива за умови створення сприятливого інвестиційного клімату, тобто середовища, в якому проходять усі інвестиційні процеси. Інвестиційна діяльність, у свою чергу, визначається двома ключовими характеристиками: інвестиційним кліматом та інвестиційною привабливістю країни, котра залежить від низки умов (сприятливої інвестиційної ситуації, наявності конкурентних переваг, рівня ризиків та безпеки інвестування для них справ в економіці).

Для формування в Україні сприятливого інвестиційного клімату ми маємо усі передумови: вигідінвестора тощо). Інвестиційний клімат у державі виконує роль певного індикатора стану поточне географічне положення; високий транзитний та значний природно-ресурсний потенціал; відносно дешева висококваліфікована та конкурентоспроможна робоча сила; ненасичений ринок товарів (попит населення). Однак цей потенціал наразі нереалізований, оскільки аналіз тенденцій розвитку державної економіки та індексу економічної свободи України демонструє стабільні темпи до зниження відповідних позицій нашої держави в глобальному інвестиційному середовищі.

За оцінками вітчизняних та іноземних експертів [1-5, 8] інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим, активність суб'єктів інвестиційної діяльності є досить низькою, що обумовлює необхідність виявлення причин такого стану справ. Сучасний стан інвестиційного клімату та нинішній рівень інвестиційної активності потребують наукового обґрунтування, вдосконалення та покращення. Отже постає вкрай важлива проблема: необхідність формування ефективної системи управління і регулювання інвестиційної діяльності та побудови найбільш раціонального інвестиційного механізму, спрямованого на відновлення виробництва і розвиток пріоритетних сфер економіки, в тому числі транспортно-логістичної. Для того, щоб значно підвищити якість інвестиційної діяльності необхідно акцентувати увагу на розвитку інвестиційних інструментів економіки та прийнятті заходів, спрямованих на подолання тих чинників, що перешкоджають активізації інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематиці державного управління інвестиційною діяльністю присвячено чимало наукових праць вітчизняних авторів, зокрема: Бурдило О. В. [1], Гончарук І.В. [2], Кучеренко Ю.А. [4], Семенов В. Ф. [6], Сімків Л. Є. [7], Ткаченко Т.П., Швець Ю. О., Шевчук Н.А. [2]. та ін. Питання розвитку механізмів державного регулювання залучення іноземних інвестицій перебувають у полі зору Колеватової А.В. [3], Олешко Т. І. [5] та ін. Означені вчені внесли вагомий внесок у формування теоретично-методологічних і практичних засад інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку країни на основі державного регулювання інвестиційної діяльності. Однак значущість формування ефективної державної політики у сфері інвестування не втратила своєї актуальності. Актуальність підтверджується потребою в комплексному дослідженні та вдосконаленні механізмів державного регулювання залучення інвестицій відповідно до викликів сьогодення, інноваційного забезпечення цього процесу та його окремих складових з метою здійснення ефективного впливу на процеси державного регулювання в інвестиційній сфері.

Цілі статті. Метою дослідження є оновлення підходів до державного регулювання інвестиційної діяльності, удосконалення механізмів залучення іноземних інвестицій, формування державної політики, спрямованої на зростання інвестиційної привабливості країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що інвестиції залишаються провідним чинником економічного розвитку будь якої держави. В останні десятиліття у глобальній структурі інвестування, в тому числі залученні прямих іноземних інвестицій у різні сфери економіки, простежується ряд суттєвих зрушень (інвестиційні процеси стають більш динамічними; відбувається концентрація іноземних інвестицій в економічно розвинених регіонах; збільшення інвестиційної частки фінансування, що спрямовується в капітальне будівництво тощо). За останні роки тенденція вкладення коштів в інфраструктурні проекти стала більш поширеною. Посилюються позиції країн, що розвиваються як об'єктів розміщення та джерел прямих іноземних інвестицій. При цьому успішна інвестиційна діяльність можлива лише за умови створення сприятливого інвестиційного клімату, тобто середовища, в якому проходять інвестиційні процеси.

Інвестиційний клімат – це сукупність всіх факторів макро- та мікросередовища, які впливають на рішення інвесторів щодо вкладання коштів [1]. Інвестиційний клімат формується під впливом політичних, економічних, соціальних та інших чинників, що визначають умови інвестиційної діяльності в державі та ступінь ризику інвестування.

Одним із визначальних чинників інвестиційної привабливості держави є її імідж. Тому за умов визначення вектору розвитку України в напрямі європейської інтеграції значної актуальності набуває питання іміджу держави в аспекті її інвестиційної привабливості [5]. Сьогодні Україна зберігає потенціал для залучення інвестицій з боку міжнародних інвесторів, навіть не зважаючи на негативний досвід інвестування та існуючі ризики, пов'язані з інвестиційним кліматом країни. Однак, не зважаючи на проведення останніми роками низки адміністративно-економічних реформ, економіка України так і не досягла високого рівня розвитку, і наша держава не є конкурентоспроможною на міжнародній арені.

Зокрема, економічні індекси показують деяке покращення позицій України у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності. За даними Європейської Бізнес Асоціації [8], індекс інвестиційної привабливості України поступово зростає, починаючи з 2014 р., і за II квартал 2018 р. склав 3,07 бала (за 5-бальною шкалою) на противагу 1,81 бала в 2013 р. У рейтингу інвестиційної привабливості за 2017–2018 рр Україна посіла 130 місце серед 174 країн; за індексом залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) 89 місце, а за індексом потенціалу залучення ПІІ 88 місце серед 174 країн (рейтинг складається Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD)). За індексом глобальної конкурентоспроможності Україна посіла 85 місце серед 138 країн у 2018 році, індексом конкурентоспроможності бізнесу 96 місце серед 189 країн.

Для сучасної світової економіки, що розвивається під впливом глобалізаційних процесів, характерне зростання значення прямих іноземних інвестицій, які відіграють надважливу роль, оскільки виступають засобом досягнення цілей національних стратегій розвитку країн, а для приймаючих економік стають складовою частиною їх відтворювального процесу.

Однак обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну залишаються мізерно малими, причому з тенденцією до скорочення (рис 1). Обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну у вигляді акціонерного капіталу на 1 жовтня 2019 року становив \$34,73 млрд, що на \$1,82 млрд, або на 5,5%, перевищує показник на початок року. За даними Державної служби статистики України, найбільший приріст ПІІ у січні-вересні 2019 року зафіксовано з Кіпру – \$761,1 млн (до \$10,3 млрд), Нідерландів – \$438,3

млн (до \$7,56 млрд), РФ – \$220,1 млн (до \$0,82 млрд) і Швейцарії – \$133,3 млн (до \$1,68 млрд). Одночасно відбулося різке зменшення інвестицій з Угорщини – на \$197,8 млн (скорочення до \$0,37 млрд) і Великої Британії – на \$92,7 млн (спад до \$2,04 млрд). Доцільно зауважити, що наведений розподіл джерел залучення прямих іноземних інвестицій за державами-інвесторами супроводжується певними ризиками, що виявляється в залежності вітчизняної економіки від політики відповідних держав – головних інвесторів. Ризики, пов'язані з політичною невизначеністю і регіональною нестабільністю, негативно позначаються на динаміці міжнародного інвестування.

У галузевому розрізі найбільше зростання іноземних інвестицій зафіксовано у фінансовій та страховій діяльності – \$828,6 млн, у сфері добувної та переробної промисловості – \$266,4 млн і \$235,4 млн відповідно, операції з нерухомим майном – \$225,8 млн, у сферах професійної, наукової і технічної діяльності – \$161,8 млн, а також в оптовій та роздрібній торгівлі – \$146,9 млн. Водночас у діяльності в сфері адміністративного та допоміжного обслуговування відбулося зменшення таких інвестицій на \$248 млн. Отже, хоча ми можемо спостерігати зростання темпів надходження іноземних інвестицій до нашої держави, проте ці інвестиційні вкладення не відповідають економічному потенціалу української економіки і тим завданням, які спрямовано на модернізацію виробничої бази та будівництво транспортної інфраструктури.

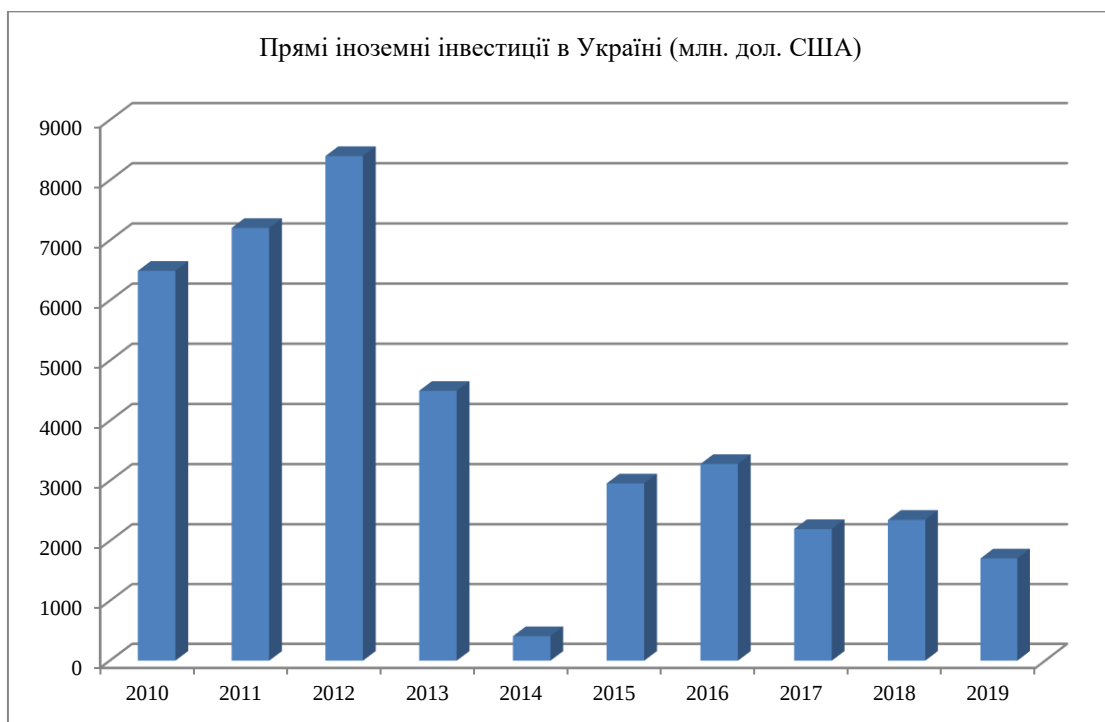

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції в економіку України за 2010 – 2019 рр.

Окрім того, на сьогоднішній день однією з головних проблем української економіки виступає низька віддача від інвестицій та їх неефективний розподіл. Аналізуючи динаміку та структуру капітальних інвестицій в економіку України за видами економічної діяльності (табл 1), бачимо, що більша частина інвестицій надходить в галузі промисловості; сільське господарство лісове та рибне господарство, будівництво, а також галузі оптової та роздрібно торгівлі, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів.

Таблиця 1

Динаміка та структура капітальних інвестицій в Україну за видами економічної діяльності

Види діяльності	2012		2013	2014	2015		2016	2017	2018	
	млн.грн	%	млн.грн	млн.грн	млн.грн	%	млн.грн	млн.грн	млн.грн	%
Усього	273256,0	100	249873,4	219419,9	273116,4	100	359216,1	448461,5	578726,4	100
Сільське господарство, лісове та рибне господарство	18883,7	6,9	18587,4	18795,7	30154,7	11,0	50484,0	64243,3	66104,1	11,4
Промисловість	91598,4	33,5	97574,1	86242,0	87656,0	32,1	117753,6	143300,0	199896,0	34,5
Будівництво	40760,3	14,9	40796,2	36056,7	43463,7	15,9	44444,0	52176,2	55993,9	9,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	24531,6	9,0	22190,3	20715,7	20662,9	7,6	29956,8	33664,8	51817,6	9,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	32413,0	1,2	18472,6	15498,2	18704,0	6,8	25107,8	37943,5	50078,3	8,7
Наземний і трубопровідний транспорт	15076,9	8,0	4535,1	3916,2	8120,1	3,0	15931,1	22245,7	31005,7	5,4
Водний транспорт	98,7	0,04	116,2	204,8	302,5	0,3	233,9	253,7	198,2	0,03
Авіаційний транспорт	774,3	0,3	536,1	410,2	647,8	0,2	616,1	1302,5	1527,7	0,3
Складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	16077,6	5,9	13073,7	10837,0	9529,4	3,5	8126,3	13757,7	16962,7	2,9

Примітка: Складено за [9]

Станом на 1 січня 2018 року у промисловість було спрямовано 34,5%, сільське, лісове та рибне господарство 11,4 %, у будівництво 9,7 %, в оптову, роздрібну торгівлю та ремонт автотранспорту – 9,0 % загального обсягу капітальних інвестицій в Україні. При цьому бачимо, що структура капітальних інвестицій в економіку України суттєво змінилась. Зокрема спостерігається скорочення питомої ваги капітальних інвестицій у сфері будівництва з 15,9 % у 2015 році до 9,7 % у 2018 році, що є негативним явищем, оскільки при загальному подвоєнні обсягів інвестування в Україні впродовж 2012-2018 років, обсяги інвестування у сферу будівництва зросли лише на третину. Зросла питома вага обсягів інвестування у транспорт і складське господарство з 1,2 % у 2012 році до 8,7 % у 2018 році. Однак активізації інвестиційної діяльності у логістичній сфері та розбудові транспортної інфраструктури не спостерігається, оскільки обсяги інвестування у складське господарство та допоміжну діяльність у сфері транспорту залишились на рівні 2012 року (16077,6 млн.грн у 2012 році і 16962,7 млн.грн у 2018 році), внаслідок чого у питомій вазі до загального обсягу інвестування обсяги інвестицій у зазначену сферу скоротились з 5,9 % у 2012 році до 2,9 % у 2018 році.

Сказане підтверджується даними таблиці 2. Хоча частка нежитлового будівництва (в тому числі будівель транспорту та засобів зв'язку, а також будівництво складів) у сукупних обсягах виробленої будівельної продукції зросла з 51,9 % у 2014 році до 60,3% у 2019 році, за останні п'ять років не відбулось суттєвого поживлення у розбудові транспортно-логістичної інфраструктури України.

Таблиця 2

Обсяги виробленої будівельної продукції за видами у 2014-2019 роках (млн.грн)

	2014	2015		2016	2017		2018	2019	
Будівництво	51108,7	57515,0	100	73726,9	105682,8	100	141213,1	181697,9	100
Будівлі	24856,5	28907,5	50,3	38106,4	52809,6	50,0	66791,6	83589,3	46,0
житлові	11292,4	13908,8	48,1	18012,8	23730,0	44,9	29344,8	33208,8	39,7
нежитлові, з них	13564,1	14998,7	51,9	20093,6	29079,6	55,1	37446,8	50380,5	60,3
будівлі транспорту та засобів зв'язку	-	-		-	392,5	1,3	550,5	737,8	1,5
будівлі промислові та склади	-	-		-	-		10363,2	13414,6	26,6
Інженерні споруди	26252,2	28607,5	49,7/100	35620,5	52873,2	50,0/100	74421,5	98108,6	54,0/100
транспортні споруди	6998,6	7232,9	25,3	9819,5	19001,0	35,9	27428,3	33532,4	34,2
автостради та дороги	4347,2	5613,4	19,6	7678,3	16395,9	31,0	23540,9	27074,8	27,6
залізничні	1106,7	715,3	2,5	856,0	1091,0	2,1	1764,0	1999,3	2,0
злітно-посадкові смуги	6,6	0,6	0,0	к	46,4	0,1	30,7	515,1	0,5
мости, естакади, тунелі	465,2	449,6	1,6	к	833,5	1,6	1192,4	2441,4	2,5
порти, канали, греблі та інші водні споруди	1072,9	454,0	1,6	693,2	634,2	1,2	900,3	1501,8	1,5
трубопроводи, комунікації та лінії електропередач і	5683,4	7443,0	26,0	9809,2	12805,3	24,2	15950,5	20583,4	21,0
комплексні промислові споруди	10632,6	10436,3	36,5	11685,2	16186,7	30,6	24291,0	36638,8	37,3
інші інженерні споруди	2937,6	3495,3	12,2	4306,6	4880,2	9,2	6751,7	7354,0	7,5

Примітка: Складено за [9]

Обсяги будівництва транспортних споруд (табл. 2) залишаються мізерно малими, особливо на залізничному та водному транспорті (порти, канали, греблі та інші водні споруди). Питома вага обсягів виробленої будівельної продукції у розбудові, модернізації та ремонті інфраструктури автомобільного транспорту (автостради та дороги) скоротилась навіть за останні три роки (з 31% у 2017 році до 27,6% у 2019 році в сукупному обсязі будівництва інженерних споруд). Зважаючи на те, що автомобільний транспорт виконує провідну роль у забезпеченні логістичних процесів як найбільш мобільний, виявлені тенденції є вкрай негативним явищем. Так у рейтингу 2018 року WEF Україна посіла 130 місце за якістю доріг, а у Глобальному звіті щодо конкурентоспроможності за 2019 рік зайняла 114 позицію за показником «якість дорожньої інфраструктури».

Окрім зазначеного, в процесі аналізу виявлено, що розподіл обсягів виробленої будівельної продукції в Україні за характером будівництва змінюється не у кращий бік (рис.2), оскільки скоротилась питома вага нового будівництва з 82,4% у 2014 році до 74,2% у 2019 році, тоді як частка капітального і поточного ремонту зросла відповідно з 17,6% у 2014 році до 25,8% у 2019 році.

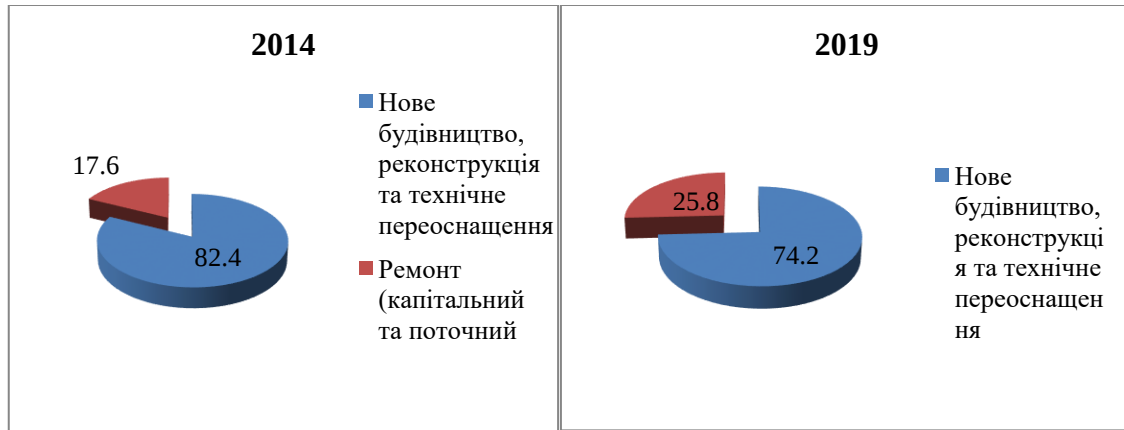

Рис 2. Розподіл обсягів виробленої будівельної продукції в Україні за характером будівництва у 2014 та 2019 роках

Примітка: побудовано за [9]

Отже, за результатами аналізу надходжень прямих іноземних інвестицій, динаміки та структури капітальних інвестицій в Україну, обсягів виробленої будівельної продукції та інвестування в розбудову транспортної інфраструктури в Україні можна дійти висновку про необхідність удосконалення механізмів державного регулювання залучення як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. Передусім удосконалення потребує нормативно-правове забезпечення, тобто правовий аспект механізму державного регулювання залучення іноземних інвестицій [6]. Позиціонування нашої держави як відкритої для міжнародних інвесторів повинно значно збільшити інвестиційну привабливість відповідних елементів транспортно-логістичної інфраструктури країни.

За прогнозними даними Євростату, обсяги перевезень у континентальній Європі до 2050 р. збільшаться на 182%, а європейські логістичні коридори будуть активно розвиватися у найближчі 5-7 років [8]. Україна відкрила свої кордони для ринку товарів Європейського Союзу, а тому повинна стати активним учасником трансформаційних процесів в питаннях використання логістичних можливостей.

Рівень розвитку транспортної системи держави – одна з найважливіших ознак її технологічного прогресу та цивілізованості. Однак, незважаючи на достатньо розгалужену систему транспортних зв'язків, нині транспортна галузь України задовольняє лише основні потреби економіки у перевезеннях за обсягом, але не за якістю [2, 4]. Сучасний стан транспортної галузі не повною мірою відповідає вимогам ефективного реалізації євроінтеграційного курсу України та інтеграції національної транспортної системи в Транс'європейську транспортну мережу. При інтеграції в європейську та світову економіку потреба у транспортній системі дедалі посилюється, вона стає базисом для ефективного входження України у світове співтовариство та зайняття в ньому місця, яке відповідає рівню високорозвинутої держави. Варто зазначити, що транзитне положення країни збільшує її інвестиційну привабливість, тому є можливість залучення до модернізації й іноземних інвесторів.

До головних причин, що сповільнюють розвиток інвестиційного підприємництва та логістичного бізнесу в Україні, варто віднести: внутрішні політичні (анексію Криму, військові дії на Донбасі та Луганщині; негативний міжнародний імідж України), економічні (несприятливий інвестиційний клімат; підвищений рівень інфляції; низька

ефективність функціонування національного фондового ринку; нерозвиненість вітчизняної інвестиційної інфраструктури) та регуляторні проблеми (неузгодженість чинних нормативно-правових документів, що регулюють інвестиційну діяльність; різні умови господарювання вітчизняних та іноземних інвесторів; відсутність дієвої системи страхування іноземних інвестицій; відсутність реформ, обмеження на рух капіталу, значний податковий тиск і нестабільність вітчизняного податкового законодавства відсутність гарантій щодо забезпечення прав власності іноземних інвесторів) тощо.

Отже, процес покращення інвестиційного клімату та нарощування інвестицій в економіку України стримує ряд чинників, найважливішими серед яких є: непослідовна і недосконала інвестиційна політика держави в транспортній сфері, в якій переважають принципи залишкового виділення бюджетних коштів; недосконалі механізми та схеми їх використання; нерозвиненість інноваційної інфраструктури, надмірний знос і відсутність умов не лише розширеного, а й простого відтворення основних засобів; несприятливі умови для розвитку логістичного бізнесу; низька ліквідність інвестицій; недостатнє фінансування заходів щодо розвитку шляхової мережі та транспортної інфраструктури загалом; низька рентабельність капіталу та погіршення інвестиційного клімату.

Таким чином, в Україні невідкладного вирішення потребують питання технічного переоснащення та модернізації об'єктів інфраструктури залізниць, аеропортів та морських портів, забезпечення розвитку мережі автомобільних доріг загального користування відповідно до темпів сучасного розвитку країни. Для цього необхідно сформулювати чітку законодавчу основу, яка буде регулювати діяльність як у державному, так і у приватному секторах і взаємодію між ними.

Аналіз світового досвіду свідчить про те, що ефективний ринок транспортних послуг є неможливим без ефективного та цілеспрямованого державного регулювання транспортної сфери [5]. Ключову роль у підвищенні інвестиційної привабливості нашої держави повинна відігравати влада. Саме органи державної влади мають у державних масштабах визначити напрями та об'єкти інвестування і сформулювати належні умови для втілення в життя необхідних державних програм незалежно від наявних джерел фінансування інвестицій.

Ефективність державного регулювання і відповідних управлінських рішень визначається багатьма кількісними та якісними чинниками техніко-технологічного, соціально-економічного і організаційного характеру, які формують інвестиційний клімат та впливають на стан інвестиційного ринку у перспективі, формують економічний потенціал будівельної сфери [6]. Отже, виникає необхідність перегляду правил інвестування, що на практиці означає суттєві зміни правового, інституційного та організаційно-економічного характеру і формування сприятливого інвестиційного середовища.

З метою покращення ситуації у транспортній сфері уряд України розпорядженням від 30.05.2018 р. №430 схвалив Національну транспортну стратегію України на період до 2030 р. яка визначає основні напрями створення конкурентоспроможної та ефективної транспортної системи: інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проекти; підвищення якості надання послуг у сфері логістики кінцевому споживачу; наближення рівня їх надання та розвитку інфраструктури до європейських стандартів; підвищення рівня безпеки та зменшення негативного впливу транспорту на навколишнє природне середовище; безперешкодна мобільність та міжрегіональна інтеграція тощо.

Означеною Стратегією до 2030 р. урядом України заплановано покращити якість доріг, у тому числі шляхом створення сприятливих умов для залучення інвестицій, оскільки висока вартість обладнання та технологічних засобів елементів транспортно-логістичної інфраструктури вимагає виважених рішень щодо вкладання коштів та розміщення інфраструктурних об'єктів, бо усі вони мають довгостроковий характер.

Отже, незаперечним фактом стало те, що сектор логістичних послуг зростає значно швидше, ніж інші галузі економіки. Нові інформаційні технології і електронні продажі змінюють сутність логістичної діяльності (створення бондових логістичних зон і крупних логістичних кластерів, розвиток контрактної, проектної логістики, багатоканальної логістики, а також передбачувальної логістики (Fair & Responsible Logistics, система відправки товару раніше, ніж споживач зробить замовлення)). Відбувається активізація створення мультимодальних термінальних комплексів і логістичних транспортно-розподільчих центрів, активізація використання новітніх технологій розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, побудови цифрових транспортних коридорів, формування ефективних логістичних систем різного рівня. На міжнародному рівні відповідно до рекомендацій ЄЕК ООН міжнародні організації СОТ, ФІАТА, ІАТА, ІКАО розробляють нові стандарти і нові технології взаємодії суб'єктів глобальних ланцюгів поставок для прискорення і здешевлення товарного руху.

При цьому посилення ролі транснаціональних корпорацій в глобальній економіці і використання аутсорсингу в логістиці призвели до виникнення нового типу партнерських відносин – довгострокового співробітництва, кооперації, альянсів і союзів, бо саме мережева взаємодія забезпечує оптимальний баланс витрат, якості, компетенцій і гнучкості при узгодженому досягненні спільних цілей.

Отже, на сьогоднішній день, для зайняття конкурентоспроможного місця на ринку транспортно-логістичних послуг, потрібно дуже швидко реагувати на всі зміни та вимоги споживачів. Ці зміни супроводжуються значними витратами на модернізацію обладнання та створення нових необхідних технологічних засобів – елементів інфраструктури, що потребує відповідного інвестиційного забезпечення цих процесів.

Підсумовуючи усе сказане, можна стверджувати, що в Україні необхідно удосконалювати інфраструктуру транспорту за допомогою застосування онлайн-засобів, розумних транспортних технологій, електроніки, що прискорить процес надання послуг, підвищить рівень безпеки на транспорті. З урахуванням стратегічних потреб держави, залучення інвестицій дозволить не тільки підвищити рівень економічного розвитку, але і сформувати належні умови для розвитку інновацій. З метою досягнення цього доцільним є використання всіх інструментів та можливостей державного регулювання.

На нашу думку, державну політику залучення інвестицій у розбудову транспортної інфраструктури слід сконцентрувати на: формуванні рівних умов діяльності всіх суб'єктів господарювання незалежно від поточного походження капіталу та форми власності; наданні додаткових економічних стимулів у сфері залучення інвестицій до розбудови транспортно-логістичної інфраструктури; формуванні умов, необхідних для розвитку інноваційної інфраструктури та високих технологій; розвитку фондового ринку, зміцненні інститутів спільного інвестування, ринку корпоративних цінних паперів, пенсійних та страхових фондів; наданні органами влади суб'єктам інвестування реальної інформації щодо наявної економічної ситуації, щодо умов, що існують на зовнішніх та внутрішніх інвестиційних ринках; розвитку та використанні інноваційного потенціалу держави; створенні ефективного конкурентного середовища; зниженні тінізації та інфляційних процесів в економіці; розвитку власної відтворювальної інвестиційної бази.

Висновки. Отже, виходячи з проведеного аналізу, можна стверджувати, що створення конкурентоспроможної та ефективної транспортної системи, розвиток та належне інвестування транспортно-логістичної інфраструктури в країні є державним пріоритетом. Інноваційний розвиток транспортної галузі та глобальні інвестиційні проекти є очевидною необхідністю для України. Це означає суттєву модернізацію існуючих та будівництво нових об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури.

Інвестиційний клімат України потребує суттєвого покращення, для чого у державі повинна бути сформована виважена та дієва інвестиційна політика, яка б враховувала можливості та потреби розвитку країни та була спрямована на збільшення її інвестиційної привабливості. З метою покращення інвестиційного клімату та вирішення

проблемних питань державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні, на наш погляд, слід сформулювати дієвий механізм активізації інвестиційної діяльності для забезпечення організаційно-інституційних, фінансових та правових передумов для розвитку інвестиційної діяльності. Такий організаційно-економічний механізм інвестиційної діяльності дозволить реалізувати комплексний підхід до використання методів, засобів та інших регуляторів для впливу на процеси залучення інвестицій з метою забезпечення скоординованості та відповідності руху інвестиційних ресурсів до стратегічних пріоритетів розвитку держави.

На наш погляд, для реалізації цього завдання, в першу чергу, слід на практиці забезпечити:

удосконалення інвестиційного законодавства відповідно до європейських норм та забезпечення його стабільності;

мобілізацію вільних ресурсів підприємств та населення на нестачу інвестиційного забезпечення шляхом збільшення відсоткових ставок за внесками та депозитами;

спрощення податкового законодавства і забезпечення пільгового оподаткування інвесторам, які мають довгострокові інвестиційні проекти в сфері транспортно-логістичної інфраструктури з метою компенсації витрат від повільного капіталообігу порівняно з іншими інвестиційними напрямками діяльності;

проведення моніторингу інвестиційних проектів, техніко-економічної експертизи інвестиційних проектів, створення автоматизованої інформаційної системи, яка б забезпечила оперативний пошук партнерів у сфері іноземного інвестування;

створення системи страхування для максимального попередження ризиків для суб'єктів інвестиційної діяльності.

Список бібліографічного опису:

1. Швець Ю. О., Бурділо О. В. Оцінка інвестиційного клімату в Україні: стан, проблеми та шляхи його поліпшення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. № 12(2). С. 165-168. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12(2)_37).
2. Ткаченко Т.П., Шевчук Н.А., Гончарук І.В. Напрями оптимізації інвестиційної діяльності підприємств. Агросвіт. 2018. № 7. С. 45-48.
3. Колеватова А.В. Сучасний стан залучення іноземних інвестицій в економіку України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 1080-1084.
4. Кучеренко Ю.А. Особливості інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С. 82-85.
5. Олешко Т. І., Козел А. М. Особливості залучення іноземних інвестицій в економіку України. Ефективна економіка. 2019. № 4. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1901>
6. Семенов В. Ф., Фроліна К. Л. Регулювання інвестиційними процесами в будівельній сфері національного господарства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 7(3). С. 71-75. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_7%283%29_19
7. Сімків Л. Є. Особливості інвестиційних процесів у регіонах України на сучасному етапі. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 3. С. 105-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_3_25.
8. Офіційний сайт European Business Association. URL: <http://www.eba.com.ua/uk>
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Shvets', Yu. O., Burdylo, O. V. (2017). Otsinka investytsijnoho klimatu v Ukraini: stan, problemy ta shliakhy joho polipshennia. [Estimation of the investment climate in Ukraine: the state, problems and ways of its improvement]. Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, vol. 12 (2), URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12\(2\)_37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12(2)_37) [in Ukrainian].
2. Tkachenko, T. P. Shevchuk, N. A. Honcharuk, I. V. (2018). Napriamy optymizatsii investytsijnoi diial'nosti pidpryemstv. [Directions of optimization of investment activity of enterprises]. Ahrosvit, vol. 7, pp. 45-48. [in Ukrainian]
3. Kolevatova, A.V. (2018). Suchasnyj stan zaluchennia inozemnykh investysij v ekonomiku Ukrainy. [The current state of attraction of foreign investments into the economy of Ukraine]. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 22, pp. 1080-1084.
4. Kucherenko, Yu. A. (2018). Osoblyvosti investytsijnoi diial'nosti sil'skohospodars'kykh pidpryemstv. [Features of investment activity of agricultural enterprises]. Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 82-85. [in Ukrainian]
5. Oleshko T. I., Kozel A. M. Osoblyvosti zaluchennia inozemnykh investysij v ekonomiku Ukrainy. [Features of attraction of foreign investments in the economy of Ukraine]. Efektyvna ekonomika. 2019. № 4. URL: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/view/1901> [in Ukrainian]
6. Simkiv, L. Ye. (2016). Osoblyvosti investytsijnykh protsesiv u rehionakh Ukrainy na suchasnomu etapi. [Features of investment processes in the regions of Ukraine at the present stage]. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. vol. 21, no. 3, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_3_25 [in Ukrainian].
7. The official site of the European Business Association (2019), [Investment attractiveness index of Ukraine]. URL: <http://www.eba.com.ua/uk>.
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian]

Дата подання публікації 17.03.2020 р.

УДК 339:677(477)

Волинчук Ю.В., к.е.н., доцент
 Volynchuk Yu. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-3604-8677>
 Нікітін Т.О.
 Nikitin T.
 Student

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ТОВАРІВ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Луцький національний технічний університет

У статті викладено авторське дослідження ринку товарів легкої промисловості України, актуальність проведення якого зумовлена суперечливістю цифрових даних, значною кількістю нелегального імпорту та тіншового виробництва товарів легкої промисловості.

Проаналізовано географію та структуру експортно-імпортних відносин товарів легкої промисловості. В зовнішньоекономічній діяльності виокремлено та досліджено товари легкої промисловості за трьома групами, зокрема, шкури необроблені та шкіра вичинена; текстильні матеріали та текстильні вироби (найбільш вагома група); взуття, головні убори, парасольки та оброблені пух та пір'я. Висвітлено динаміку та товарну структуру роздрібного та оптового товарообороту, індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі за товарними групами в регіональному розрізі тощо.

Стан ринку товарів легкої промисловості вітчизняного виробництва визначено як малорозвинутий. Водночас конкуренцію на ринку України можна оцінювати як високу, адже товари низького цінового сегменту значною мірою покриваються експортом з Китаю та Туреччини, а високого – брендовими виробниками з країн ЄС. Труднощі також зумовлені присутністю великої частки тіншового виробництва, торгівлею контрабандними товарами та активним споживанням населенням секонд-хенду.

Доведено, що пандемія Covid-19 в українських реаліях засвідчила значний потенціал середнього та малого бізнесу в напрямку швидкої адаптації до новітніх потреб ринку (виготовлення масок, захисних костюмів тощо). Обґрунтовано, що для розвитку підприємствам слід активно співпрацювати в Українській асоціації підприємств легкої промисловості, інвестувати в оновлення власних виробничих потужностей та професійне навчання персоналу. Визначено, що з позицій держави, основними підтримуючими заходами в сфері розвитку виробництва та торгівлі товарами легкої промисловості повинні бути детінізація ринку, зменшення потоків вживаних речей, захист національних виробників тощо.

Ключові слова: легка промисловість, торгівля, ринок, товари, експорт, імпорт, регіони, аналіз.

ANALYTICAL RESEARCH OF UKRAINE'S MARKET OF LIGHT INDUSTRY PRODUCTS

Lutsk National Technical University

The article presents the author's research of the market of light industry goods of Ukraine, the urgency of which is conditioned by the inconsistency of digital data, a significant amount of illegal imports and shadow production of light industry goods.

The geography and the structure of export-import relations of light industry goods are analyzed. In foreign economic activity the goods of light industry are allocated and investigated for 3 groups, in particular leather products; textile materials and textile products (the most important group); shoes, hats, umbrellas, processed down and feathers. The dynamics and commodity structure of retail and wholesale trade turnover, volume indices of retail trade turnover by product groups in the regional context, etc. are clarified.

The state of the market of light industry goods of domestic production is defined as underdeveloped. At the same time, competition in the Ukrainian market can be assessed as high, as low-priced goods are largely covered by exports from China and Turkey, and high - by branded manufacturers from EU countries. Difficulties are also conditioned by a large part of shadow production, trade in contraband goods and active consumption of second-hand goods.

It is proved that the Covid-19 pandemic in the Ukrainian realities has shown the significant potential of Small and medium-sized businesses in the direction of rapid adaptation to the latest market needs (masks of protective suits production). It is substantiated that for the development of enterprises it is necessary to cooperate actively in the Ukrainian Association of Light Industry Enterprises, to invest in the renewal of their own production facilities and professional training of personnel. It is determined that from the standpoint of the state, the main

supporting measures in the development of production and trade in light industry goods should be de-shadowing of the market, reduction of flows of second-hand goods, protection of national manufacturers, etc.

Key words: *light industry, trade, market, goods, export, import, region, analysis.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виробництво та реалізація текстильних виробів і взуття в Україні останніми роками суттєво зменшуються, про що свідчить збільшення частки імпорту та зменшення частки експорту товарів легкої промисловості. Значна кількість виробленої та реалізованої продукції знаходиться в тіні, що значно послаблює розвиток галузі та зменшує кредит довіри з боку іноземних інвесторів. Низька частка впровадження інновацій на підприємствах галузі зумовлює зменшення ефективності виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Водночас ефективне функціонування підприємств легкої промисловості здатне забезпечити ріст виробництва та збалансування торгівлі товарами даної галузі, що вимагає дослідження стану розвитку торгівлі вітчизняного ринку текстильних товарів та взуття для формування нових векторів управління.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значну увагу проблемам розвитку ринку легкої промисловості приділяли такі науковці як О. Мірошниченко, М. Неліна та О. Феленюк, що досліджували можливості для експорту товарів українських підприємств до країн ЄС [1]. В. Бойко та К. Тарасова займалися аналізом стану легкої промисловості України [2]. У науковій праці Л. Дейнеко [3] комплексно проаналізовані основні види переробної промисловості і легкої в тому числі. У статті Т. Гавриленко та І. Бродюк [4] розглянуто перспективи розвитку промисловості в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

Водночас, дослідження ринку легкої промисловості в різних його торговельних аспектах, на нашу думку, недостатньо висвітлене в існуючих наукових працях. Це пов'язано із суперечливістю цифрових даних, значною кількістю нелегально імпортованих товарів легкої промисловості та тіньового виробництва, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Цілями статті, зважаючи на викладене вище, є аналітичне дослідження, узагальнення та систематизація основних даних, що характеризують розвиток торгівлі товарами легкої промисловості на ринку України з метою виявлення слабких сторін та точок росту цієї галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Легка промисловість – це галузь, яка забезпечує населення товарами першої необхідності. Станом на 2019 р. на території України (за даними Української Асоціації підприємств легкої промисловості) функціонує 2518 підприємств і 88 тис. працівників, зайнятих у даній сфері. В торговельному балансі зовнішньої торгівлі за 2019 р. товари легкої промисловості складають в імпорті 5,15%, в експорті 2,37% [5].

Для аналізу тенденцій розвитку торгівлі товарами легкої промисловості було розглянуто зовнішньоекономічну діяльність України, структуру та географію експортно-імпортних відносин, обсяги роздрібної та оптової торгівлі в Україні.

Відповідно до даних Державної служби статистики України, в зовнішньоекономічній діяльності виокремлено 3 групи товарів легкої промисловості [6]:

- шкури необроблені, шкіра вичинена (вироби зі шкіри, шкури, натуральне та штучне хутро);
- текстильні матеріали та текстильні вироби (шовк, бавовна, вовна, нитки, килими, вата, тканини, одяг та інші готові вироби);
- взуття, головні убори, парасольки та оброблені пух та пір'я.

Структура товарного імпорту та експорту представлена в таблиці 1.

Як бачимо, найбільш вагомою за структурою групою товарів в 2019 р. (в експорті 71,51% та імпорті 75,83%) становлять матеріали та вироби з текстилю. Взуттєві вироби,

головні убори та парасольки складають 15,9% і 15,13% товарного експорту та імпорту відповідно. Шкури необроблені та вичинені найменш вагома група, що займає 12,58% експорту та 9,04% імпорту в 2019 році.

Таблиця 1

Питома вага зовнішньої торгівлі товарами легкої промисловості

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	2018 р.		2019 р.		2019 / 2018	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
	Структура %	Структура %	Структура %	Структура %	Зміна у %	Зміна у %
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	13,55	10,70	12,58	9,04	-0,97	-1,66
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	69,38	75,58	71,51	75,83	2,13	0,25
XII. Взуття, головні убори, парасольки	17,07	13,72	15,90	15,13	-1,17	1,41

Джерело: складено авторами на основі [6]

Баланс між експортно-імпортними операціями важливий показник, який в тому числі показує розвиток галузі. На рисунку 1 показано зовнішню торгівлю основними товарами легкої промисловості.

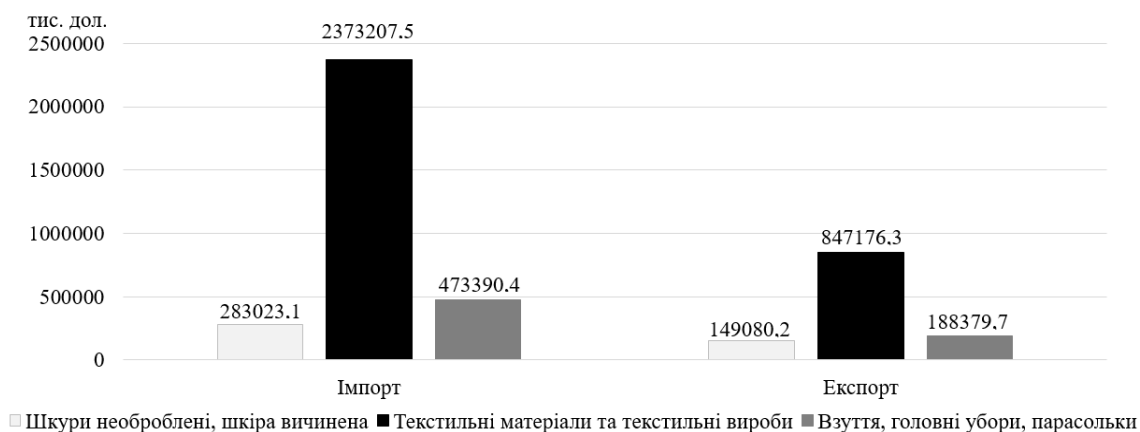

Рис. 1 Експорт та імпорт товарів легкої промисловості у 2019 р. [6]

Отже, зовнішня торгівля товарами легкої промисловості в Україні не є збалансованою. Про це свідчить переважання імпорту над експортом, а саме в 2019 р. на 164%, а в 2018 р. на 118%. В 2019 р. спостерігається збільшення величини імпорту порівняно з попереднім роком на 17,5% і зменшення обсягу експорту на 2,9%. Імпорт матеріалів та виробів з текстилю переважає над експортом в 2019 р. на 180%, а 2018 р. на 138%. Необроблені та вичинені шкіри експортуються менше чим імпортуються на 47% та 42% в 2019 р. і в 2018 р. відповідно. Взуття, головні убори та парасольки імпортуються більше на 151% та 75% в 2019 р. та 2018 р. відповідно.

Географія експортно-імпортних відносин представлена в таблиці 2.

Отже, найбільшим імпортером товарів в Україну є Китай та Туреччина, що імпортують переважно сировину та товари невисокого цінового сегменту. Європейські країни імпортують в основному готову продукцію високої якості та вартості. Експорт

українських товарів представлений готовою продукцією та сировиною до країн ЄС та СНД.

Таблиця 2

Найбільші експортери та імпортери України

<i>Код і назва товарів згідно УКТЗЕД</i>	<i>Імпорт</i>	<i>Експорт</i>
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичинена	Китай, Польща, Італія, Туреччина, Франція, Уругвай	Польща, Італія, Данія, Угорщина, Німеччина, Франція
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	Китай, Португалія, Німеччина, Італія, Бангладеш, Білорусія	Польща, Данія, Румунія, Франція, Італія, Австрія
XII. Взуття, головні убори, парасольки	Китай, В'єтнам, Італія, Туреччина, Індонезія, Польща	Румунія, Польща, Італія, Угорщина, Росія, Білорусь

Джерело: складено авторами на основі [7]

Україна активно розвиває міжнародні економічні зв'язки в галузі торгівлі товарами легкої промисловості. До прикладу, на міжнародній виставці одягу та взуття Toronto Shoe Show (Канада) були представлені наступні українські бренди: Andre TAN (жіночий дизайнерський одяг); Berserk Sport (спортивний одяг); Буквиця (чоловічий та жіночий одяг, аксесуари); AnnaFoxu (жіночий casual одяг, білизна, аксесуари) та інші. У взуттєвій галузі експорт здійснюють наступні бренди: Belsta (домашнє взуття), Caman (чоловіче, жіноче та спортивне взуття), KaDar (чоловіче та жіноче взуття в стилі casual), Krok (військове взуття) [12].

На внутрішньому ринку товарів легкої промисловості спостерігається наступне. В 2017 р. секонд-хенд склав 54% структури імпорتنих товарів, що у свою чергу призводить до втрати 45 тис. робочих місць (за даними Укрлегпрому). Україна також входить в топ-3 країн найбільших споживачів вживаного одягу та взуття в світі, що деструктивно впливає на розвиток торгівлі новими вітчизняними та імпортними товарами [1].

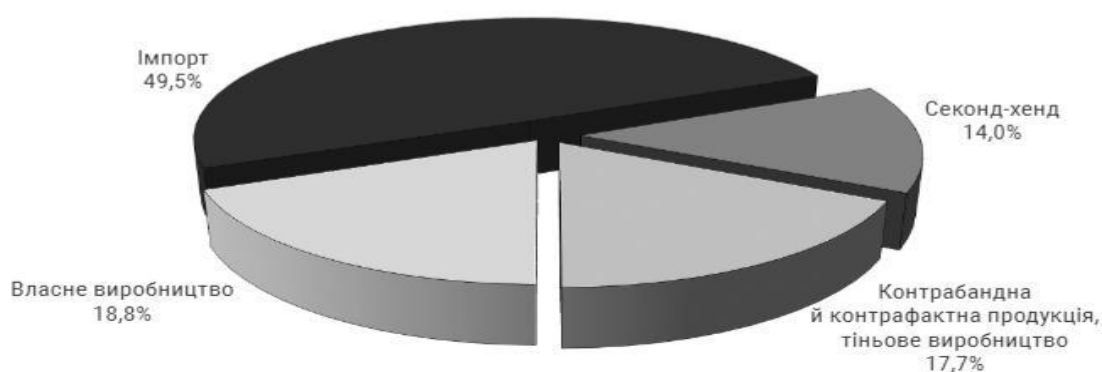

Рис. 2. Структура внутрішньої торгівлі України (складено авторами на основі [1])

Головною проблемою секонд-хенду України є те, що значна частина гуманітарної допомоги надходить з країн ЄС безоплатно, проте перерозподіляється і продається в торговельних магазинах. Зокрема, за даними Мінсоцполітики [11], у 2019 р. було розглянуто 607 звернень про визнання гуманітарною допомогою вантажів, з яких 304 було визнано гуманітарною допомогою. Такі уряду свідчать про те, що існують корупційні схеми провезення вантажів без розмитнення як гуманітарної допомоги, які потім продаються за ринковими цінами. Більше того, в інтернеті процвітає торгівля уживаними речами з Європи, що значно підвищує конкуренцію для вітчизняного виробника одягу та взуття.

Крім вищезгаданого, за даними Укрлегпрому на українському ринку легкої промисловості присутні 17,7% контрабанди та тіньового виробництва, що стосується переважно товарів секонд-хенду та підпільних виробництв товарів легкої промисловості. Це негативно впливає на розвиток виробництва та торгівлі вітчизняними товарами, оскільки ціна тіньової продукції нижча за виготовлену прозоро. Ця проблема більше стосується державного регулювання, проте стимулюючим фактором для процвітання тіньового бізнесу є зменшення купівельної спроможності споживачів [1].

Власне виробництво текстильних матеріалів – тканин в Україні зосереджено на наступних стратегічних підприємствах:

- «Чексіл» – чернігівське підприємство, яке щорічно виготовляє близько 5 млн погонних метрів шерстяних, камвольних тканин та суконь;
- Черкаський шовковий комбінат – на підприємстві виготовляється близько 8,6 млн м² змішаних і 3,8 млн м² бавовняних волокон;
- «Текстерно» – тернопільське підприємство, щорічно випускає 2,2 млн м² бавовняних та змішаних волокон;
- Vladi – харківське підприємство, яке також має потужності в м. Березань, щорічний випуск шерстяних тканин, сукна та нетканих полотен складає 3 млн м² [13].

Виробництво одягу – найбільш суперечлива галузь, оскільки фактично відсутні чіткі дані щодо зайнятості населення в ній. Зокрема, за даними Укрлегпрому [5], дана галузь налічує 88 тис. працівників, а за іншими оцінками – близько 150 тис. зайнятих осіб. Тоді як у галузевій асоціації Globus Fashion Ukraine вважають, що 80% підприємств не входять до даної статистики і реальна кількість працівників складає 500 тис. осіб. В цілому, галузь представлена великою кількістю малих та середніх підприємств [13].

Лідером у взуттєвій підгалузі легкої промисловості можна виділити СП ТОВ «РІФ-1», адже підприємства цього виробника розташовані в містах Бердичів, Житомир та Київ. Загальний щорічний обсяг виробництва продукції складає 2 млн пар взуття під торговою маркою INBLU, які переважно експортуються до країн Європейського Союзу. Великі підприємства виробництва взуття також розташовані в таких містах як Дніпро, Чернігів, Кропивницький, Білгород-Дністровський та ін. [2; 13].

Роздрібний товарооборот торгівлі товарами легкої промисловості представлений в таблиці 3.

Таблиця 3

Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі товарами легкої промисловості

Показники	2017		2018		2018/2017	
	млн.грн	Структура, %	млн.грн	Структура, %	млн.грн	Структура, %
Товари текстильні та галантерея	1835,4	7,16	2391,7	7,95	556,3	0,78
Одяг та білизна з тканин	12482,7	48,72	15572,3	51,74	3089,6	3,02
Одяг зі шкіри, хутра, вироби з них	153,7	0,60	198,1	0,66	44,4	0,06
Головні убори (крім хутрових і трикотажних)	174,2	0,68	174,5	0,58	0,3	-0,10
Трикотаж верхній та білизняний	3181,3	12,42	3396,9	11,29	215,6	-1,13
Вироби панчішно-шкарпеткові	1588,4	6,20	1733,5	5,76	145,1	-0,44
Взуття	5784,3	22,58	6155	20,45	370,7	-2,13
Шкіряні вироби та дорожні приналежності	421,8	1,65	474,8	1,58	53	-0,07
Всього	25621,8	100,00	30096,8	100,00	-	-

Джерело: складено авторами на основі [8]

Відповідно до даних таблиці 3, можна зробити висновки, що одяг та білизна з тканин користуються найбільшим попитом серед споживачів (51,74% або 15572,3 млн грн в 2018 р.) Взуття на другому місці по затребуваності з обсягами 6155 млн грн та 20,45 % в 2018 р. Трикотаж верхній та білизняний складає 3396,9 млн грн або 11,29 % в структурі реалізованих товарів. Частка інших товарів легкої промисловості становить 16,52% або 4972,6 млн грн.

Регіональна структура товарообороту товарів легкої промисловості представлена в таблиці 4.

Таблиця 4

Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі за товарними групами у 2019 році

Область	Найменування товарної групи			
	Текстильні товари, фіранки, гардини, штори та тюль	Одяг	Взуття	Шкіряні вироби та дорожні приналежності
Україна, середнє значення	107,3	120,5	131,7	199,5
Вінницька	110,2	138,4	133,4	303,9
Волинська	90,2	111,3	144,6	240,2
Дніпропетровська	97	132,9	133,5	226,6
Донецька	127,3	119,5	115,6	234,6
Житомирська	113,1	135,8	179,6	264
Закарпатська	91,9	106,3	135,8	228,3
Запорізька	92,1	117,5	136,7	237,9
Івано-Франківська	114,9	161,5	134,8	240,4
Київська	93,8	102,5	123,9	96,7
Кіровоградська	90,8	119,6	164,9	241,1
Луганська	91,3	157,3	142,4	304,3
Львівська	108,8	110	120	281,8
Миколаївська	92,3	94,2	108,9	168,8
Одеська	85,8	106,5	120,3	212,1
Полтавська	116,7	122,1	156,4	272,1
Рівненська	97,2	123	117,7	235,6
Сумська	54,9	100	135,8	177,1
Тернопільська	139,6	134,1	183,5	1731,1
Харківська	106,9	105,4	122,8	176,8
Херсонська	96,1	115,1	108,3	201,9
Хмельницька	104,1	132,4	186,6	224
Черкаська	129,2	112,6	193,7	257,6
Чернівецька	64,1	107,2	127,5	420,9
Чернігівська	109	177,5	261,3	399
м.Київ	138,6	162,2	162,1	246,4

Джерело: складено авторами на основі [9]

Отже, щорічно зростає потреба в виробах товарів легкої промисловості. Зокрема, шкіряні вироби та дорожні приналежності зазнали найбільшого росту в структурі роздрібного товарообороту України (+ 99,5 %) у 2019 р. Споживання взуттєвих виробів та одягу зросло на 31,7% і 20,5% відповідно, а продаж текстильних товарів на 7,3%.

Оптовий товарооборот товарами легкої промисловості наведено в таблиці 5.

Таблиця 5

Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі за видами економічної діяльності у 2018-2019 рр.

Показники	2018		2019		2018/2017	
	млн грн	Структура, %	млн грн	Структура, %	млн грн	Структура, %
Оптова торгівля шкірсировиною, шкурами та шкірою	162	1,85	172	1,67	10	-0,17
Оптова торгівля текстильними товарами	3985,3	45,47	4459	43,41	473,7	-2,06
Оптова торгівля одягом і взуттям	4618,3	52,69	5641	54,92	1022,7	2,23
Всього	8765,6	100,00	10272	100,00	-	-

Джерело: складено авторами на основі [10]

Відповідно до даних таблиці 5 можна зробити висновки, що найбільш затребуваними товарами оптових покупців також є одяг та взуття (54,92 % в структурі та 5641 млн грн обороту). Торгівля текстильними товарами складає 43,41% в структурі та 4459 млн грн обороту. Найменша за значенням і за обсягами група шкірсировина, шкіри та шкури – 1,67% питомої ваги та 172 млн грн. На нашу думку, це пов'язано з тим, що основними потребами оптових покупців є одяг та взуття для персоналу, яке є розхідним матеріалом. Текстильні товари знаходяться на другому місці за споживчим попитом, оскільки в цю групу входить великий спектр товарів повсякденного споживання (постільна білизна, пледи, покривала, тканинні обшивки тощо). Оптова торгівля шкіряною сировиною не є на високому рівні, адже переважно ця продукція призначена для подальшої переробки, а не для кінцевого споживання. Внутрішнє виробництво шкірсировини не покриває повністю потреб переробної галузі цієї сировини, тому значна експортується із Туреччини, Індії та Китаю.

Висновки. Отже, легка промисловість займає важливу роль в структурі національного господарства, оскільки забезпечує 88 тис. робочих місць на переробних підприємствах із обсягом експортованої продукції в 1 184 636,2 тис. дол. США у 2019 р.

Загалом, на основі проведеного аналітичного дослідження, стан розвитку ринку товарів легкої промисловості можемо охарактеризувати як малорозвинутий. Конкуренцію на даному ринку можна оцінювати як високу, адже товари низького цінового сегменту значною мірою покриваються експортом з Китаю та Туреччини, а високого – брендовими виробниками з країн ЄС. Крім того, на вітчизняному ринку товарів легкої промисловості присутня велика частка тіньового виробництва (17,7%) та торгівлі товарами легкої промисловості. Україна в лідерах із споживання секонд-хенду (3-тє місце в світі), що значно зменшує потенціал для розвитку виробництва галузі. Відповідно, на внутрішньому ринку переважає торгівля імпортними товарами, секонд-хендом, контрабандними товарами, а торгівля товарами вітчизняного виробництва займає лише 18%.

Зовнішня торгівля текстильними та шкіряними товарами не є збалансованою, про що свідчить від'ємне сальдо експортно-імпортних операцій в 2018-2019 рр. (-1441529,2 та - 1944984,8 тис. дол. відповідно). Вироби з текстилю та матеріали займають найбільш вагому частину у структурі питомої ваги зовнішньої торгівлі товарами легкої

промисловості – приблизно 76%, що зумовлене великими обсягами та різноманітним асортиментом товарів першої необхідності в даній групі. Географія товарного імпорту зосереджена переважно у таких країнах як Китай, Польща та Італія, а товарного експорту – у країнах ЄС.

На нашу думку, основними заходами держави в сфері розвитку виробництва та торгівлі товарами легкої промисловості повинні бути такі:

- детінізація ринку – шляхом спрощення та зменшення податкових платежів для великих підприємств, що стимулюватиме малі та середні підприємства до нарощування виробничих потужностей;

- зменшення потоків вживаних речей – за допомогою впровадження посиленого контролю гуманітарної допомоги на стадії ввезення та розподілу продукції в організаціях;

- захист національних виробників текстильної та шкіряної галузі, що матиме прояви у створенні програм для доступних кредитів та залученні додаткових інвестицій.

Для розвитку підприємствам слід активно співпрацювати та використовувати напрацювання та інструментарій Української асоціації підприємств легкої промисловості, що допоможе їм знайти шляхи виходу на європейський ринок та посилить внутрішні переваги. Окрім цього, підприємствам доцільно інвестувати в оновлення власних виробничих потужностей та професійне навчання персоналу, що допоможе виготовляти продукцію відповідно до міжнародних стандартів та високих споживчих очікувань.

Середній та малий бізнес має великий потенціал в українській реальності, так як ці підприємства можуть швидше адаптуватися під потреби ринку. До прикладу, в сучасних умовах пандемії коронавірусу деякі підприємства легкої промисловості змінили свою орієнтацію на виготовлення масок та захисних костюмів, відповідно, це збільшує економічну безпеку як підприємств, так і населення держави. Тому основним фокусом розвитку підприємств легкої промисловості повинні бути малі та середні підприємства, які є найбільш гнучкими до ринкових змін.

Список бібліографічного опису:

1. Мирошніченко О.А., Неліна Н.Г., Феленюк О.В. Експорт одягу до ЄС. Гід для українських підприємств. Київ, 2017. 116 с. URL: <https://ukrlegprom.org/ua/export/eksport-odiahu-do-ies-hid-dlia-ukrainskykh-pidpriyemstiv/> (дата звернення 10.04.2020)
- 2.Бойко В.С., Тарасова К.І. Аналіз розвитку легкої промисловості України. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень*: збірник наукових студентських праць. 2019. Вип. 5. С. 52-62. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9328/1/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf> (дата звернення 10.04.2020)
- 3.Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. 158 с.
- 4.Гавриленко Т.В., Бродюк І.В. Перспективи розвитку легкої промисловості України в умовах нестабільного зовнішнього середовища. *Економічні горизонти*. 2018. № 1(4). С. 28–34. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/002834/128214> (дата звернення 10.04.2020)
- 5.Аналітичні матеріали галузі легкої промисловості. 2019. URL: <https://ukrlegprom.org/ua/analytics/> (дата звернення 10.04.2020)
- 6.Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2018-2019 рр. 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tszt/tszt_u/arh_tszt2019_u.html/ (дата звернення 10.04.2020)
- 7.Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/e_iomt/arh_iomt2020.htm (дата звернення 10.04.2020)
- 8.Товарна структура роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі товарами легкої промисловості. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/tsrtp/tsrtp2017_u.htm (дата звернення 10.04.2020)
- 9.Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі за товарними групами у 2019 році. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/ind_fiz_obs_poz_tovar/arch_ind_fiz_obs_poz_tovar_u.htm (дата звернення 10.04.2020)
10. Структура оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі за видами економічної діяльності у 2018-2019 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sr/sot/sot_u/sot_rtk_u.htm (дата звернення 10.04.2020)
11. В Мінсоцполітики хочуть врегулювати "секонд-хенд", який надходить під виглядом "гуманітарки". 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/12/3/654417/> (дата звернення 10.04.2020)
12. Українські виробники взуття та одягу на канадському ринку. 2019. URL: <https://ukrlegprom.org/ua/export/ukrainski-vyrobnyky-vzuttia-ta-odiahu-na-kanadskomu-rynku/> (дата звернення 10.04.2020)

13. Україна: дорожня карта розвитку галузей виробництва одягу та взуття. J.E. Austin Associates. 2017. URL: <https://ukrlegprom.org/files/ukrlegprom-roadmap.pdf> (дата звернення 10.04.2020)

References:

1. Miroshnichenko, O.A., & Nelina, N.G., & Felenyuk, O.V. (2017) Clothing exports to the EU. Guide for Ukrainian entrepreneurs. Kyiv. 116 p. URL: <https://ukrlegprom.org/en/export/eksport-odiyu-do-ies-hid-dlia-ukrainskykh-pidpriyemtsiv/> [in Ukrainian].
2. Boyko, V.S., & Tarasova, K.I. (2019) Analysis of the development of light industry in Ukraine. Statistics – a tool for socio-economic research: a collection of scientific student papers. Vol. 5. pp. 52-62. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9328/1/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].
3. Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy: a scientific and analytical report / ed. Dr. Econ. Science Deineko L. NAS of Ukraine, SI "Inst. Of Economics. and predicted. NAS of Ukraine". Kyiv, 2018. 158 p. [in Ukrainian].
4. Gavrilenko T., & Brodyuk I. (2018) Prospects for the development of light industry in Ukraine in an unstable environment. *Economic horizons*. No 1 (4). pp. 28-34. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/002834/128214> [in Ukrainian].
5. Analytical materials of light industry. 2019. URL: <https://ukrlegprom.org/ua/analytics/> [in Ukrainian].
6. Commodity structure of foreign trade in 2018-2019 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/tszt/tszt_u/arh-tszt2019_u.html/ [in Ukrainian].
7. Foreign trade in certain types of goods by country. 2019. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/e_iovt/arh_iovt2020.htm [in Ukrainian].
8. Commodity structure of retail trade turnover of enterprises of retail trade in light industry goods. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/tsrtp/tsrtp2017_u.htm [in Ukrainian].
9. Indices of physical volume of retail trade turnover of retail trade enterprises by product groups in 2019. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sr/ind_fiz_obs_poz_tovar/arch_ind_fiz_obs_poz_tovar_u.htm [in Ukrainian].
10. Structure of wholesale trade turnover of wholesale trade enterprises by types of economic activity in 2018-2019 URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sr/sot/sot_u/sot_rik_u.htm [in Ukrainian].
11. The Ministry of Social Policy wants to settle the "second-hand", which comes under the guise of a "humanitarian". 2019. URL: <https://www.althoughda.com.ua/news/2019/12/3/654417/> [in Ukrainian].
12. Ukrainian manufacturers of footwear and clothing on the Canadian market. 2019. URL: <https://ukrlegprom.org/en/export/ukrainski-vyrobnyky-vzuttia-ta-odiyu-na-kanadskomu-rynku/> [in Ukrainian].
13. Ukraine: a roadmap for the development of clothing and footwear industries. J.E. Austin Associates. 2017. URL: <https://ukrlegprom.org/files/ukrlegprom-roadmap.pdf> [in Ukrainian].

Дата подання публікації 28.03.2020 р.

УДК 338.24:332

Прус Ю.І., викладач кафедри управління та адміністрування
Prus Yu., lecturer of Department of Management and Administration
<https://orcid.org/0000-0003-0320-0131>

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПРОСТОРОВОГО КАПІТАЛУ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено обґрунтуванню концептуального підходу до управління розвитком просторового капіталу, оскільки в умовах сьогодення недостатньо ефективним є застосування стандартних прийомів та інструментів менеджменту при досягненні сталості економічного розвитку. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці іноземних та вітчизняних дослідників, розглянуто еволюцію концепцій капіталу та простору, запропоновано авторське визначення поняття «просторовий капітал».

Розглянуто альтернативні моделі обґрунтування нерівномірності економічного простору (центрально-периферійна модель, модель чинників «першої» та «другої» природи). Узагальнено показники та методи кількісної оцінки нерівномірності розвитку просторового капіталу, серед яких найбільш прийнятними є індекси Тейла, індекс Аткинсона. Вони дозволяють виявити масштаб, динаміку та структуру нерівномірності розвитку просторового капіталу за кожною компонентою. Запропоновано п'ять груп показників оцінки якості просторового капіталу індустріальних центрів як основних осередків його розвитку, генераторів та ретрансляторів глобальних змін. Доцільність використання структурних показників обґрунтована успішністю реалізації стратегічного плану розвитку Європейського Союзу «Європа-2020» на засадах соціальної згуртованості та смарт спеціалізації.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення просторово-економічної політики України.

Ключові слова: *нерівномірність простору, просторовий капітал, територіальний капітал, структурна подібність простору.*

CONCEPTUAL APPROACH TO THE MANAGEMENT OF SPATIAL CAPITAL DEVELOPMENT

V.N. Karazin Kharkiv National University

The article was devoted to substantiation of the conceptual approach to the management of spatial capital development, because nowadays it is not efficient enough to use standard techniques and management tools in achieving the sustainability of economic development. Analyzing, systematizing and generalizing scientific works of foreign and Ukrainian researchers, the evolution of concepts of capital and space was considered, the author's definition of the concept of "spatial capital" was proposed

Alternative models of substantiation of unevenness of economic space (central-peripheral model, model of factors of "first" and "second" nature) were considered. Indicators and methods of quantitative assessment of unevenness of spatial capital development were summarized, among which the most favorable are the Taylor indices, the Atkinson index. They allow to identify the scale, dynamics and structure of uneven development of spatial capital for each component. Five groups of indices of quality assessment of the spatial capital of industrial centers as the main centers of its development, generators and repeaters of global change were proposed. The expediency of using structural indicators was substantiated by the successful implementation of the EU-2020 Strategic Plan for the development of the European Union on the basis of social cohesion and smart specialization.

Prospects for further research in this area are the preparation of practical recommendations for improving the spatial and economic policy of Ukraine.

Key words: *unevenness of space, spatial capital, territorial capital, structural similarity of space.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах інститути забезпечення стійкого економічного розвитку стикаються з новими викликами, на які не дають відповіді традиційні управлінські підходи. Викликами, які визначають недостатню ефективність класичних економічних моделей є глобалізація та інтернаціоналізація економічних відносин, прискорена діджиталізація, зменшення ролі державних політик. Водночас присутні центробіжні тенденції, посилення ролі локальних територіальних утворень, розповсюдження локалізованих (децентралізованих) моделей управління. Для інтегрального уособлення комплексу взаємодій, що зумовлюють перманентність процесів економічного розвитку широкого вжитку отримала категорія капіталу, що у розширеному трактуванні змісту охоплює сукупність чинників, поєднання яких характеризує певний вимір цінності та є визначальним для розвитку окремих сфер.

У таких умовах особливо гострим питанням для України постає підвищення ефективності управління розвитком просторового капіталу. За підрахунками Світового банку [1] тільки через неефективність управління просторовим капіталом Україна втрачає щорічно 2-3% ВВП. Враховуючи нові геоелектронні реалії, у яких формується просторовий капітал України, найближчим часом необхідно чітко визначити параметри нової просторово-економічної політики, оскільки зволікання у вирішенні цього питання загрожують опинитися Україні серед неконкурентоспроможних держав із залежною економікою й обмеженим суверенітетом.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значну увагу вивченню питань, що стосуються сутності феноменів просторового капіталу та просторового розвитку, приділяють іноземні науковці (зокрема, А. Аткінсон, Д. Коморницький, П. Кругман, Р. Капелло, А. Піке, З. Пшигордзький, Г. Тейл та інші), роботи яких є надійним підґрунтям у вирішенні теоретичних проблем і практичних завдань у сфері управління розвитком просторового капіталу. Теоретико-методичні засади сучасних просторових трансформацій економіки та підходи до управління цими процесами стали предметом змістовних наукових розвідок таких вітчизняних

дослідників, як О. Батанов, А. Гриценко, І. Єгоров, К. Мезенцев, М. Мельник, Я. Олійник, В. Родченко, Л. Шевчук та інші.

Вказані праці містять ряд цінних і важливих думок як загального, так і часткового характеру, однак їх наявність не виключає подальшого вивчення проблеми, оскільки не усі питання висвітлені в достатній мірі та не з усіма твердженнями можна повністю погодитися.

Цілі статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуального підходу до управління розвитком просторового капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В економіці капітал традиційно визначається як накопичення матеріальних активів, які у сукупності з землею і робочою силою становлять засоби виробництва та виступають джерелами створення доданої вартості [2]. Поняття капіталу поступово розширюється і на сьогоднішній день використовується щодо визначення різних видів ресурсів, таких як людський капітал, соціальний капітал, культурний капітал, інтелектуальний капітал, реляційний капітал, публічний капітал, природний капітал та креативний капітал.

Сучасні інтерпретації простору та території також вказують на те, що значення цих понять з часом еволюціонувало [3]. У класичній економічній теорії простір трактувався як вторинний чинник виробництва, а його значення визначалось насамперед з точки зору вартості розташування та відстані [4]. В умовах сьогодення простір виступає одним з ключових чинників розвитку [5], а не лише місцем, де відбуваються різноманітні соціальні процеси [6]. Серед численних концепцій, які досліджують вплив простору на забезпечення процесів розвитку, його роль особливо акцентується в ендогенних теоріях розвитку: неомаршальській (статичний вплив агломерацій) та неошумпетерській (вплив концентрації економічної діяльності на інноваційний розвиток) [7].

Серед визначень капіталу найбільш релевантним до просторового розподілу економічної активності є поняття територіального капіталу, яке було введене Організацією економічного співробітництва та розвитку у 2001 році з метою виокремлення ресурсів території, які складають її конкурентний потенціал [8]. Експерти ОЕСР [9] наголошують на тому, що територіальний капітал приносить більший прибуток для певних видів інвестицій, ніж для інших, оскільки вони ефективніше використовують активи та потенціал певної території. Це означає, що території мають не лише порівняльні переваги Рікарда (тобто вони є більш конкурентоспроможними через відносні витрати чинників виробництва), але й абсолютні переваги, оскільки володіють унікальними ресурсами.

Економічний простір є неоднорідним через те, що економічна діяльність концентрується у певних місцях, які мають конкурентні переваги, та обумовлює процеси перетікання людей та капіталу з одних територій та зосередження їх на інших територіях. Наслідком дії сил тяжіння місць локалізації економічної діяльності є динамічний випереджаючий розвиток окремих територій та уповільнення розвитку інших просторів. Нерівномірність територіального розвитку проявляється, в першу чергу, у диспаритеті рівня розвитку просторового капіталу.

Існують альтернативні моделі обґрунтування нерівномірності економічного простору:

1. Центральна-периферійна модель, у якій центральні міста притягують до себе людські, природні, фінансові ресурси зі своєї периферії [10]. Завдяки цьому виникає можливість інноваційного розвитку центру, згодом інновації торкнуться і периферії, але зі значним часовим лагом. Міста у цій моделі є ключовими драйверами перерозподілу модернізації на периферію [11]. Така модель характерна як для великих світових агломерацій, так і для регіональних і місцевих центрів.

2. Друга модель просторового розвитку виникла у рамках «нової економічної географії». Вона вбачає причиною розвитку економічної нерівномірності процес зосередження економічної діяльності на тих територіях, які володіють порівняльними

перевагами. Так, П. Кругман [12], у якості таких переваг виділяв чинники «першої» природи (забезпеченість природними ресурсами, вигідне географічне розташування), які мало залежать від людини та чинники «другої» природи (агломераційний ефект та висока густота населення, розвинута інфраструктура, людський капітал, інституції, які впливають на підприємницький клімат тощо), що більшою мірою пов'язані з діяльністю суспільства та держави.

Однак вищеперераховані ресурси не є сталими. Вважається, що чинники «першої» природи, які практично не залежать від людини, характерні для індустріального суспільства; для постіндустріального суспільства найбільше значення набувають чинники «другої» природи, оскільки саме вони відіграють суттєву роль у модернізації суспільства, у той час як надмірне використання ресурсних переваг уповільнює територіальний розвиток.

Інтеграція викликів процесам економічного розвитку за рахунок чинників глобалізації та децентралізації зумовлює необхідність врахування взаємодії мережевих та просторових складових та їх впливу на процеси соціально-економічного розвитку. Це дає змогу запропонувати у якості інтегральної досліджуваної категорії поняття просторового капіталу. На рис. 1 запропоновано логіку побудови категорії просторового капіталу.

Визначаючи просторову складову категорії, слід розуміти різноманіття характеристик, що можуть розглядатися: економічну, соціальну, політичну, національну, інноваційну, інформаційну та інші. Таким чином, просторова компонента може визначатися рядом категорій «економічний простір», «соціальний простір» і т.п.

Крім того, нерівномірність розвитку просторового капіталу може розглядатися у кількох вимірах: глобальному, національному та субнаціональному. Дослідження на глобальному рівні вивчають просторові нерівності між країнами у різних регіонах світу. На національному та субнаціональному рівнях проводяться дослідження диференціації розвитку між адміністративно-територіальними одиницями однієї країни або у межах її окремих територій. Подолання диспропорцій розвитку просторового капіталу в Україні та її регіонах є однією з ключових цілей державної регіональної політики, яка базується на моніторингу масштабів, структури та динаміки економічних та соціальних міждержавних диференціацій.

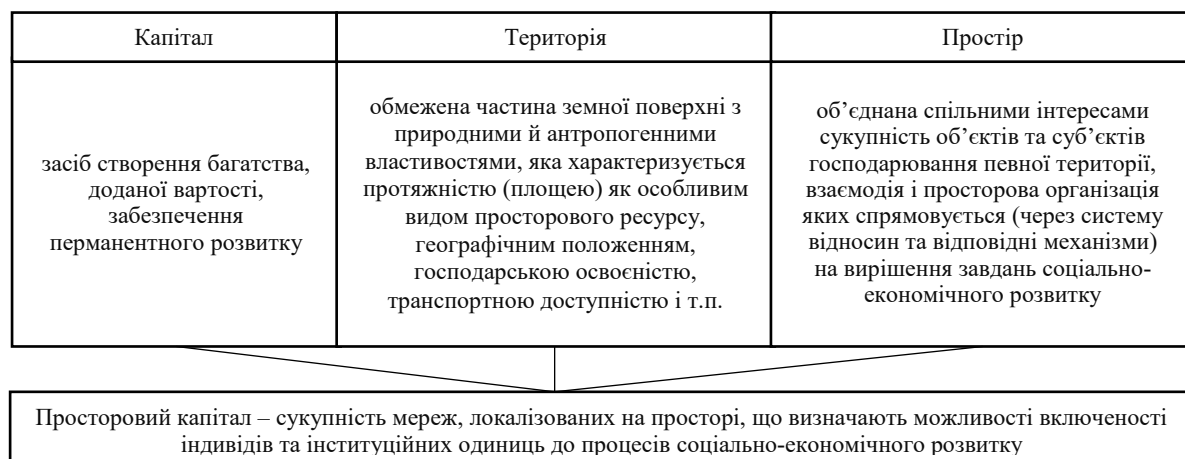

Рис. 1. Логіка побудови категорії просторовий капітал

Джерело: розроблено автором

Важливим методичним аспектом оцінки просторового капіталу є визначення критеріальних засад його виміру. Одиницею просторового капіталу, на нашу думку, можна визначити частину території субрегіонального рівня, яка відповідає низовій адміністративній одиниці та є просторовою основою для організації і діяльності органу влади або інституційного округу; проживання та працевлаштування постійних

мешканців [13], які безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані індивідуальними територіальними зв'язками системного характеру.

Існує широкий доробок підходів науковців до методів оцінки нерівності розвитку просторового капіталу. Їх систематизація за критеріями: масштабу, структури та динаміки нерівності наведена у табл. 1.

У всіх трьох групах показників нерівності (табл. 1) знаходяться індекси Тейла [17] та індекс Аткинсона [18], які дозволяють виявити масштаб, динаміку та структуру нерівності за індикатором, що досліджується. Інші показники нерівності менш інформативні, хоча й переважають у роботах багатьох дослідників за даною проблематикою. Вітчизняні дослідники, як правило, обмежуються простими вимірами нерівності, такими як середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації, коефіцієнт варіації Уільямсона [19], коефіцієнт варіації Клоцвога-Магомедова [20], коефіцієнт фондів, децильний коефіцієнт, індекс Джині. Більшість із вказаних показників (за виключенням коефіцієнтів варіації Уільямсона та Клоцвога-Магомедова, індексу Джині) не дозволяють враховувати такий важливий чинник як чисельність населення просторової системи, залежать від одиниць вимірювання індикатора, що досліджується, та не відповідають п'яти аксіомам нерівності: незалежність від шкали вимірювання, незалежність від чисельності населення, симетрії (анонімності), принципу трансфертів Пігу-Дальтона, декомпозиції. Індекси Тейла та індекс Аткинсона позбавлені цих недоліків.

Таблиця 1

Показники та методи кількісної оцінки нерівності розвитку просторового капіталу

Групування за критерієм класифікації	Показники / методи	
Перша група: показники масштабу нерівності	Показники Розсіювання Коефіцієнт фондів Децильний коефіцієнт Індекс Джині Індекс Гувера Індекс Тейла Індекс Аткинсона Індекс Кольма Індекс просторової кореляції	Дисперсія Середнє квадратичне відхилення Коефіцієнт варіації Коефіцієнт варіації Вільямсона Коефіцієнт Клоцвога-Магомедова Індекс Морана Індекс Гіри
Друга група: показники (методи) які характеризують структуру нерівності	Локальний індекс просторової автокореляції Статистичні характеристики розподілу Кластерний аналіз Індекси Тейла Індекс Аткинсона	Індекс Гетиса-Одра Коефіцієнт асиметрії Коефіцієнт ексцесу
Третя група: методи, які характеризують динаміку нерівності	Показники Розсіювання Індекс Джині Індекс Гувера (Робін Гуда) Індекс Тейла Індекс Аткинсона Індекс Кольма Аналіз конвергенції	Дисперсія Середнє квадратичне відхилення Коефіцієнт варіації Коефіцієнт варіації Вільямсона Коефіцієнт Клоцвога-Магомедова

Джерело: сформовано автором відповідно до [14, 15, 16]

Світовий досвід показав, що генераторами і ретрансляторами глобальних змін, осередками якісного розвитку просторового капіталу на певному етапі свого розвитку є індустріальні центри. Саме тому для оцінки якості просторового капіталу також доцільно використовувати структурний підхід, який дозволяє визначити та порівняти різні зрізи діяльності індустріальних центрів. Удосконалення існуючих підходів та їх адаптація до специфіки розвитку індустріальних центрів дозволили запропонувати п'ять груп показників для оцінки якості просторового капіталу (табл. 2), їх детальний опис опубліковано автором у [21].

Згаданий комплекс показників формує методичну базу до визначення пріоритетних напрямків розвитку індустріальних центрів як прогресивних осередків розвитку просторового капіталу, основними цільовими орієнтирами яких є:

- дестимуляція сировинного експорту та аутсорсингових моделей сервісу та локалізації ланцюжків перероблення сировини;
- диверсифікація економіки та трансформація рентних моделей функціонування індустріального центру;
- обмеження адсорбції морально застарілих технологій та недопущення консервації технологічного відставання;
- забезпечення оптимальної вікової структури кадрового капіталу, у тому числі за рахунок заміни неконкурентних робочих місць технологічним обладнанням;
- заміну патерналістського світогляду та всебічну підтримку підприємницьких ініціатив.

Таблиця 2

Структурні показники оцінки якості просторового капіталу індустріальних центрів

Групи показників	Показники якості просторового капіталу
I. Показники внутрішньої технологічної структури	1.1 Структурні пропорції валового випуску продукції за видами економічної діяльності 1.2 Структурні пропорції випуску за видами економічної діяльності, згруповані за типом технологічних укладів
II. Показники експортної (імпоротної) спеціалізації	2.1 Структурні пропорції експорту (імпорту) продукції за видами економічної діяльності
III. Показники інтелектуального капіталу	3.1 Вікова структура зайнятого населення за видами економічної діяльності 3.2 Структурні пропорції концентрації патентів на винаходи за видами економічної діяльності 3.3 Співвідношення структурних пропорцій чисельності зайнятого населення та обсягів виплат заробітної плати за видами економічної діяльності
IV. Показники структури інвестиційних потоків	4.1 Структурні пропорції обсягів капітальних інвестицій за видами економічної діяльності 4.2 Структурні пропорції обсягів інвестицій за видами економічної діяльності
V. Показники структурної динаміки	5.1 Структурні пропорції темпів динаміки обсягів випуску продукції за видами економічної діяльності

Сформовано автором

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз підходів до оцінки регуляторних домінант забезпечення сталого економічного розвитку можна констатувати, що категорія «капітал» найчастіше є центральним інструментом в обґрунтуванні управлінських механізмів розвитку. Проведений аналіз теорій і концепцій, які розкривають природу та методичну сутність капіталу, дозволяють стверджувати про поширеність його досліджень в контексті просторово-економічного підходу. В умовах сьогодення поняття «капітал» використовується для визначення різних видів ресурсів: людський капітал, соціальний капітал, культурний капітал, реляційний капітал і т.п. Зміна управлінської парадигми під впливом розвитку різноманітних форм

організації простору обумовлює домінування того чи іншого виду капіталу в економічній моделі.

Виявлення векторів зміни ефективних підходів до управління розвитком, як результуючого чинника функціонування капіталу, дозволяє стверджувати, що в умовах трансформації факторної бази локалізації економічної активності одним з центральних елементів удосконалення існуючих концептуальних підходів до управління розвитком є подолання протиріч між мережевою та просторовою складовою.

Управління мережевими формами організації простору ускладнюється та, у свою чергу, зменшує дієвість існуючих концептуальних підходів. Процеси економічної інтеграції, зменшення ролі кордонів країн, транснаціоналізація зумовлюють зростання складності управлінських систем. Пошук відповіді на таке зростання складності полягає у визначенні горизонтів охоплення мережі з метою реалізації управлінських впливів. Такими горизонтами зазвичай виступає громада, регіон, країна або галузь, сектор і т.п. залежно від форми організації простору.

Ключовим параметром оцінки якості простору є оцінка його нерівномірності, як характеристика відцентрованого та дезінтегруючого тяжіння елементів мережі. Існує широкий спектр підходів до оцінки нерівномірності просторового капіталу, однак найчастіше використовуються спеціальні індикатори диференціації та поляризації за рівнем розвитку. Серед всього різноманіття підходів найбільш прийнятними є індекси Тейла, індекс Аткинсона, які дозволяють виявити масштаб, динаміку та структуру нерівномірності розвитку просторового капіталу за кожною компонентою.

Індикаторами ступеня взаємодії центрів формування мережі та їх інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості виступають структурні показники, ефективність яких доводять не тільки результати досліджень провідних науковців та експертів, але й практичний досвід застосування. Зокрема, при реалізації стратегічного плану розвитку Європейського Союзу «Європа-2020» на засадах соціальної згуртованості та смарт спеціалізації.

Список бібліографічного опису:

1. Ukraine-Systematic Country Diagnostic: toward sustainable recovery and shared prosperity. 2017. Washington, DC: The World Bank. Режим доступу : <http://documents.worldbank.org/curated/en/268021494851394908/pdf/Ukraine-SCD-Document-April28-2017-05102017.pdf>.
2. Smith A. *The Wealth of Nations: An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York, 2003 (first published in 1776). 754 p.
3. Capello R. Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimium*. 2011. Vol. 58. P. 1–25.
4. Przygodzki Z. Kapitał terytorialny w rozwoju regionów. *Acta Universitatis Lodzensis*. 2016. Vol 2. P. 83–97.
5. Pike A., Rodriguez-Pose. A., Tomaney J. What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*. 2007. Vol. 41. P. 1253–1269.
6. Hudson W. *Intellectual capital: How to build it, enhance it, use it*. New York, 1993. 239 p.
7. Zaucha J., Brodzicki T., Ciolek D. and other. *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warsaw, 2015. 320 p.
8. Wojnar K. Ocena oddziaływania na terytorium jako instrument polityki przestrzennej. *Terytorialny wymiar rozwoju. Polska z perspektywy badań ESPON*. 2013. P. 12–30.
9. *Territorial Outlook. Territorial Economy*. Paris, 2001. Режим доступу : http://www.vwl.tuwien.ac.at/hanappi/AgeSo/SecReps/Territorial_Outlook_F.pdf.
10. Cohen S. B. *Geography and Politics in Divided World*. London, 1994. 384 p.
11. Мезенцев К., Олійник Я., Мезенцева Н. *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*. Київ, 2017. 438 с.
12. Krugman P. First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location. *Journal of Regional Science*. 1993. Vol. 33. P. 129–144.
13. Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2008. № 2 (12). С. 51–57.
14. ESPON SIESTA – Spatial Indicators for a Europe 2020 Strategy Territorial Analysis. ESPON. 2012. Режим доступу : <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/siesta-spatial-indicatorseurope-2020-strategy>.
15. Guidance for Member States on Integrated Sustainable Urban Development. European Commission. 2016. Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/guidance_sustainable_urban_dev_elopment_en.pdf.
16. Medeiros E. Territorial Impact Assessment (TIA): The Process, Methods, Techniques. 2014. Режим доступу : <https://infoeuropa.eu/cid.pt/files/database/000065001-000066000/000065239.pdf>.
17. Theil H. *Economics and information theory*. Amsterdam, 1967. 488 p.
18. Atkinson A.B. On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*. 1970. 2(3). P. 244–263.
19. Williamson J.G. Regional inequality and the process of national development: A description of patterns. *Economic Development and Cultural Change*. 1965. №13. P. 3–45.
20. Ключовог Ф.Н., Магомедов Г.М. Пути активизации российской региональной политики. *Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН*. 2005. С. 81–91.

21. Rodchenko V., Jiafei Guo, Prus Yu., and Liu Zeyu. Criteria for choosing the priorities of a smart development of industrial centers in the context of globalization. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics (NTI-UkrSURT 2019) : Fifteenth Scientific and Practical International Conference. SHS Web of Conferences*. Volume 67, 2019. DOI <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196701012>.

References:

1. Ukraine-Systematic Country Diagnostic: toward sustainable recovery and shared prosperity. 2017. Washington, DC: The World Bank. URL : <http://documents.worldbank.org/curated/en/268021494851394908/pdf/Ukraine-SCD-Document-April28-2017-05102017.pdf> [in English].
2. Smith, A. (2003). *The Wealth of Nations: An Inquiry into the nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: Bantam Classics [in English].
3. Capello, R. (2011). Location, Regional Growth and Local Development Theories. *Aestimum*, 58, 1–25 [in English].
4. Przygodzki, Z. (2016). Kapitał terytorialny w rozwoju regionów. *Acta Universitatis Lodzianensis*, 2, 83–97 [in Polish].
5. Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2007). What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*, 41, 1253–1269 [in Polish].
6. Hudson, W. (1993). *Intellectual capital: How to build it, enhance it, use it*. New York: John Wiley & Sons [in English].
7. Zaucha, J., Brodzicki, T., Ciolek, D. and other (2015). *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warsaw: Difin [in Polish].
8. Wojnar, K. (2013). Ocena oddziaływania na terytorium jako instrument polityki przestrzennej. *Terytorialny wymiar rozwoju. Polska z perspektywy badań ESPON* [in Polish].
9. *Territorial Outlook. Territorial Economy* (2001). Paris : OECD. URL : http://www.vwl.tuwien.ac.at/hanappi/AgeSo/SecReps/Territorial_Outlook_F.pdf [in English]
10. Cohen, S. B. (1994). *Geography and Politics in Divided World*. London [in English].
11. Mezentssev, K., Oliynyl, Ya., & Mezentseva, N. (2017). *Urbanistychna Ukraina: v epatsentri prostorovykh zmin [Urban Ukraine: At the Epicenter of Spatial Change]*. Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
12. Krugman, P. (1993). First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location. *Journal of Regional Science*, 33, 129–144 [in English].
13. Batalov, O. (2008). Terytorialna gromada – pervynnyi subekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky [Territorial community – the primary subject of municipal government in Ukraine: concepts and features]. *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii – Bulletin of the Central Election Commission*, 2(12), 51-57 [in Ukrainian].
14. ESPON SIESTA – Spatial Indicators for a Europe 2020 Strategy Territorial Analysis. (2012). ESPON. URL : <https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/siesta-spatial-indicatorseurope-2020-strategy> [in English].
15. Guidance for Member States on Integrated Sustainable Urban Development. European Commission. 2016. URL : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/guidance_sustainable_urban_dev_velopment_en.pdf [in English].
16. Medeiros E. (2014). Territorial Impact Assessment (TIA): The Process, Methods, Techniques. URL : <https://infoeuropa.eu/rocid.pt/files/database/000065001-000066000/000065239.pdf> [in English].
17. Theil, H. (1967). *Economics and information theory*. Amsterdam : North-Holland [in English].
18. Atkinson, A.B. (1970). On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*, 2(3), 244–263 [in English].
19. Williamson, J.G. (1965). Regional inequality and the process of national development: A description of patterns. *Economic Development and Cultural Change*, 13, 3–45 [in English].
20. Klotstvov, F.N, & Magomedov, G.M. (2005). Puti aktivizatsii rossiyskoy regionalnoy politiki [Ways to step up Russian regional policy]. *Nauchnye Trudy: Institut narodnokhoziaystvennogo prognozirovaniia RAS – Scientific works: Institute of Economic Forecasting RAS*, 81–91 [in Russian].
21. Rodchenko, V., Jiafei Guo, Prus, Yu., & Liu Zeyu (2019). Criteria for choosing the priorities of a smart development of industrial centers in the context of globalization. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics (NTI-UkrSURT 2019) : Fifteenth Scientific and Practical International Conference. SHS Web of Conferences*, 67. DOI <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196701012> [in English].

Дата подання публікації 04.04.2020 р.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.1

Вахович І.М., д.е.н., професор
Vakhovych I. Doctor of Economic Sciences, Professor
<http://orcid.org/0000-0003-1129-203X>

Камінська І.М., к.е.н., доцент
Kaminska I. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-6181-7522>

Недопад Г.В., аспірант
Nedopad H. Postgraduate Student

ВОЛИНЬСЬКА ОБЛАСТЬ У ПЛОЩИНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Луцький національний технічний університет

У статті проаналізовано основні показники соціально-економічного розвитку Волинської області та здійснено їх порівняльний аналіз із показниками за іншими регіонами України. Встановлено, що Волинська область є регіоном із середнім рівнем соціально-економічного розвитку з тенденцією до його зниження. Доведено, що, в умовах високого рівня регіональної диференціації в Україні, середні значення показників соціально-економічного розвитку регіонів є недостатніми для капіталізації економіки, забезпечення належного рівня добробуту й якості життя населення.

Також проаналізовано місце Волинської області у різноманітних регіональних рейтингах, що достатньо переконливо демонструють місце регіону в соціально-економічному розвитку України.

Результати моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів показали, що прийняті у Волинській області управлінські рішення були недостатньо ефективними й дієвими, а тому існує потреба їх коригування та і загалом оновлення моделей стратегічного планування й управління в регіоні.

Результати регіонального рейтингу ведення бізнесу показали наявність проблемних моментів взаємодії суб'єктів господарювання із місцевими органами влади у Волинській області, адже фактично область набрала лише 50,8% балів з можливих і лише за рахунок того, що в інших регіонах держави ситуація була ще гіршою, зайняла 8-у позицію в такому рейтингу. Це підтверджує недостатньо сприятливі умови й неналежний бізнес-клімат для розвитку малого та середнього підприємництва в регіонах України загалом.

Згідно результатів рейтингу інвестиційної ефективності областей України, Волинська область значно поліпшила свої позиції порівняно з 2016 роком. Високі бали Волинської області у I кварталі 2018 року свідчать про потенціал регіону для підвищення інвестиційної ефективності.

У рейтингу областей України за успіхами в євроінтеграції, Волинська область увійшла до шестірки регіонів із найвищими балами. Хоча реально Волинська область набрала лише 50,9% від максимально можливого рівня балів, що засвідчує в цілому низьку активність регіонів України у процесах європейської інтеграції, нереалізованість потенціалу Волинської області у даному напрямі та упущені нею можливості на рівні близько 50%.

За результатами моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування, Волинська область у рейтингу областей щодо формування спроможних громад станом на 10 січня 2020 рік зайняла 6 місце.

Загалом Волинська область згідно розглянутих регіональних рейтингів займає в середньому вищі від середнього позиції серед регіонів України. Разом з тим, результати проведеного аналітичного дослідження продемонстрували нестабільність соціально-економічного розвитку Волинської області та нестійкі її позиції в рейтингових таблицях.

Отримані результати можуть бути використані під час формування стратегії соціально-економічного розвитку Волинської області та прогнозування показників на середньо- і довгостроковий перспективу.

Ключові слова: регіон, соціально-економічний розвиток, національна економіка.

VOLYN REGION IN THE PLANE OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Lutsk National Technical University

The main indicators of socio-economic development of Volyn region are analyzed in the article. The comparative analysis of the main socio-economic indicators was carried out between the Volyn region and others regions of Ukraine. It is established that the Volyn region is a region with an average level of socio-economic development with decreasing tendency. It is proved that, in the conditions of high-level of regional differentiation in Ukraine, the average values of indicators of socio-economic development of regions are insufficient for regional economy capitalization, for ensuring the proper welfare level and for improving quality of life of the population.

The position of Volyn region among other Ukrainian regions in various regional rankings was also analyzed. The results of the rankings strongly demonstrate the Volyn region's place in the socio-economic development of Ukraine.

The results of Monitoring the socio-economic development of regions showed that the management decisions which had been taken in the Volyn region were not efficient and effective enough. Therefore, there is a need to correct such decisions and to update strategic planning and management models in Volyn region in general.

Analysis of the results of Regional Doing Business Ranking showed the problematic moments in interaction between business entities and local authorities in Volyn region, because in fact the Volyn region scored only 50,8% of the possible points, and only due to the fact that in other regions of the state the situation was even worse, Volyn region took the 8th position in this rating. This confirms not a favorable conditions and the poor business climate for the development of small and medium-sized businesses in the regions of Ukraine as a whole.

According to Regional investment efficiency ranking, Volyn region has significantly improved its position in the ranking compared to its position in 2016. The high points of Volyn region in Q1 2018 indicate the potential of the region for improving the investment efficiency.

According to Rating of European Integration of Regions, Volyn region is one of the six regions with the highest scores. Although realistically, the Volyn region received only 50,9% of the maximum possible points. All this demonstrates the overall low activity of the regions of Ukraine in the processes of European integration, unrealized potential of Volyn region in this direction and its missed opportunities (about 50%).

Based on results of Monitoring of the process of power decentralisation and local governance reform, Volyn region gets good marks in the rating for the formation of able communities as of 10 January 2020 (ranked 6th).

In general, according to the regional ratings, Volyn region occupies the higher than the average position among Ukrainian regions. At the same time, the results of the analytical study showed instability in socio-economic development of Volyn region and its unstable positions in the ranking tables.

The obtained results can be applied when making a strategy of socio-economic development of Volyn region and when making a forecast of indicators in the medium and long term.

Keywords: *region, socio-economic development, national economy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З переміщенням епіцентру соціально-економічних перетворень на регіональний рівень, посилюється увага до регіональної проблематики та актуалізується потреба системної і об'єктивної кількісної характеристики параметрів соціально-економічної системи регіону, а також комплексних досліджень місця й рейтингу кожного з регіонів в національній економіці України. Тому закономірним і очевидним є інтерес до вивчення особливостей соціально-економічного розвитку кожного регіону України в національній площині.

Визначення місця кожного регіону в системі міжрегіональних і вертикальних економічних зв'язків є вихідним моментом формування та реалізації адекватної ефективної політики й стратегії соціально-економічного розвитку на різних рівнях. Очевидно, що глобальні цілі політики та стратегії забезпечення соціально-економічного розвитку такі як, розвиток економіки, поліпшення рівня життя населення, охорона навколишнього середовища є спільними для всіх регіонів держави, але стратегічні вектори і пріоритети, шляхи й методи досягнення цих цілей будуть різними для різних регіонів, виходячи із вихідних умов кожного конкретного регіону, а саме – рівня забезпеченості ресурсами, поточної соціально-економічної ситуації, ендегенного потенціалу розвитку тощо.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематика методології дослідження, діагностики, управління і забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України достатньо активно піднімається вітчизняними науковцями-економістами. Зокрема, значну увагу даним питанням у своїх працях приділили такі вчені, як Абалкін Л.І., Бутко М.П., Гейць В.М., Данилишин Б.М., Долішній М.І., Дорогунцов С.І., Заставний Ф.Д., Мунтіян В.І., Стеченко Д.М.,

Шевчук Л.Т. та багато інших. Проте, сьогодні перед регіонами України постають якісно нові проблеми соціально-економічної нерівномірності, регіональних асиметрій, децентралізації, глобалізації та інтеграційних процесів. Таким чином, варто відзначити необхідність поглиблення досліджень та організації аналізу сучасного рівня соціально-економічного розвитку регіонів як передумови формування і реалізації оптимальної стратегії їх розвитку, модернізації моделей регіонального розвитку, підвищення ефективності державної регіональної політики та внутрішньої політики регіонів.

Цілі статті. Цілями статті є системне порівняльне кількісне дослідження параметричних характеристик й індикаторів соціально-економічного розвитку Волинської області у площині соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Комплексний аналіз поточної соціально-економічної ситуації в регіоні дозволяє виявити динаміку, тренди, особливості та проблеми регіонального розвитку. Тому проаналізуємо основні показники соціально-економічного розвитку на прикладі Волинської області та порівняємо їх із показниками за іншими регіонами України (табл. 1).

Як засвідчують офіційні дані Державної служби статистики України, у державі спостерігалась тенденція зростання в ключових сферах соціально-економічного розвитку, а саме:

- нарощено обсяги ВРП у розрахунку на одну особу;
- збільшено обсяги капітальних інвестицій та прямих інвестицій у розрахунку на одну особу, що залучаються в економіку регіонів;
- знижено рівень інфляції;
- скорочено частку населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму;
- забезпечено ріст рівня наявного доходу у розрахунку на одну особу та середньомісячної номінальної заробітної плати працівників;
- підвищено рівень забезпеченості населення житлом;
- збільшено обсяги експорту у розрахунку на одну особу;
- нарощено обсяги доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у розрахунку на одну особу;
- нарощено обсяги доходів суб'єктів господарювання у розрахунку на одну особу;
- знижено рівень безробіття населення.

Попри такі результати також відмітилась тенденція посилення рівня диференціації між регіонами України за більшістю показників, тобто в соціально-економічному просторі країни зберігаються центр-периферійні відносини.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз основних показників соціально-економічного розвитку
Волинської області

Показники	Роки	Середнє значення в Україні	Максимальне значення серед регіонів України – <i>max</i>	Мінімальне значення серед регіонів України – <i>min</i>	<i>max/min</i>	Волинська обл.	Значення показника у Волинській обл.		
							у % до середнього значення в Україні	у % до <i>min</i>	у % до <i>max</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. ВРП у розрахунку на одну особу, грн.	2015	46413	155904 (м. Київ)	10778 (Луганська обл.)	14,47	30387	65,5	281,9	19,5
	2016	55899	191736 (м. Київ)	14251 (Луганська обл.)	13,45	34310	61,4	240,8	17,9
	2017	70233	238622 (м. Київ)	13883 (Луганська обл.)	17,19	49987	71,2	360,1	20,9

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2. Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	2016	112,4	114,2 (Полтавська та Сумська обл.)	110,0 (Вінницька обл.)	1,04	111,8	99,5	101,6	97,9
	2017	113,7	115,9 (Донецька обл.)	112,4 (Чернівецька обл.)	1,03	114,6	100,8	102,0	98,9
	2018	109,8	112,3 (Донецька обл.)	108,7 (Чернівецька обл.)	1,03	109,9	100,1	101,1	97,9
	2019	104,1	106,0 (Донецька обл.)	102,4 (Вінницька обл.)	1,04	104,9	100,8	102,4	99,0
3. Капітальні інвестиції на одну особу, грн.	2016	8451,6	36974,2 (м. Київ)	1877,4 (Луганська обл.)	19,69	6144,0	72,7	327,3	16,6
	2017	10598,0	47093,3 (м. Київ)	1529,6 (Луганська обл.)	30,79	6790,8	64,1	444,0	14,4
	2018	13746,4	69039,4 (м. Київ)	1493,7 (Луганська обл.)	46,22	8400,1	61,1	562,4	12,2
4. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу населення, дол. США	2016	734,8	5745,3 (м. Київ)	45,5 (Тернопільська обл.)	126,27	236,9	32,2	520,7	4,1
	2017	746,9	5657,6 (м. Київ)	42,7 (Тернопільська обл.)	132,50	242,3	32,4	567,4	4,3
	2018	767	5828,4 (м. Київ)	48,8 (Чернівецька обл.)	119,43	251,0	32,7	514,3	4,3
5. Середній рівень наявного доходу у розрахунку на одну особу, грн.	2016	37079,9	92253,6 (м. Київ)	13792,7 (Луганська обл.)	6,69	30012,5	80,9	217,6	32,5
	2017	47269,7	118207,6 (м. Київ)	16416,4 (Луганська обл.)	7,20	38514,0	81,5	234,6	32,6
	2018	57908,6	141173,8 (м. Київ)	20618,6 (Луганська обл.)	6,85	46475,1	80,3	225,4	32,9
6. Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, %	2016	10,2	23,5 (Волинська обл.)	3,8 (Миколаївська обл.)	6,18	23,5	230,4	618,4	100,0
	2017	6,8	18,1 (Житомирська обл.)	2,2 (Полтавська та Івано-Франківська обл.)	8,23	10,1	148,5	459,1	55,8
	2018	4,3	10,7 (Вінницька обл.)	0,2 (Полтавська та Івано-Франківська обл.)	53,50	9,9	230,2	4950,0	92,5
7. Середній рівень витрат населення у розрахунку на одну особу, грн.	2016	47355,6	105214,0 (м. Київ)	12754,2 (Луганська обл.)	8,25	41994,6	88,7	329,3	39,9
	2017	61102,3	133534,7 (м. Київ)	16248,2 (Луганська обл.)	8,22	56592,3	92,6	348,3	42,4
	2018	75769,2	174823,8 (м. Київ)	19176,8 (Закарпатська обл.)	9,12	63759,3	84,1	332,5	36,5
8. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.	2016	5183	8648 (м. Київ)	3695 (Тернопільська обл.)	2,34	4047	78,1	109,5	46,8
	2017	7104	11135 (м. Київ)	5554 (Тернопільська обл.)	2,00	5849	82,3	105,3	52,5
	2018	8865	13542 (м. Київ)	6969 (Тернопільська обл.)	1,94	7324	82,6	105,1	54,1
	грудень 2019	12264	18869 (м. Київ)	8851 (Чернігівська обл.)	2,13	10333	84,3	116,7	54,8
9. Забезпеченість населення житлом, м² загальної площі у розрахунку на одну особу	2016	23,05	35,89 (Київська обл.)	8,59 (Луганська обл.)	4,18	23,01	99,8	267,9	64,1
	2017	23,23	35,77 (Київська обл.)	8,66 (Луганська обл.)	4,13	23,46	101,0	270,9	65,6
	2018	23,56	36,17 (Київська обл.)	8,74 (Луганська обл.)	4,14	23,87	101,3	273,1	66,0
10. Обсяг доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів), грн./особу	2016	4026	10147 (м. Київ)	1132 (Луганська обл.)	8,96	2978	74,0	263,1	29,3
	2017	5414	11928 (м. Київ)	1459 (Луганська обл.)	8,18	4551	84,1	311,9	38,2
	2018	6251	14143 (м. Київ)	1597 (Луганська обл.)	8,86	4838	77,4	302,9	34,2

Продовж. табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11. Доходи суб'єктів господарювання, тис. грн./особу	2016	158,06	890,49 (м. Київ)	24,51 (Луганська обл.)	36,33	112,23	71,0	457,9	12,6
	2017	196,11	1103,82 (м. Київ)	20,77 (Луганська обл.)	53,14	159,85	81,5	769,6	14,5
	2018	236,44	1349,76 (м. Київ)	21,90 (Луганська обл.)	61,63	184,04	77,8	840,4	13,6
12. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років, % до економічно активного населення відповідного віку	2016	9,3	16,0 (Луганська обл.)	6,4 (Харківська обл.)	2,50	11,5	123,7	179,7	71,9
	2017	9,5	16,6 (Луганська обл.)	6,1 (Харківська обл.)	2,72	12,5	131,6	204,9	75,3
	2018	8,8	15,1 (Луганська обл.)	5,3 (Харківська обл.)	2,85	11,4	129,5	215,1	75,5
	01–09, 2019	8,4	14,3 (Луганська обл.)	4,9 (Харківська обл.)	2,92	10,8	128,6	220,4	75,5
13. Обсяги експорту, дол. США / особу	2016	857	2971 (м. Київ)	132 (Чернівецька обл.)	22,51	589	68,7	446,2	19,8
	2017	1018	3319 (м. Київ)	108 (Луганська обл.)	30,73	664	65,2	614,8	20,0
	2018	1122	3473 (м. Київ)	94 (Луганська обл.)	36,95	695	61,9	739,4	20,0
14. Обсяг інноваційних витрат у розрахунку на одне підприємство, тис. грн./од.	2016	11,7	77,5 (Дніпропетровська обл.)	0,3 (Рівненська обл.)	258,33	3,3	28,2	1100,0	4,3
	2017	7,4	30,6 (Сумська обл.)	0,3 (Рівненська обл.)	102,00	8,0	108,1	2666,7	26,1
	2018	9,4	90,6 (Запорізька обл.)	0,3 (Рівненська обл.)	302,00	4,0	42,6	1333,3	4,4

* Розроблено за даними Державної служби статистики України [1].

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Така ситуація негативно позначається на позиціях України в різноманітних міжнародних рейтингах.

Лідером за більшістю з проаналізованих показників традиційно було м. Київ.

Щодо Волинської області, то динаміка соціально-економічних показників показала (рис. 1–2):

1) щорічний ріст ВРП у розрахунку на одну особу в 2015–2017 роках, хоча темпи росту показника були недостатніми, адже його рівень був нижчим, ніж середнє значення в Україні. Але, що позитивно, відмітилось скорочення розриву між рівнем даного показника у Волинській області та середнім його значенням за регіонами України. Станом на 2017 рік ВРП у розрахунку на одну особу у Волинській області становив 20,9% від максимального значення за регіонами України;

2) порівняно нижчий рівень життя у Волинській області, адже у 2017–2019 роках спостерігалось перевищення рівня індексу споживчих цін в регіоні над середнім рівнем в Україні;

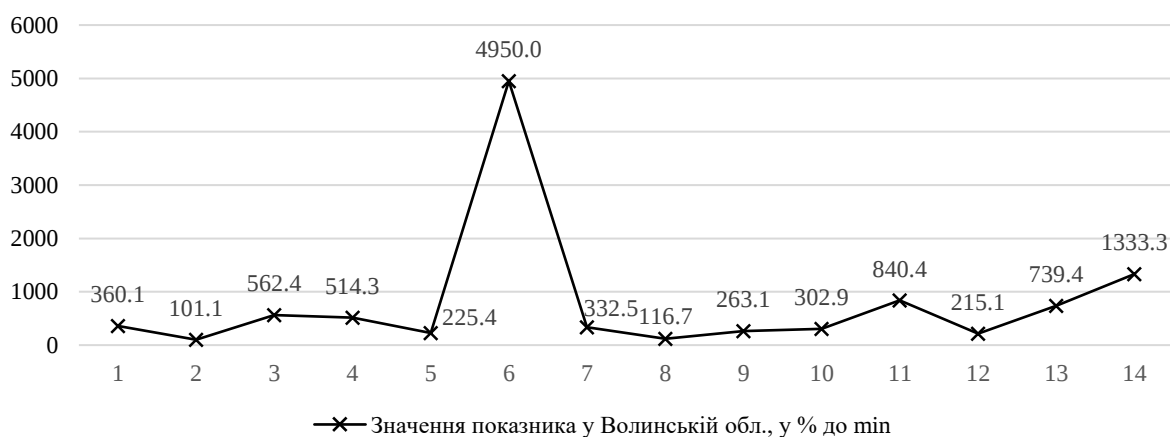
3) низький рівень інвестування в основний капітал, адже обсяги капітальних інвестицій на одну особу у Волинській області у 2016–2018 роках у порівнянні з середніми значення в Україні зменшувались та їх співвідношення становило відповідно 0,73, 0,64 і 0,61. Рівень диференціації регіонів України за даним показником зростає. Збільшувався і розрив в значеннях показника у Волинській області та регіона-лідера (м. Київ). Так, обсяги капітальних інвестицій на одну особу у Волинській області щодо максимального значення в країні становили відповідно 16,6%, 14,4% і 12,2%. При цьому, за роками збільшився розмах варіації показника у Волинській області з мінімальним значенням показника в Україні, що, основним чином, було причиною зниження

мінімального рівня даного показника в регіонах країни;

Умовні позначення. По шкалі ОХ відображено показники, найменування яких відповідає їх порядковому номеру у таблиці 1.

Рис. 1. Рівень основних показників соціально-економічного розвитку Волинської області щодо середнього та максимального їх значення в Україні в 2018 році

Умовні позначення. По шкалі ОХ відображено показники, найменування яких відповідає їх порядковому номеру у таблиці 1.

Рис. 2. Рівень основних показників соціально-економічного розвитку Волинської області щодо мінімального їх значення в Україні в 2018 році

4) незначні обсяги прямих інвестицій в економіці регіону – приблизно 32% від середнього значення в Україні та 4% від максимального значення в країні, що засвідчує низький рівень інвестиційної привабливості Волинської області та низький рівень зацікавленості іноземних інвесторів у вкладенні коштів в її економіку;

5) порівняно низький рівень фінансової спроможності населення регіону, адже хоча й обсяги наявного доходу населення у розрахунку на одну особу у 2016–2018 роках щорічно підвищувались, проте вони становили лише трохи більше, ніж 80% від середнього в Україні значення та орієнтовно 32% від максимального в країні рівня;

6) значну частку населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, хоча і спостерігалось щорічне її зменшення в аналізованому періоді: із 23,5% у 2016 році (максимальне значення в Україні) до 9,9% у 2018 році (для порівняння: максимальне значення в Україні – 10,7%,

а мінімальне – 0,2%);

7) нижчий від середнього значення в Україні рівень витрат населення Волинської області у розрахунку на одну особу, що хоч і перевищував мінімальне за регіонами держави значення у понад 3 рази, але у 2018 становив лише 84,1% від середнього в країні значення і 36,1% від максимального за регіонами значення;

8) скорочення розриву між рівнем середньомісячної номінальної заробітної плати найманих працівників у Волинській області, середнім та максимальним значеннями в державі. Хоча, станом на грудень 2019 року середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у Волинській області становила 84,3% від середнього значення в Україні, 54,8% від максимального значення в країні та була на рівні 116,7% від мінімального значення в країні;

9) близьку до мінімального в Україні рівня забезпеченість населення регіону житлом, що не перевищувала 66% максимального в країні значення;

10) недостатні темпи росту обсягів доходів місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) Волинської області, обсяги яких станом на 2018 рік хоча і перевищували мінімальне значення в країні у понад 3 рази, але були меншими за середнє значення в Україні (77,4% від середнього значення в країні) та становили 34,2% від максимального значення в країні;

11) недостатні темпи росту обсягів доходів суб'єктів господарювання регіону, обсяги яких станом на 2018 рік хоча і перевищували мінімальне значення в країні у понад 8 разів, але були меншими за середнє значення в Україні на 22,2% та становили лише 13,6% від максимального значення в країні;

12) вищий, ніж в середньому в Україні рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років, що майже у 2 рази перевищує мінімальне значення в Україні;

13) зниження рівня експортного потенціалу регіону щодо середньоукраїнського рівня. Обсяги експорту з Волинської області у 2016 році становили 68,7% від середнього в Україні значення, а у 2018 році – 61,9%. Разом з тим, обсяги експорту з Волинської області у 2016 році у понад 4 рази перевищували мінімальне значення такого показника за регіонами України, а у 2018 році – у понад 7 разів. Обсяги експорту з Волинської області щодо максимального значення у 2017–2018 роках становили 20,0%;

14) недостатню інноваційну активність підприємств регіону, адже обсяги інноваційних витрат у розрахунку на одне підприємство у Волинській області у 2016–2018 роках становили відповідно 28,2%, 108,1% і 42,6% від середнього значення в Україні й відповідно 4,3%, 26,1% і 4,4% від максимального значення в країні.

Таким чином, можемо зробити висновок, що Волинська область є регіоном з середнім рівнем соціально-економічного розвитку з тенденцією до його зниження. Треба зауважити, що високий рівень регіональної соціально-економічної диференціації в Україні є причиною розбалансованості національної економіки та середні значення показників соціально-економічного розвитку регіонів є недостатніми для капіталізації економіки, забезпечення належного рівня добробуту й якості життя населення.

Поглиблюючи аналітичне дослідження соціально-економічного розвитку й з'ясування сильних сторін і втрачених можливостей Волинської області, проаналізуємо її місце у різноманітних регіональних рейтингах та проведемо порівняльну оцінку рівня досягнутих регіоном соціально-економічних показників.

Згідно результатів моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, оприлюднених Міністерством розвитку громад та територій, Волинська область у такому рейтингу у 2016 році посідала 9 місце, у 2017 році – 10 місце, а у 2018 році – 14 місце (табл. 2) [2–5]. Найбільш сприятлива ситуація у 2015–2018 роках у Волинській області спостерігається за такими напрямками моніторингу, як «Соціальний захист та

безпека» (не нижче 3-го місця) й «Відновлювана енергетика та енергоефективність» (4-те місце у 2018 році). У Волинській області в досліджуваному періоді ситуація поліпшилась за напрямом «Розвиток малого та середнього підприємництва», за яким у 2015 і 2016 роках регіон був на 19 місці, а у 2017 і 2018 роках – відповідно на 11 і 9 місцях. Також Волинській області вдалось посилити позиції за напрямом «Раціональне природокористування та якість довкілля», за яким у 2015 році регіон був на 25 місці, а до 2018 року досягнув 16 місця. Відносна стабільність, хоча й низькі позиції Волинської області у рейтингу спостерігається за таким напрямом моніторингу, як «Доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я». Вузькі місця для Волинської області виявились за такими напрямами моніторингу, як «Доступність та якість послуг у сфері освіти», «Фінансова самодостатність» та «Ефективність ринку праці», за якими у 2018 році області була відповідно на 22, 25 і 18 місцях. За напрямом моніторингу «Економічна ефективність» Волинська область з 8-го місця у рейтингу у 2015 році опустилась до 18-го місця у 2016 році та до 19-го місця у 2017–2018 роках. За напрямом моніторингу «Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» Волинська область з 8-го місця у рейтингу у 2015 році опустилась до 21-го місця у 2017 році, а у 2018 році дещо посилила свої позиції та зайняла 17-те місце.

Таблиця 2

Результати моніторингу соціально-економічного розвитку Волинської області серед регіонів України (на основі результатів моніторингу [2–5])

Напрями моніторингу соціально-економічного розвитку регіону	Місце Волинської області за напрямами моніторингу				Місце лідера рейтингу – м. Київ (2018 р.)	Місце аутсайдера рейтингу – Луганська обл. (2018 р.)	Регіони-лідери / регіони-аутсайдери секторальних рейтингів
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.			
1. Економічна та соціальна згуртованість	18	14	11	13	1	25	м. Київ / Луганська обл.
2. Економічна ефективність	8	18	19	19	5	25	Вінницька обл. / Луганська обл.
3. Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця	8	20	21	17	1	25	м. Київ / Луганська обл.
4. Фінансова самодостатність	10	19	5	25	1	10	м. Київ / Волинська обл.
5. Розвиток малого та середнього підприємництва	19	19	11	9	1	22	м. Київ / Донецька обл.
6. Ефективність ринку праці	12	20	19	18	3	25	Київська обл. / Луганська обл.
7. Розвиток інфраструктури	13	17	19	9	25	21	Чернівецька обл. / м. Київ
8. Відновлювана енергетика та енергоефективність	9	1	3	4	24	23	Рівненська обл. / Донецька обл.
9. Доступність та якість послуг у сфері освіти	20	18	19	22	2	8	Харківська обл. / Закарпатська обл.
10. Доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я	8	8	8	9	1	-	м. Київ / 23 місце – Чернігівська обл.
11. Соціальний захист та безпека	2	2	1	3	18	23	Рівненська обл. / Чернігівська обл.
12. Раціональне природокористування та якість довкілля	25	21	23	16	1	23	м. Київ / Донецька обл.
Загальне місце регіону	12	9	10	14	1 (2015–2017 р.: 1 місце)	25 (2015–2017 р.: 25 місце)	м. Київ / Луганська обл.

Трійка лідерів рейтингу соціально-економічного розвитку регіонів України у 2017 і 2018 роках була незмінною та до неї належали м. Київ, Харківська та Рівненська області. На 4-му та 5-му місцях рейтингу в 2017 році відповідно були такі регіони України, як Дніпропетровська та Чернівецька області, а у 2018 році – Вінницька та Дніпропетровська області.

Аутсайдерами такого рейтингу соціально-економічного розвитку регіонів України у 2017–2018 роках були Миколаївська, Одеська, Чернігівська, Донецька та Луганська області.

Результати такого моніторингу слугують індикаторами ефективності управлінських рішень на регіональному та державному рівнях. Таким чином, прийняті у Волинській області управлінські рішення були недостатньо ефективними й дієвими, існує потреба їх коригування та і загалом оновлення моделей стратегічного планування й управління в регіоні.

Результати регіонального рейтингу ведення бізнесу (Regional Doing Business Ranking), який характеризує легкість ведення бізнесу в регіонах України, демонструють, що у 2018 році Волинська область посідала 8-ме місце, набравши 305 балів з максимально можливих 600 (табл. 3) [6]. Такі результати свідчать про ряд проблемних моментів взаємодії суб'єктів господарювання із місцевими органами влади, адже фактично Волинська область набрала лише 50,8% балів з можливих і лише за рахунок того, що в інших регіонах держави ситуація була ще гіршою, зайняла 8-у позицію в такому рейтингу.

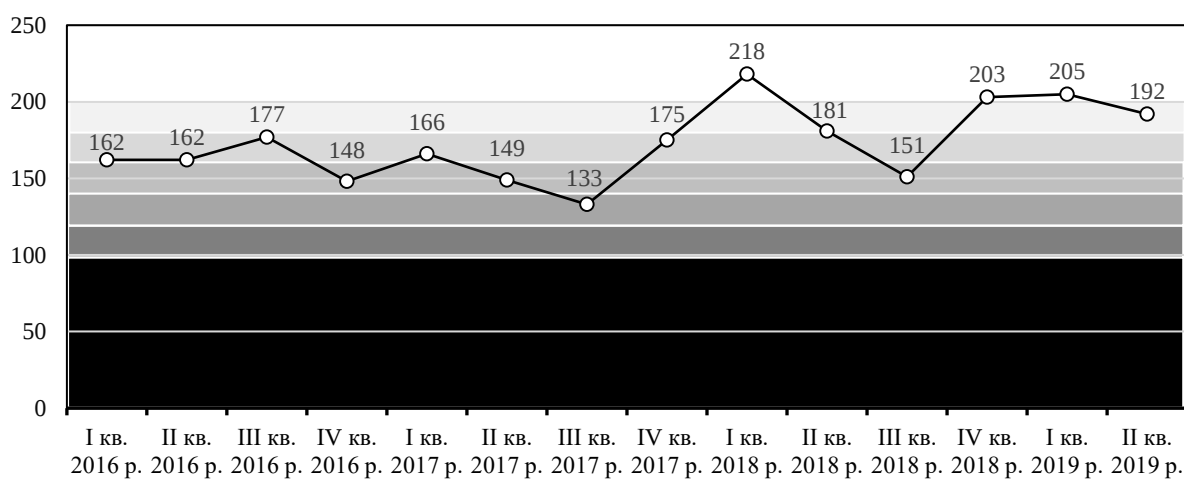
Таблиця 3

Місце Волинської області у регіональному рейтингу ведення бізнесу (Doing Business) у 2018 році (на основі результатів рейтингу [6])

Компоненти легкості ведення бізнесу (критерії оцінювання)	Волинська обл.		Регіони-лідери секторальних рейтингів	Регіони- аутсайдери секторальних рейтингів	Бали лідера рейтингу – Вінницька обл.	Бали аутсайдера рейтингу – Чернівецька обл.
	Бали	Рейтинг				
1. Створення підприємства – вимірює простоту започаткування бізнесу (max=100 балів)	82	9–10	Житомирська обл. (87)	Луганська обл. (62)	86	84
2. Одержання дозволів на будівництво – вимірює простоту оформлення процесу будівництва (max=100 балів)	49	10–11	Чернігівська, Київська обл. (64)	Полтавська обл. (32)	53	41
3. Оформлення земельної ділянки – вимірює простоту оформлення та отримання права оренди земельної ділянки (max=100 балів)	52	7	Вінницька обл. (71)	Запорізька, Чернівецька обл. (21)	71	21
4. Приєднання до електромереж – вимірює простоту приєднання нового об'єкта будівництва до електромереж (max=100 балів)	71	1–2	Житомирська, Волинська обл. (71)	Київська обл. (45)	67	48
5. Сплата місцевих податків – вимірює тягар, що накладається на бізнес місцевими податками (max=100 балів)	33	15–18	Харківська, Донецька обл. (45)	Чернігівська обл. (23)	35	37
6. Електронні сервіси – вимірює обсяг адміністративних послуг та дозвільних процедур, які можна отримати або пройти за допомогою використання мережі Інтернет у найбільшому місті регіону/обласному центрі (max=100 балів)	18	13–15	Дніпропетровська обл. (45)	Черкаська обл. (14)	22	16
Узагальнюючі результати регіону (max=600 балів)	305	8	-	-	334	247

Загальна кількість балів за Волинською областю у регіональному рейтингу ведення бізнесу становить 123,5% від кількості балів регіона-аутсайдера такого рейтингу – Чернівецької області (247 балів) та 91,31% від кількості балів регіона-лідера такого рейтингу – Вінницької області (334 балів), що підтверджує недостатньо сприятливі умови й неналежний бізнес-клімат для розвитку малого та середнього підприємництва в регіонах України загалом.

Згідно результатів рейтингу інвестиційної ефективності областей України, оприлюднених Рейтинговим агентством «Євро-Рейтинг», Волинська область значно поліпшила свої позиції порівняно з 2016 роком та у IV кварталі 2018 року посідала 3-є місце, у I кварталі 2019 року – 2-е місце, проте у II кварталі 2019 року – 7-е місце (табл. 4, рис. 3) [7].

Бали	<101	101–120	121–140	141–160	161–180	181–200	>200
Рівень рейтингу	Мінімальний	Низький	Нижче середнього	Середній	Вище середнього	Високий	Максимальний

Рис. 3. Волинська область у рейтингу інвестиційної ефективності областей України (на основі [7])

Таблиця 4
Місце Волинської області у рейтингу інвестиційної ефективності областей України (на основі [7])

Період	Волинська обл.		Бали регіона-лідера рейтингу	Бали регіона-аутсайдера рейтингу
	Бали	Рейтинг		
I кв. 2016 р.	162	9–10	240 (Харківська обл.)	102 (Закарпатська обл.)
II кв. 2016 р.	162	9	224 (Одеська обл.)	102 (Рівненська обл.)
III кв. 2016 р.	177	8	224 (Київська обл.)	88 (Чернівецька обл.)
IV кв. 2016 р.	148	15	216 (Київська обл.)	94 (Рівненська обл.)
I кв. 2017 р.	166	11	246 (Полтавська обл.)	93 (Херсонська обл.)
II кв. 2017 р.	149	17	210 (Харківська обл.)	95 (Чернівецька обл.)
III кв. 2017 р.	133	17	219 (Полтавська обл.)	125 (Закарпатська обл.)
IV кв. 2017 р.	175	8–9	225 (Полтавська обл.)	117 (Чернівецька обл.)
I кв. 2018 р.	218	2	236 (Дніпропетровська обл.)	72 (Сумська обл.)
II кв. 2018 р.	181	8	234 (Київська обл.)	96 (Чернівецька обл.)
III кв. 2018 р.	151	12	223 (Київська обл.)	107 (Херсонська обл.)
IV кв. 2018 р.	203	3	242 (Київська обл.)	90 (Херсонська обл.)
I кв. 2019 р.	205	2	244 (Київська обл.)	114 (Сумська обл.)
II кв. 2019 р.	192	7	223 (Київська обл.)	109 (Чернігівська обл.)

Рівень інвестиційної ефективності Волинської області у IV кварталі 2018 року та I кварталі 2019 року згідно пропонованого Рейтинговим агентством «Євро-Рейтинг» ранжування належав до максимального рівня, а у II кварталі 2019 року – до високого. Станом на II квартал 2019 року кількість балів Волинської області у рейтингу інвестиційної ефективності становила 192, що становить 86,1% від кількості балів регіона-лідера та на 76,1% перевищує кількість балів регіона-аутсайдера. Високі бали Волинської області в попередні періоди, зокрема у I кварталі 2018 року (218 балів) свідчать про потенціал регіону для підвищення інвестиційної ефективності.

У рейтингу областей України за успіхами в євроінтеграції, підготовленому аналітиками Центру «Нова Європа» у співпраці з Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Волинська область увійшла до шестірки регіонів із найвищими балами [8]. Однак, зважаючи на загальну кількість балів отриманих у процесі оцінки 8-ми сфер за 34 індикаторами, Волинська область набрала лише 126,22 бали з максимальних 248 балів, тобто 50,9% від максимально можливого рівня (табл. 5). Лідруючі позиції у даному рейтингу займає Львівська область із кількістю балів 171,15 (69,0% від максимально можливих). Таким чином, реальна ситуація засвідчує в цілому низьку активність регіонів України у процесах європейської інтеграції, нереалізованість потенціалу Волинської області у даному напрямі та упущені нею можливості на рівні близько 50%.

Таблиця 5

Місце Волинської області у рейтингу
європейської інтеграції областей станом на 2019 рік (на основі [8])

Сфери оцінки	Волинська обл.		Регіон-лідер рейтингу – Львівська обл.		Регіон-аутсайдер рейтингу – Луганська обл.		Лідери секторальних рейтингів	Аутсайдери секторальних рейтингів
	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг		
1. Економічна інтеграція (max=50 балів)	25,3	11	34,47	2	23,65	13	Івано-Франківська обл. (41,45)	Кіровоградська обл. (8,62)
2. Інфраструктура (max=27 балів)	10,23	13	21,5	2	3,79	25	Одеська обл. (22,97)	Луганська обл. (3,79)
3. Локальна демократія та підзвітність (max=34 балів)	22,62	3	18,37	10	17,01	13	Дніпропетровська обл. (26,54)	м. Київ (4,76)
4. Освітня, наукова та культурна інтеграція (max=42 балів)	14,14	18	36,59	1	7,76	25	Львівська обл. (36,59)	Луганська обл. (7,76)
5. Екологічна та енергетична політика (max=28 балів)	10,93	15	20,72	1	5,83	23	Львівська обл. (20,72)	м. Київ (2,03)
6. Гендерна рівність (max=20 балів)	13,15	5	13,75	3	10,45	11	Чернівецька обл. (14,85)	Миколаївська обл. (3,65)
7. Комунікація інтеграції (max=27 балів)	15,46	6	20,97	1	5,25	25	Львівська обл. (20,97)	Луганська обл. (5,25)
8. Ширше партнерство (max=20 балів)	14,39	2	5,8	18	2,59	25	м. Київ (14,45)	Луганська обл. (2,59)
Узагальнюючі результати рейтингу (max=248 балів)	126,22	6	171,15	1	76,33	25	-	-

За результатами моніторингу процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування Міністерства розвитку громад та територій України [9], Волинська область у рейтингу областей щодо формування спроможних громад станом на 10 січня 2020 рік зайняла 6 місце, поступаючись Житомирський, Дніпропетровський, Чернігівській, Хмельницькій та Запорізькій областям (табл. 6). Схвально та позитивно, що у Волинській області та ще в 7 інших областях України (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Рівненській, Харківській і Хмельницькій областях)

є перспективні плани формування територій громад, затверджені Урядом, які покривають 100% їх території.

Таблиця 6

Місце Волинської області у рейтингу областей України щодо формування спроможних громад станом на 10 січня 2020 рік (на основі [9])

Параметри оцінювання	Значення параметра (2015–2019 рр.)	Рейтинг
1. Кількість населення спроможних громад (об'єднані територіальні громади – ОТГ, міста обласного значення – МОЗ), тис. осіб	773	10
2. Площа спроможних громад (ОТГ, МОЗ), км ²	12137	6
3. Кількість територіальних громад, що не об'єдналися та не приєдналися	167	6
4. Кількість районів в області, де не розпочато процес добровільного об'єднання (приєднання) територіальних громад	0	1
5. Кількість ОТГ, з чисельністю жителів менше 5 тис. осіб	19	12
6. Кількість ОТГ з адміністративними центрами у містах обласного значення	4	6
7. Покриття перспективними планами (ПП): кількість ОТГ у ПП, затверджених Урядом / кількість ТГ, не охоплених ПП / % ТГ від їх загальної кількості, неохоплених ПП	73 / 0 / 0	1
<i>Загальний рейтинг</i>	-	6

Висновки. Отже, розглянуті рейтинги достатньо переконливо демонструють місце Волинської області в соціально-економічному розвитку України. Загалом Волинська область згідно розглянутих регіональних рейтингів займає в середньому вищі від середнього позиції серед регіонів України. Разом з тим, результати проведеного аналітичного дослідження продемонстрували нестабільність соціально-економічного розвитку Волинської області та нестійкі її позиції в рейтингових таблицях.

Щодо перспектив подальших досліджень, то результати проведеного аналітичного дослідження параметричних характеристик й індикаторів соціально-економічного розвитку Волинської області у площині соціально-економічного розвитку України стимулюють пошук реальних причин і механізмів подолання проблемних моментів в розвитку регіону. Проведене дослідження є вихідним моментом наукових пошуків стратегічних пріоритетів і векторів соціально-економічного розвитку Волинської області, розробки обґрунтованої стратегії розвитку регіону, прийняття раціональних управлінських тактичних і стратегічних рішень.

Список бібліографічного опису:

1. Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.02.2020).
2. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Reytingova-otsinka-za-sichen-gruden-2015-roku-prezentatsiyni-materiali.pdf> (дата звернення 20.02.2020).
3. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/05/Reytingova-otsinka-za-2016-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (дата звернення 20.02.2020).
4. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2017 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/Reytingova-otsinka-za-2017-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (дата звернення 20.02.2020).
5. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Reytingova-otsinka-za-2018-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (дата звернення 20.02.2020).
6. Рейтинг ведення бізнесу у регіонах 2018 (Regional Doing Business Ranking 2018). Офіс ефективного регулювання (BRDO); Спілка українських підприємців (СУП). URL: <http://rdb.brdo.com.ua> (дата звернення 20.02.2020).
7. Рейтинг інвестиційної ефективності областей. URL: <http://euro-rating.com.ua/regiony/rejting-list/rejting-list-oblastej/> (дата звернення 20.02.2020).
8. Євромапа України. Рейтинг європейської інтеграції областей. Київ, Центр «Нова Європа», 2019. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Euromap-ukr-web.pdf> (дата звернення 20.02.2020).
9. Моніторинг процесу децентралізації та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 січня 2020 р.). Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf> (дата звернення 20.02.2020).

References:

1. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 February 2019).
2. Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za sichen-hruden 2015 roku [Monitoring the socio-economic development of regions in 2015]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Reytingova-otsinka-za-sichen-gruden-2015-roku-prezentatsiyni-materiali.pdf> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].
3. Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za 2016 rik [Monitoring the socio-economic development of regions in 2016]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/05/Reytingova-otsinka-za-2016-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].
4. Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za 2017 rik [Monitoring the socio-economic development of regions in 2017]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/Reytingova-otsinka-za-2017-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].

5. Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv za 2018 rik [Monitoring the socio-economic development of regions in 2018]. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Reytingova-otsinka-za-2018-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].
6. Reitynh vedennia biznesu u rehionakh 2018 [Regional Doing Business Ranking 2018]. Better Regulation Delivery Office (BRDO); The Union of Ukrainian Entrepreneurs (SUP). Retrieved from <http://rdb.brdo.com.ua> <http://rdb.brdo.com.ua> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].
7. Reyting investitsionnoy effektivnosti oblastey [Regional investment efficiency ranking]. Retrieved from <http://euro-rating.com.ua/regiony/rejting-list/rejting-list-oblastey/> (accessed 20 February 2019). [in Russian].
8. Yevromapa Ukrainy. Reitynh yevropeiskoi intehtatsii oblastei [The European map of Ukraine. Rating of European Integration of Regions]. (2019). Kyiv: New Europe Center. Retrieved from <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Euromap-ukr-web.pdf> (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].
9. Monitorynh protsesu detsentralizatsii ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia (stanom na 10 sichnia 2020 r.) [Monitoring of the process of power decentralisation and local governance reform (10 January 2020)]. Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/526/10.01.2020.pdf> (дата звернення 20.02.2020). (accessed 20 February 2019). [in Ukrainian].

Дата подання публікації 26.03.2020 р.

УДК 338.2:332.12 (1-22)+63(477.82)

Соколова А.О., к.е.н., доцент

<https://orcid.org/0000-0003-0194-6706>

Ратошнюк Т.М., к.е.н., ст. наук. Співробітник

<https://orcid.org/0000-0002-1097-0874>

Sokolova A. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Ratoshnyuk T.M. Candidate of Economics Science, Senior Researcher

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

*Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН України
Інститут сільського господарства Полісся НААН України*

Одним з основних аспектів аграрної політики України є побудова такої моделі розвитку сільських територій, яка б відповідала стандартам розвиненої європейської країни. Концепт адміністративної децентралізації в Україні ідеологічно сформувався впродовж останніх трьох років після активізації намірів інтегруватися до Європейського Союзу. Процес децентралізації владних повноважень в Україні створив передумови для самостійного соціально-економічного сільського розвитку на базі громад.

Метою даного дослідження є визначення особливостей здійснення адміністративно-територіальної реформи на сільських територіях Волинської області та здійснення оцінки сучасного етапу соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад з метою розробки та обґрунтування науково-організаційних засад та практичних рекомендацій щодо управління соціально-економічними сільським розвитком регіону. Доведено, що розвиток сільської економіки Волинської області значною мірою залежить від природно-економічних умов, виробничо-ресурсного, фінансового та людського потенціалу й діяльності окремих сільських територіальних громад.

В статті проведено аналіз соціально-демографічної ситуації в області; визначено регіональні особливості перебігу адміністративно-територіальної реформи на сільських територіях Волині; оцінено результати використання бюджетних доходів створених територіальних громад; стан і забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури; ідентифіковано основні проблеми розвитку ОТГ. За допомогою SWOT-аналізу визначено «сильні» та «слабкі сторони» й потенційні можливості та загрози децентралізації для соціально-економічного розвитку сільських територій досліджуваного регіону.

Ключові слова: сільські території, децентралізація, об'єднані територіальні громади, соціально-економічний розвиток.

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF DECENTRALIZATION TRANSFORMATIONS IN RURAL AREAS: REGIONAL ASPECT

*Volhynia state agricultural experimental station of the National academy of agrarian sciences of Ukraine
Institute of Agriculture Polissya National academy of agrarian sciences of Ukraine*

One of the main aspects of the agrarian policy of Ukraine is the construction of such a model of rural

development that meets the standards of a developed European country. The concept of administrative decentralization in Ukraine was ideologically formed over the past three years after the intensification of intentions to integrate into the European Union. The process of decentralization of power in Ukraine created the prerequisites for independent socio-economic rural development based on communities.

The purpose of this study is to determine the specifics of the implementation of administrative-territorial reform in the rural territories of the Volyn region and to assess the current stage of the socio-economic development of the united territorial communities in order to develop and substantiate the scientific and organizational foundations and practical recommendations for managing the socio-economic rural development of the region. It is proved that the development of the rural economy of the Volyn region is largely dependent on natural and economic conditions, production and resource, financial and human potential and the activities of individual rural territorial communities.

The paper analyzes the socio-demographic situation in the region; regional features of the course of administrative-territorial reform in the rural territories of Volyn are determined; The results of using budget revenues of the created territorial communities are estimated; condition and provision of social infrastructure facilities; identified the main problems of the development of OTG. Using the SWOT analysis, the “strengths” and “weaknesses” and potential opportunities and threats of decentralization for the socio-economic development of rural areas of the studied region are determined.

Key words: *rural territories, decentralization, integrated territorial communities, socio-economic development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Євроінтеграційні процеси в нашій країні тісно пов'язані з внутрішніми, які формують сучасну політику розвитку держави, спрямованість на децентралізацію територіальних одиниць, здатну забезпечувати національні інтереси та мають соціальну спрямованість. На шляху до децентралізації проблемним питанням є оптимізація структури адміністративно-територіальних одиниць в окремих регіонах. Останні характеризуються надзвичайною подрібненістю на базовому рівні, особливо їх сільські території. Тому, розробка, обґрунтування та реалізація науково-організаційних засад й практичних рекомендацій щодо управління соціально-економічними розвитком сільських територій в умовах децентралізації на регіональному рівні є доцільним та набуває нині особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженню соціально-економічних проблем розвитку сільської місцевості присвячені наукові роботи О.М. Бородіної [1], О.Г. Булавки, В.С. Дієсперова, В.Д. Залізка, В.В. Борщевського [2], Ю.Е. Губені, В.К. Збарського, Т.О. Зінчук [3], М.Й. Маліка [4], Л.І. Михайлової, О.М. Могильного, М.К. Орлатого, О.І. Павлова, І.В. Прокопи [5], К.В. Прокопищак, В.П. Рябоконея, П.Т. Саблука, М.М. Тимошенка [6, 7], В.К. Терещенка, В.А. Ткачука, К.І. Якуби та інших.

Важливу роль для вивчення питань державного управління соціально-економічним розвитком сільських територій відіграють праці таких науковців, як О. Амосов, В. Дорофійенко, Н. Мельтюхова, О. Мордвінов, М. Корецький, О. Коротич, М. Латинін, В. Мамонова, Н. Нижник, Г. Одінцова та ін. Попри ґрунтовні наукові напрацювання слід зазначити, що окремі регіональні аспекти цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими й наразі необхідними.

Цілі статті – визначити особливості здійснення адміністративно-територіальної реформи на сільських територіях Волинської області та здійснити оцінку сучасного етапу соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад з метою розробки та обґрунтування науково-організаційних засад та практичних рекомендацій щодо управління соціально-економічним сільським розвитком регіону в умовах адміністративної децентралізації для забезпечення ефективного місцевого самоврядування та ресурсної самодостатності сільських громад.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сільські території Волині мають потужний не лише природно-кліматичний та виробничо-економічний, а й соціальний потенціали, спроможні забезпечити конкурентоспроможне виробництво, стабільне економічне зростання і, відповідно, високий рівень та якість життя сільського населення. На

території Волинської області розташовані 11 міст, 22 селища та 1054 села, які об'єднані у сільські, селищні ради та об'єднані територіальні громади (далі ОТГ). Важливе місце в розвитку сільських територій області належить сільській поселенській мережі – рис.

Слід зазначити, що за 2015-2018 рр., відповідно до закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», в області утворено 51 об'єднану територіальну громаду. Більше 70 % населення області сконцентровано у центральних і південних районах області, де щільність сягає 75,5 особи на км² (в середньому по Україні – 75,6). Північна частина Волині заселена рідше – 22,4-36,1 особи на 1 км², а в середньому по області цей показник становить 51,6 особи на 1 км². Найбільший район за чисельністю населення Ківерцівський – 63,9 тис. осіб, а найменший – Шацький (17,0 тис. осіб).

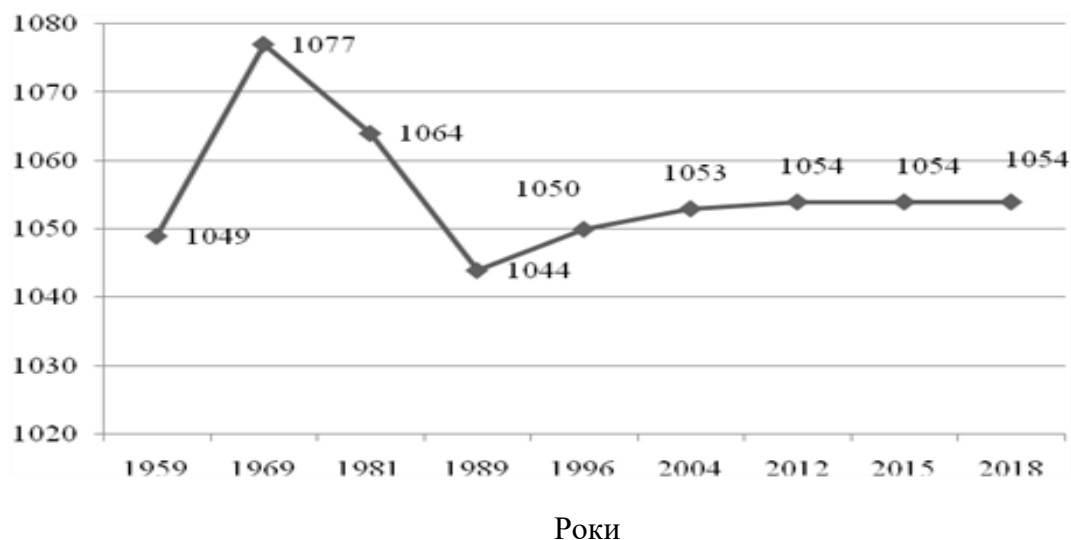

Рис. Динаміка кількості сільських населених пунктів Волинської області
Джерело: побудовано за даними [8, с. 24].

Волинська область розташована на крайньому північному заході України, займає 3,3 % території України (20,1 тис. км²), де в 16 районах, містах та селищах міського типу станом на 1.01.2019 р. проживало 1042,9 тис. осіб, що на 1,6 тис. осіб більше, ніж у 2013 році. (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка кількості наявного міського і сільського населення Волинської області
станом на 1 січня, тис. осіб

Рік	Все населення	Міське	Сільське	Структура, %	
				міське	сільське
1990	1063,4	529,3	534,1	49,8	50,2
2000	1067,7	544,3	523,4	51,0	49,0
2005	1044,8	526,2	518,6	50,4	49,6
2010	1036,7	535,4	501,3	51,6	48,4
2015	1042,9	545,4	497,5	52,3	47,7
2016	1042,7	545,6	497,1	52,3	47,7
2017	1041,0	544,6	496,4	52,3	47,7
2018	1038,5	542,7	495,8	52,3	47,7
2019	1035,3	540,7	494,6	52,2	47,8
2019 р. до 1990 р., (+,-)	-28,1	11,4	39,5	2,4	-2,4

Джерело: розраховано за даними [8, с. 31].

Демографічна криза є однією з основних причин напруженості балансу трудових ресурсів сільських територій Волинської області та України в цілому. На сучасному етапі

на перший план виступає проблема старіння та вимирання сільського населення. Це явище характерне для України в цілому, і Волинської області зокрема. Абсолютна чисельність постійного населення області за 1990-2018 рр. зменшилась на 28,8 тис. осіб, або на 2,7 %. Проведений аналіз свідчить про те, що за останні 29 років (1990-2019 рр.) суттєво змінилась структура наявного міського і сільського населення Волинської області в сторону зниження питомої ваги сільського населення на 2,7 %. Станом на 1.01.2019 р. в сільській місцевості Волині проживало 494,6 тис. осіб, що на 6,7 тис. осіб (1,3 %) менше, ніж у 2010 р. Якщо чисельність міського населення щороку зростає (на 11,4 тис. осіб за останні 29 років), то чисельність сільського населення зменшується, причому набагато більшими темпами (за останні 29 років зменшилась на 39,5 тис. осіб).

З демографічної точки зору, села Волинської області надзвичайно старі. У віковій чисельності населення досліджуваного регіону виділяється три групи: населення молодше працездатного віку (0-14 років); працездатного (15-64 роки) і старше працездатного віку (65 років і старші). Аналіз вікової структури сільського населення, свідчить про те, що населення молодше працездатного складає 20,0 %; працездатного – 61,9 %; старше працездатного – 18,0 % жителів області. Найнижчі показники, які свідчать про негативні тенденції у динаміці народжуваності і смертності сільського населення Волинської області спостерігались у 2000-2005 рр.

Незважаючи на зниження кількості померлих селян у 2006-2011 рр., природний приріст мав від'ємне значення, тобто на 1000 жителів у 2011 р. народилось 15,3 особи, а померло 16,1. Слід зазначити, що у 2012 р. ситуація змінилась на краще, померли 7965 осіб, а народилось 8074, тобто вперше за останні 28 років природний приріст сільського населення був додатний. У 2013-2018 рр. ситуація знову погіршилась: у 2018 р. з розрахунку на 1000 наявного сільського населення народилось 12,0 осіб, а померло – 15,5 осіб.

Досліджуючи сільські території як багатофункціональну соціально-територіальну систему та проблему управління ними в умовах децентралізації, варто особливу увагу звернути на проблему зайнятості та соціальної захищеності селян. Проведене дослідження свідчить про те, що у сільській місцевості Волині існує приховане безробіття, структурні диспропорції між робочою силою і робочими місцями (табл. 2.).

Таблиця 2

Склад і структура сільського населення Волинської області за економічною активністю у 2016-2018 рр.

Категорії населення	2016 р.		2017 р.		2018 р.		
	населення, всього, тис. осіб	в т.ч. сільське, тис. осіб	населення, всього, тис. осіб	в т.ч. сільське, тис. осіб	населення, всього, тис. осіб	в т.ч. сільсь., тис. осіб	в % до всього
Економічно активне населення	431,8	196,1	418,1	184,1	419,0	185,5	44,3
- працездатного віку	426,3	194,0	413,5	183,4	414,4	183,8	44,4
Зайняті	382,1	168,0	366,0	157,8	371,1	161,5	43,5
- працездатного віку	376,6	165,9	361,4	156,4	366,5	159,8	43,6
Безробітні	49,7	28,1	52,1	27,0	47,9	24,0	50,0
Економічно неактивне населення	317,2	147,8	331,6	160,6	330,1	161,1	48,8
- працездатного віку	223,7	106,8	231,0	116,5	224,8	115,5	51,4

Джерело: розраховано за даними [8, с. 59].

Проведене дослідження свідчить про те, що для сільського населення характерним є вищий рівень зайнятості серед осіб віком 35-39 років (86,6 %), на другому місці – вікова ланка 40-49 років (81,2 %). Найважче знайти роботу сільським жителям у віці 15-24 років, де рівень безробіття складає 23,8 %, що на 4,4 % вище середнього показника по області у даній віковій категорії. На сучасному етапі рівень зайнятості сільської молоді у віці 25-34 роки скорочується, а рівень зайнятості населення старше 50 років, та навіть старше працездатного віку, зростає, при чому надто швидкими темпами, що свідчить про загальне старіння сільського населення. У Волинській області дуже низький офіційний попит на робочу силу, працівників аграрного сектору. Станом на 1.01 2019 р. навантаження на одну вакансію склало лише 11 безробітних. На цей період кількість зареєстрованих безробітних в сільській місцевості склала лише 962 особи працездатного віку, що становить 12,3 % від всіх незайнятих в області.

Добре розвинута соціальна інфраструктура дає можливість послідовно скорочувати невинуватену міграцію і плінність кадрів та на цій основі забезпечувати формування стабільних трудових колективів в існуючих аграрних формуваннях. Окремі показники, які характеризують стан розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості Волинської області наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Стан розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості Волинської області

Показники	Роки					2018 р. до 2010р., (+,-)
	2010	2015	2016	2017	2018	
Сільський житловий фонд, тис. м ² заг. площі	12045	12759	12937	13123	13299	1254
У середньому на 1 сільського жителя, м ²	22,6	25,5	25,9	26,3	26,7	4,1
Кількість дитячих дошкільних закладів, од.	336	373	373	375	373	37
Кількість місць в дитячих закладах, тис. од.	9,2	10,7	10,9	11,4	11,6	2,4
Охоплення дітей закладами, %	28	34	35	36	38	10
Кількість клубних закладів, од.	623	627	628	628	633	10
Кількість бібліотек, од.	491	486	486	484	478	-13

Джерело: розраховано за даними [8, с. 128, 139, 310].

На кінець 2018 р. в області нараховувалось 485 закладів дошкільної освіти, з яких понад три чверті – знаходились в сільській місцевості. В них виховувалось 37,9 тис. дітей, що на 1,8 % менше, ніж на кінець 2017 р. Завантаженість закладів дошкільної освіти становила 128 дітей в розрахунку на 100 місць (в Україні – 108), причому в міських поселеннях – 141, в сільській місцевості – 108. Охоплення дітей закладами дошкільної освіти за рік зросло з 55 % до 57 %.

Нині найбільшою проблемою на Волині є високий рівень безробіття, міграція, самозайнятість значної частини сільського населення – і, як наслідок, – низький рівень доходів та життя людей. Розвиток сільських територій прямо залежить від якості управління трудовим потенціалом (забезпечення умов для його збереження і відтворення, створення можливостей для ефективного прикладання трудової діяльності, регулювання мобільності працівників тощо).

Незважаючи на позитивні зрушення в сільському господарстві області існує ще багато невирішених проблем. Зокрема, на регіональному рівні все ще зберігається тенденція щодо недооцінювання ролі сільських територій у загальній структурі економіки областей України. Основним видом виробництва серед сільських територій

України залишається аграрне виробництво. При цьому нерозвиненими є несільськогосподарські види діяльності. Це посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, активізує процеси міграції працездатного сільського населення до міст. Нині ключовою реформою є децентралізація. Її основні цілі – переорієнтувати в зворотний бік сільську міграцію, боротьба з бідністю, розширення зайнятості населення, забезпечення рівних можливостей і задоволення потреб населення, покращення якості життя, можливості для розвитку особистості та поліпшення стану соціального розвитку. Між міськими і сільськими територіями повинно бути досягнуто більш справедливого балансу бюджетних витрат, капіталовкладень в інфраструктуру, збільшення фінансування програм економічного розвитку сільських територій.

Перспективний план формування територій Волинської області затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 993 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 422-р. та змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМУ № 328-р від 16.05.2018 р.) [9]. Нині на території області – 51 ОТГ: 1 район вкритий ОТГ на 100 %, 9 районів – 50-99 %, 6 районів – 1-49 %. Волинська область в загальноукраїнському рейтингу областей щодо формування ОТГ займає 4 сходинку.

Так, у 2015 році було утворено 5 ОТГ, у 2016 р. – 10, у 2017 р. – 25, а у 2018 – 11 ОТГ. Загалом перспективним планом передбачено створення 75 ОТГ на Волині. Всього в області 412 територіальних громад. Площа об'єднаних територіальних громад – 10770,2 км², що становить 53,47 % від загальної площі території Волинської області. Із загальної чисельності населення в області (1037,9 тис. осіб) 359,1 тис. осіб (34,6 %) проживають в ОТГ. Варто зазначити, що в кінці 2018 р. – 22 грудня чотирнадцять об'єднаних територіальних громад отримали 24234,69 гектарів земель сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів. Це четверта передача землі Волинським ОТГ. Третя відбулася 27 вересня 2018 року, тоді вісім Волинських об'єднаних територіальних громад отримали 15595,09 гектарів земель поза межами населених пунктів с.-г. призначення. Друга відбулася 6 червня 2018 року – сім Волинських ОТГ отримали землю сільськогосподарського призначення поза межами населених пунктів. У червні 2018 р. волинським ОТГ передали близько 9 тисяч гектарів. Перша передача відбулася 27 лютого 2018 р. – Городищенська ОТГ отримала 962 гектари. Надалі земельні ділянки передаватимуть ОТГ у 2019 році.

На території області функціонує 26 ЦНАПів. Також у перших двох раундах Програми «U-LEAD з Європою» в частині створення та модернізації ЦНАПів 15 Волинських ОТГ стали переможцями. До того ж на території області підписано 9 договорів про співробітництво ОТГ, якими скористалося 27 громад. Щодо медицини та освіти, то на Волині є 3 госпітальні округи (1 госпітальна рада) і 30 опорних шкіл (19 з них в ОТГ). Станом на 1.01.2019 р. 40 громад вже прийняли у комунальну власність 234 заклади загальної середньої освіти області. Загалом в опорних закладах області навчається 14 405 учнів, з них у опорних закладах об'єднаних територіальних громад – 9 339 учнів. Крім того, Волинські ОТГ, як додатковий ресурс росту отримали землю поза межами населених пунктів сільськогосподарського призначення.

Таблиця 4

Основні показники результатів децентралізаційних перетворень на Волині

№	Райони	Показники станом на 1.01.2019 р.			
		Кількість рад, що об'єдналися	Кількість ОТГ	Площа ОТГ, км ²	Кількість населення, осіб
1.	Володимир-Волинський	21	4	932,55	23297
2.	Горохівський	4	1	170,92	9032
3.	Іваничівський	21	4	447,13	22768

Продовж.табл. 4.

1	2	3	4	5	6
4.	Камінь-Каширський	5	1	301,27	5186
5.	Ківерцівський	14	4	684,13	36921
6.	Ковельський	23	6	1356,72	31779
7.	Локачинський	12	3	479,08	11386
8.	Луцький	28	9	825,31	60318
9.	Любешівський	16	1	1108,95	28890
10.	Любомльський	21	4	1267,19	34587
11.	Маневицький	12	2	747,42	18892
12.	Ратнівський	16	4	911,97	27552
13.	Рожищенський	6	1	180,00	5355
14.	Старовижівський	13	4	782,62	22354
15.	Турійський	7	2	267,52	12132
16.	Шацький	3	1	307,45	8694
	Всього по області	222	51	10770,23	359143

Джерело: складено за даними: <https://decentralization.gov.ua/areas/0332/rayons?page=2>

Варто зазначити, що на Волині рівень освоєності інфраструктурної субвенції у 2018 р. сягнув понад 99 %, що є досить високим показником у порівнянні з іншими областями України. В області 15 ОТГ на 100 % освоїли інфраструктурну субвенцію. 14 об'єднаних територіальних громад освоїли субвенцію на 99,9 % і повернули до бюджету незначні кошти, наприклад, Голобська – 7 гривень, Заборольська – 9 гривень і Колківська – 3 гривні.

За даними Волинського Центру розвитку місцевого самоврядування, який створений за підтримки Програми «U-LEAD з Європою» та Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, власні надходження у загальний фонд місцевих бюджетів за 2018 рік склали 814189,1 тис. грн. Це складає 111,39 % річного плану. Із 40 громад, що повноцінно функціонують та мають прямі бюджетні стосунки з Державним бюджетом, 39 виконали плани доходів. Варто зазначити, що при складанні бюджетів на 2018 р. громадами було заплановано 610474,5 тис. грн. власних доходів загального фонду. Тобто, якщо не враховувати внесених у бюджети протягом року змін, першопочатковий плановий показник власних надходжень перевищено громадами на 203714,6 тис. грн. У 2018 р. було заплановано – 610,474 млн грн власних доходів, а отримано 814,189 млн грн доходів (на 203,715 млн грн або 33,37 %) більше.

Проаналізувавши сучасний стан, здобутки та проблеми децентралізаційних перетворень на сільських територіях Волинської області можна узагальнити, що реформа має як позитивні так і негативні наслідки. Позитивним є те, що здійснюється секторальна реформа, тобто у децентралізації задіяні різні сфери життя селян – шкільна та дошкільна освіта, медицина, житлово-комунальне господарство та ін.; посилюються можливості ОТГ для надання високоякісних послуг громадянам, зокрема створюються ЦНАПи; покращується матеріально-технічна база шкіл та дитсадків, ремонтуються приміщення, здійснюється розвиток «Нової української школи» (НУШ), створюються центри первинної медичної допомоги та ін.; виникає так зване «муніципальне співробітництво між ОТГ» – нині 23 ОТГ Волині уклали 12 договорів про співробітництво у сферах: ЖКГ – 1; благоустрій – 1; освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення – 2; інші – 8; відбувається значний комунікаційний розвиток, йде просування ОТГ в інформаційному просторі: кожна із громад старається знайти свою родзинку; проводяться фестивалі, ярмарки, виставки; створюються історичні музеї та експозиції; розробляються власні логотипи тощо.

Для покращання соціально-економічного розвитку сільської місцевості Волинської області в умовах децентралізації доцільним вбачається проведення SWOT-

аналізу. Результати SWOT-аналізу дозволяють створити початкову інформаційну базу для її наступної обробки, дають змогу адекватно оцінити рівень децентралізаційних перетворень на селі, виявити переваги та визначити напрямки дальшого прикладання зусиль щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій та зростання добробуту й якості життя сільських жителів (табл. 5).

Таблиця 5

SWOT-аналіз процесу децентралізації для соціально-економічного розвитку сільських територій Волинської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
➤ 56,5 % території Волині (11383 км²) займають ОТГ; ➤ активізація інвестиційних процесів на сільських територіях; ➤ у 2018 р. 13 сільських громад приєдналися до вже створених ОТГ, що є свідчення зростання довіри населення до децентралізації і фактом наявності позитивних змін; ➤ максимальне використання та високий рівень освоєності (99 %) коштів ДФРП та інфраструктурної субвенції (у 2019 р. на сільського жителя заплановано 495 грн ІС); ➤ на території області функціонує 30 опорних шкіл, із них 19 в ОТГ, де відбувається покращання МТБ, проводяться ремонти; ➤ відбулась інвентаризація земель та передача сільськогосподарських угідь, які знаходились за межами ОТГ у комунальну власність (75 % всіх громад відповідно плану-графіку); ➤ в усіх ОТГ спостерігається позитивна динаміка грошових надходжень до бюджету, урізноманітнюються їх джерела.	➤ глибока демографічна криза, як наслідок – скорочення кількості сільського населення працездатного віку; ➤ низька громадська активність селян; ➤ із загальної кількості старост новостворених ОТГ (134 особи) лише 5 осіб (3,7 %) є обрами, решта – призначені, для порівняння по Україні обраних 27,3 %; ➤ відсутність належного транспортного сполучення між селами, які входять до ОТГ і часто значна віддаль між ними; ➤ високий рівень безробіття та незбалансованість аграрного ринку праці; ➤ низький рівень матеріальної мотивації праці реальних доходів домогосподарств, високий рівень плінності кадрів на селі; ➤ із загальної кількості створених ОТГ (51) лише 15 розробили стратегії розвитку, а 10 працюють над їх створенням; ➤ відсутність чіткого плану заходів із реалізації розроблених стратегій; ➤ недосконалість просторового планування розвитку окремих ОТГ.
Можливості	Загрози
• розвиток муніципального співробітництва між ОТГ у різних сферах – від ЖКГ до соціального забезпечення; • залучення населення до підприємницької діяльності, зокрема агробізнесу та виробництва нетрадиційних видів сільськогосподарської продукції; • створення органічного (Павлівська ОТГ), молокопереробного Литовезька ОТГ), плодово-ягідного (Смідинська та Хорохоринська ОТГ), лісгосподарського (Цуманська ОТГ) кластерів; • розвиток сільського зеленого туризму (агротуризму) в окремих (Шацькій, Дубечнівській та ін. ОТГ); • тісна співпраця створених ОТГ із Волинським ЦРМС у напрямку надання інформаційно-консультаційних послуг, проведення навчань та спеціалізованих тренінгів; • оскільки в області створено 27 ЦНАПів, то за допомогою участі у Програмі «U-LEAD з Європою» продовження їх створення та модернізація; • зростання комунікаційних можливостей та просування ОТГ у інформаційному просторі.	• у зв'язку із процесом оптимізації шкільних та дошкільних закладів є загроза закриття тих шкіл та дитсадків, де є невелика кількість учнів та дітей; • недовіра сільських жителів до позитивних результатів децентралізації них перетворень, так званий «іміунітет до децентралізації»; • низький рівень взаємодії між сільськогосподарським, переробними і ОСГ та небажання створювати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в ОТГ; • перешкоджання зі сторони органів місцевої влади до вільного доступу до необхідних фінансово-кредитних, інформаційних та земельних ресурсів; • недостатнє виділення коштів підприємствами корпоративного сектора на утримання соціальної сфери села; • низька нормативно-грошова оцінка зумовлює низьку орендну плату за землю, яка формує доходну частину бюджетів ОТГ; • посилення впливу факторів невизначеності та ризику на виробничо-господарську діяльність суб'єктів агробізнесу на території ОТГ.

Джерело: власні дослідження

Проведений аналіз факторів внутрішнього й зовнішнього середовища процесу децентралізації та ранжування їх за рівнем впливу соціально-економічний розвиток сільських територій Волинської області дозволив сформулювати конкретний перелік його слабких і сильних сторін, а також загроз і можливостей. Саме комплексний аналіз сильних та слабких сторін процесу децентралізації в області дає можливість оцінити її реальний стан, виокремити здобутки та обґрунтувати перспективи. В області

пропонується створити 4 адміністративних райони (повіти). Подальші перспективи реформування адміністративно-територіального устрою й територіальної організації публічної влади у Волинській області вбачаємо у формуванні об'єднаних територіальних громад, спроможних забезпечувати якісне надання основних публічних послуг з їх близькістю до сільських мешканців.

Висновки. Отже, наразі відбуваються зміни у правовому полі функціонування територіальних громад Волині, які покликані стимулювати їх до об'єднання і посилення спроможності, через різні соціально-правові й фінансово-економічні механізми самостійно вирішувати питання місцевого значення. Законодавчо ініційовано перехід бюджетів об'єднаних територіальних громад до прямих міжбюджетних відносин з Державним бюджетом, а також значно розширено джерела формування їхніх доходів [10]. При цьому, основною формою фінансового забезпечення територіальних громад залишається бюджетне фінансування, від якості якого залежить рівень їх економічного та соціального розвитку. Тому доцільним вбачається наділення територіальних громад більшими ресурсами, мобілізація внутрішніх резервів та їх ефективне використання, залучення інвестиційних коштів.

Варто зазначити, що децентралізація як процес перерозподілу повноважень і функцій потенційно містить ризики посилення відцентрових тенденцій у суспільно-політичній сфері, як і ризики макроекономічної нестабільності через ймовірне посилення асиметричності регіонального розвитку. Вважаємо, що недоцільно очікувати швидких результатів від процесу децентралізації управління та здійснюваного в його межах об'єднання сільських територіальних громад, оскільки позитивний вплив на соціально-економічний розвиток певної території можна одержати лише у середньо- чи довгостроковій перспективі. Адже на шляху до сталого соціально орієнтованого розвитку сільських поселень Волинської області зберігаються значні соціально-демографічні та соціально-економічні обмеження і ризики, обумовлені тенденціями попереднього періоду їхнього розвитку і децентралізаційними змінами у всій системі управління.

Список бібліографічного опису:

1. Імплементация европейских засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». К., 2018. 300 с.
2. Борщевський В.В., Куліш І.М., Залуцький І.Р., Цимбаліста Н.А. Збалансований розвиток сільських територій Волинської області: оцінка, проблеми, перспективи: допов. записка. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2015. 65 с.
3. Інклюзивний розвиток сільської економіки в умовах глобалізаційних викликів / [Т.О. Зінчук, Т.В. Усюк, В.С. Данкевич та ін.]; за ред. д.е.н., проф. Т.О. Зінчук, к.е.н., Н.М. Куцмус. К: «Центр учбової літератури», 2017. 352 с.
4. Малік М.Й., Хвесик М.А. Сталий розвиток сільських територій на засадах раціонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3-12.
5. Прокопа І. В. Життєзабезпечення сільського населення : наслідки старих та орієнтири нових реформ. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 121-130.
6. Тимошенко М. М. Стратегія сталого розвитку сільських територій України та економічний механізм її реалізації: монографія. Житомир: Видавець ОО Євенок, 2018. 332 с.
7. Tymoschenko M., Sokolova A., Sychuk L. Innovative basis for ensuring of integration the agricultural education, science and production: problems and prospects / Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities : collective monograph / edited by M. Bezpartochyi, in 3 Vol. / higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG, Vol.3. 2019. p. 374-385.
8. Статистичний щорічник Волинь – 2018 / за ред. В. Ю. Науменка. Луцьк, Голов. управ. статистики у Волинській області. Луцьк, 2019. 448 с.
9. Перспективний план формування територій громад Волинської області, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 993 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 422-р). URL :file:///C:/WINDOWS/Temp/Rar\$EXa0.180/d447956.htm. (дата звернення 4.01.2020).
10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333 р. URL: http://www.minregion.gov.ua/attachments/contentattachments/3557/Rozyasnennya_zmin.pdf. (дата звернення 22.01.2020).

Reference:

1. Borodina, O. M. (Eds.). (2018). *Implementatsiia yevropeiskyykh zasad silskoho rozvytku v Ukraini : monohrafiia* [Implementation of European rural development principles in Ukraine: monograph]. Kyiv : DU «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». [in Ukrainian].

2. Borshchevskiy, V. V., Kulish, I. M., Zalutskiy, I. R., Tsymbalista, N. A. (2015). Zbalansovanyi rozvytok silskykh terytorii Volynskoi oblasti: otsinka, problemy, perspektyvy: dopov. zapyska [Balanced development of rural territories of Volyn region: assessment, problems, prospects: suppl. note]. Lviv : DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». [in Ukrainian].
3. Zinchuk, T. O. & Kutsmus, N. M. (Eds.). (2017). *Inklyuzyvnyi rozvytok silskoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Inclusive development of the rural economy in the face of globalization challenges]. Kyiv : «Tsentri uchbovoi literatury». [in Ukrainian].
4. Malik, M. I., & Khvesyk, M. A. (2010). Stalyi rozvytok silskykh terytorii na zasadakh ratsionalnoho pryrodokorystuvannia ta ekoloho-bezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable development of rural territories on the basis of rational environmental management and environmentally safe agro-industrial production]. *Ekonomika APK*. [APK economy], 5, 3-12. [in Ukrainian].
5. Prokopa, I. V. (2015). Zhyttiezabezpechennia silskoho naselennia : naslidky starykh ta oriientyry novykh reform [Rural livelihoods: implications of old and benchmarks for new reforms]. *Ekonomika i prohozuvannia*. [Economics and forecasting], 1, 121-130. [in Ukrainian].
6. Tymoshenko, M. M. (2018). Stratehiia staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy ta ekonomichni mekhanizmy yii realizatsii: monohrafiia [Strategy of sustainable development of rural territories of Ukraine and economic mechanism of its implementation: monograph]. Zhytomyr : OO Jevenok. [in Ukrainian].
7. Tymoschenko, M., Sokolova, A., Sychuk, L. (2019). Innovative basis for ensuring of integration the agricultural education, science and production: problems and prospects. Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities : collective monograph / edited by M. Bezpartochyi, in 3 Vol. higher School of Social and Economic. Przeworsk: WSSG, Vol.3. [in Poland].
8. Naumenko, V. Yu. (Eds.). (2019). Statystychnyi shchorichnyk Volyn – 2018. Lutsk,: Holov. uprav. statystyky u Volynskii oblasti. [in Ukrainian].
9. Perspektyvnyi plan formuvannia terytorii hromad Volynskoi oblasti, zatverdzhenyi rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 veresnia 2015 r. № 993 (v redaktsii rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 chervnia 2017 r. № 422-r). Retrieved from file:///C:/WINDOWS/Temp/Rar\$EXa0.180/d447956.htm. [in Ukrainian].
10. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (2014). Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini : pryiniat 01.04.2014 r. № 333 r. *minregion.gov.ua*. Retrieved from http://www.minregion.gov.ua/attachments/contentattachments/3557/Rozyasnennya_zmin.pdf. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 04.03.2020 р.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 331.453

Ліщук М. Є., к.с.-г.н., доцент
 Lishchuk M., PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-9372-9252>
 Московчук А. Т., к.е.н., доцент
 Moskovchuk A., PhD in Economic Science, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-8355-0846>

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Луцький національний технічний університет

У матеріалах статті розглянуто стан системи управління охороною праці в Україні та перспективи її реформування. Здійснено аналіз виробничого травматизму. Зазначено, що загальна його динаміка за 2015-2019 роки є неоднозначною, проте стабільно зростає кількість смертельних нещасних випадків. Причинами такої ситуації може бути неефективність системи управління охороною праці.

Визначено стан імплементації міжнародних норм з охорони праці в національну нормативно-законодавчу базу: транспортування міжнародних норм здійснюється фрагментарно, переважно у формі наказів, що не дозволить комплексно реформувати усі аспекти безпеки і гігієни праці та знизить її впливовість. Охарактеризовано напрями удосконалення системи управління охороною праці з врахуванням ризикоорієнтованого підходу та законодавчих ініціатив з точки зору перспектив, загроз і недоліків.

Акцентовано увагу на тому, що результативність охорони праці залежить від мотивації учасників виробничого процесу. Зазначено, що більшість вітчизняних підприємств перебуває на другому рівні в культурі безпеки (за кривою Бредлі). Вони використовують контроль та примус до виконання необхідних правил. Це не дозволить розв'язати проблему, тому запропоновано поширювати колективну позитивну мотивацію, спрямовану на створення організаційних умов безпечної праці.

Виокремлено трансформаційні тенденції у сфері праці, які призведуть до змін у методах її охорони. Ними є технологічний прогрес, демографічна ситуація, кліматичні зміни і зміни організації праці. Окреслено основні напрями підвищення ефективності функціонування системи управління охороною праці в Україні, які врахують її недоліки та адаптують до перспективних змін.

Ключові слова: система управління охороною праці, охорона праці, безпека та гігієна праці, виробничий травматизм, ризикоорієнтований підхід, конвенції та директиви з праці.

OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH MANAGEMENT SYSTEM IN UKRAINE: STATE ANALYSIS AND PROSPECTS OF REFORM

Lutsk National Technical University

The article discusses the state of the labor protection management system in Ukraine and perspectives for its reform. An analysis of occupational injuries was performed. It is noted that its overall dynamics for 2015-2019 is ambiguous, but the number of fatal accidents is steadily increasing. The reasons for this may be the inefficiency of the occupational health and safety management system.

The state of the implementation of international labor protection norms in the national regulatory framework is determined. It is emphasized that implementation of international norms is performed fragmentary, mainly in a form of separate orders, which will not allow to make comprehensively reform of all aspects of occupational safety and health and as such will reduce its influence. The directions of improvement of the system of labor protection management are described taking into account risk-oriented approach and legislative initiatives in terms of perspectives, threats and shortcomings.

It is emphasized that the effectiveness of labor protection depends on the motivation of participants of the production process. It is noted that most domestic enterprises are on the second level in the security culture (according to the Bradley curve). They use control and coercion to comply with the necessary rules. This will not

solve the problem, so it is proposed to spread positive collective motivation supposed to create internal conditions for safe work.

Transformation tendencies in the sphere of work which will lead to changes in the methods of its protection are distinguished. They are technological progress, demographics, climate change and changes in work organization. The main directions of increasing the efficiency of labor protection management system in Ukraine functioning which take into account its disadvantages and adapt it to changes are outlined.

Key words: occupational safety and health management system, labor safety, occupational safety and health, occupational injuries, risk-oriented approach, conventions and labor directives.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Демографічна ситуація, що склалася в Україні, характеризується низкою негативних тенденцій, які не сприяють забезпеченню високих темпів зростання економіки. Зокрема за період 2014-2019 рр. чисельність постійного населення скоротилась на 7,2%, осіб працездатного віку (16-59 рр.) – на 10,8%, осіб віком 60 років і старших зросла на 0,8%. Отже, перевищення темпів скорочення працездатного населення над темпами зростання осіб пенсійного віку є причиною того, що загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1000 осіб віком 16-59 рр. зріс від 344 осіб у 2014 р. до 388 у 2019 р. [1].

У зв'язку зі скороченням населення працездатного віку проблема збереження життя і здоров'я працівників набуває особливої ваги, а її розв'язання, в значній мірі, залежить від охорони і безпеки праці на виробництві. На це звертає увагу Міжнародна організація праці (МОП). Так, за її даними щоденно у світі від нещасних випадків на виробництві гине 1000 осіб і ще 6500 – від професійних захворювань. За період 2014-2017 рр. кількість смертей, пов'язаних з виробництвом, зросла з 2,33 млн у 2014 до 2,78 млн у 2017 р. Від втрат робочого часу світовий ВВП скоротився майже на 4%, а у деяких країнах – більш ніж на 6% [2].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Економічні і соціальні проблеми охорони праці вивчалися багатьма вітчизняними та закордонними дослідниками, серед яких: А. А. Басанець, М. П. Гандзюк, Є. О. Геврик, Г. Г. Гогіташвілі, Л. О. Добровольський, В. Ц. Жидецький, П. О. Ізуїта, О. В. Касачева, Л. П. Керб, І. С. Кравченко, Ю. І. Кундієв, А. М. Нагорна, С. О. Обухов, І. В. Павлов, О. В. Савчук, М. Г. Федоренко, З. М. Яремко та ін. Проте дослідження стану і тенденцій реформування системи управління охороною праці, виявлення основних проблемних питань та визначення шляхів їх розв'язання залишається актуальним.

Цілі статті. Метою дослідження є вдосконалення системи управління охороною праці в Україні з позиції відповідності міжнародним стандартам, виявлення недоліків, що виникають у процесі реформування, та окреслення перспектив підвищення її ефективності в умовах трансформаційних змін у сфері праці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Будь-яка система управління передбачає наявність пов'язаних між собою елементів з різними функціональними цілями, проте спрямованими на досягнення загальної мети. Вона має керуючу і керовану підсистеми та виконує функції планування, організації, мотивації і контролю. Відповідно до Закону України «Про охорону праці» [3], що визначає суть охорони праці, та «Рекомендацій щодо побудови, впровадження і удосконалення системи управління охороною праці» [4] системою управління охороною праці (СУОП) можна вважати упорядковану сукупність взаємозв'язаних «правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, що спрямовані на збереження життя, здоров'я і працездатності людини», та які «запобігають нещасним випадкам та професійним захворюванням на виробництві, а також небезпеці для третіх осіб».

СУОП передбачає підготовку, прийняття та реалізацію заходів, спрямованих на створення безпечних і комфортних умов праці. Її ефективність залежить від здатності реагувати на зовнішні зміни та адаптуватися до них. СУОП України є багаторівневою: державний, регіональний, галузевий та рівень суб'єктів господарювання (їх об'єднань). Між рівнями управління існують прямі і опосередковані взаємозв'язки. Якщо на етапах вироблення і реалізації управлінських дій існує достатньо чітка субординація від вищого до нижчого рівня системи, то на етапі формування завдань, їх реалізації та порівняння показників стану виконання завдань – довільний характер взаємодії рівнів системи. Так, нижчі рівні системи можуть використовувати інформацію про стан охорони праці будь-якого іншого рівня, а органи управління найвищого рівня одержують інформацію, як правило, безпосередньо від органів управління охороною праці підприємства [5].

Ефективність СУОП залежить від того, наскільки вона здатна адаптуватися та реагувати на: 1) державну політику та зміни у підходах до охорони праці; 2) структурні зміни у її підсистемах; 3) сучасні демографічні тенденції, технологічні, екологічні та технічні зміни, зміни у формах і методах організації праці.

Стан охорони праці на підприємствах України характеризується сукупністю показників, зокрема кількістю нещасних випадків на виробництві, динаміка яких за період 2015-2019 рр. відображена на рис.1.

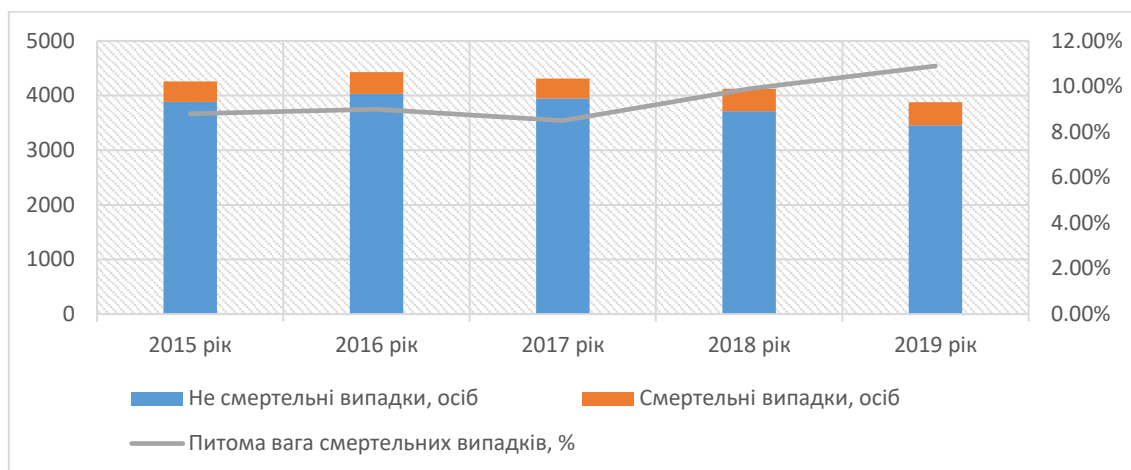

Рис. 1. Динаміка виробничого травматизму в Україні за 2015-2019 рр.

Джерело: складено за [6]

Загальна динаміка виробничого травматизму в Україні є нестабільною, але за 2016-2019 рр. кількість нещасних випадків знизилась на 14,2%. Загрозовою є тенденція щодо зростання смертельних нещасних випадків: якщо у 2017 р. їх частка становила 8,5%, то у 2019 – 10,9%. За період 10-30 січня 2020 р. кількість постраждалих від нещасних випадків в Україні становила 329 осіб, з них 79 – смертельні випадки, кількість повідомлень про професійні захворювання – 150. [7].

Отже, зменшення кількості нещасних випадків, які є наслідком виробничого травматизму, з одного боку, може свідчити про позитивні зміни у СУОП, з іншого – є наслідком впливу суб'єктивних факторів. Так, у 2014 р. відбулась реорганізація в державній системі управління охороною праці: Державній службі України з питань праці були передані функції Держгірпромнагляду, Державної інспекції праці та частково Держсанепідслужби. Це дозволило як скоротити загальну чисельність працівників і, відповідно, витрати, так і підвищити оперативність розв'язання проблем, що виникають в процесі здійснення господарської діяльності для всіх зацікавлених сторін.

Натомість така динаміка загального офіційного травматизму може не відповідати реальному стану охорони праці, тому що:

1) зростає «неофіційний», тобто необлікований травматизм. Підприємства приховують нещасні випадки не смертельного характеру [8];

2) на фоні скорочення середньооблікової чисельності працівників показники зниження загального травматизму є значно меншими.

Проблема охорони праці стала об'єктом уваги з боку світового співтовариства у 1919 р. зі створенням Міжнародної організації праці як структурного підрозділу Ліги Націй. За 100 років існування МОП були зроблені відчутні кроки, які сприяли захисту життя і здоров'я працівників. Усі документи, що прийняті МОП відображають консенсус між державами-членами, представниками роботодавців та працівників.

За ступенем деталізації проблем трудових відносин, усі норми МОП, можна поділити на чотири групи [2].

1. Норми з **ключових принципів** трудових відносин: Конвенція про безпеку і гігієну праці (1981 р., №155) і Протокол до конвенції (2002 р.); Конвенція про служби гігієни праці (1985 р., №161); Конвенція про основи, що сприяють безпеці та гігієні праці (2006 р., №187).

2. Норми з **загальних принципів** охорони праці: управління охороною праці, інспекції праці, санітарно-побутові умови тощо.

3. Норми для **видів економічної діяльності**: сільське господарство, будівництво, хімічне виробництво, видобувні галузі тощо.

4. Норми для **конкретних факторів ризику**: азбест, білий фосфор, захист від радіації, хімічні речовини тощо.

Конвенції з ключових принципів трудових відносин є обов'язковими для всіх країн-членів МОП (зокрема і для України), норми з загальних принципів охорони праці – для країн-членів, що ратифікували їх і зобов'язалися включити у національні законодавства; практичні правила з трудових відносин для видів економічної діяльності та конкретних факторів ризику, що розроблені й узгоджені представниками трьох сторін, носять рекомендаційний характер і не мають обов'язкової юридичної сили. Так, для України є чинними 63 конвенції МОП, включно з 8 основоположними і 4 пріоритетними [9].

Європейський вектор України сприяє реформуванню різних галузей економіки і сфер діяльності, зокрема ставлення до проблем охорони праці. Відомо, що крім економічних втрат виникають втрати нематеріального характеру, що «матеріалізуються» у психосоціальних та неінфекційних захворюваннях, які є наслідком порушення умов праці на підприємствах [2].

Еволюція світової політики щодо охорони праці характеризувалась зміщенням пріоритетів у нормативно-правовому регулюванні від директивного підходу до попереджувальних і контролюючих заходів (60-ті роки ХХ ст.) та орієнтацією на системний підхід управління ризиками (80-ті роки ХХ ст.).

З метою вдосконалення СУОП у 2018 році розпорядженням Кабінету Міністрів України № 989-р схвалена Концепція реформування системи управління охороною праці в Україні, в якій визначено принципи, напрями та завдання системи організації безпеки та гігієни праці з врахуванням ризикоорієнтованого підходу для забезпечення впровадження стандартів МОП. Концептуальними заходами передбачено перехід від політики реагування на небезпечні випадки на виробництві до політики їх профілактики. Основою реформування є норми Директиви № 89/391/ЄЕС щодо запровадження заходів для заохочення вдосконалення у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи, які визначають загальні принципи формування системи (запобігання ризикам, оцінювання тих, які неможливо уникнути; усунення ризиків тощо).

Україна має адаптувати національне законодавчо-нормативне забезпечення з безпеки і гігієни праці до вимог директив ЄС. Стан імплементації міжнародних стандартів відображено у табл. 1 і 2 [10].

Таблиця 1

Директиви Європейського парламенту і Ради, основні положення яких враховані у національному законодавстві

Директива	Наказ Міністерства соціальної політики України
1. Директива 2009/104/ЄС Європейського парламенту і Ради від 16.09.2009 р.	«Про затвердження Вимог безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками» від 28.12.2017р. № 2072.
2. Директива Ради 92/57/ЄЕС від 24.06.1992 р.	«Про затвердження Мінімальних вимог з охорони праці на тимчасових або мобільних будівельних майданчиках» від 23.06.2017р. № 1050.
3. Директива Ради 89/656/ЄЕС від 30.11.1989 р.	«Про затвердження Мінімальних вимог безпеки і охорони здоров'я при використанні працівниками засобів індивідуального захисту на робочому місці» від 29.11.2018 р. № 1804.
4. Директива Ради 90/270/ЄЕС від 29.05.1990 р.	«Про затвердження Вимог щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями» від 14.02.2018 р. № 207.
5. Директива Ради 92/104/ЄЕС від 3.12.1992 р.	«Про затвердження Вимог щодо безпеки та захисту здоров'я працівників видобувних підприємств з підземним і відкритим способами видобування» від 02.07.2018 р. № 943.

Таблиця 2

Директиви Європейського парламенту і Ради, які мають бути імплементовані

Директива	Зміст
Директива Ради 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 р.	Про впровадження заходів для заохочення вдосконалення у сфері безпеки і охорони здоров'я працівників під час роботи.
2. Директива Ради 92/91/ЄЕС від 3.11.1992 р.	Про мінімальні вимоги для поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників у видобувних галузях, що використовують буріння.
3. Директива Ради 89/654/ЄЕС від 30.11.1989 р.	Про мінімальні вимоги стосовно безпеки і охорони здоров'я на робочому місці.
4. Директива Ради 92/58/ЄЕС від 24.06.1992 р.	Про мінімальні вимоги до забезпечення позначень безпеки та/або гігієни на робочому місці.

Останнім часом процес наближення законодавства України до міжнародних стандартів сповільнився. Крім того, є певні проблеми щодо врахування міжнародних підходів, що може негативно вплинути на якість функціонування СУОП. Це зокрема: 1) вибір окремих фрагментів (директив) та їх імплементация не дозволить комплексно реформувати усі аспекти безпеки і гігієни праці; 2) урахування вимог директив переважно здійснюється у наказах, правова сила яких, є менш впливовою на відміну від законів чи постанов Кабміну України; 3) сформована не достатньо досконала система, що забезпечує застосування та дотримання вимог нормативних актів.

Основними змінами, що передбачені в Концепції та які можуть позитивно вплинути на СУОП, є [11]:

– забезпечення гендерної рівності у працевлаштуванні чоловіків і жінок, тобто відмова від переліку заборонених професій для жінок. У такому випадку для збереження репродуктивного здоров'я необхідно передбачити додаткову систему захисту для всіх осіб (незалежно від статі), хто працює у небезпечних умовах;

– спроба врегулювати проблему безпечної праці робітників, які працюють на договірних засадах і виконують роботи на одному робочому (підрядний та субпідрядний договір на виконання робіт, аутсорсинг). Механізмом може бути створення спільних представницьких органів (комітетів) роботодавців з питань безпеки та гігієни праці;

– посилення відповідальності роботодавців за нелегальну (неофіційну) працю, що використовується на підприємствах з високим ступенем небезпеки, через підвищення штрафних санкцій;

– удосконалення фінансового механізму виплат за нещасні випадки на виробництві та їх приховування. Ефективним може бути механізм поєднання штрафів, виплат держави та додаткових фінансових зобов'язань роботодавців перед постраждалими особами чи їх родинами.

Деякі зміни, що можуть бути реалізовані у межах Концепції, є неоднозначними щодо підвищення ефективності СУОП. Це зокрема:

1) продовження процесу дерегуляції через зменшення адміністративного і регуляторного навантаження на роботодавця, зокрема з питань безпеки та гігієни праці. Мораторій на перевірки бізнесу призвів до зловживань з боку бізнесу і втрат на виробництві. У 2017 р. було скасовано понад 120 нормативно-правових актів як таких, що втратили свою правову обґрунтованість, зокрема у сфері пожежної та техногенної безпеки. Вони не були замінені новими, тому це створює проблеми у виконанні функцій контролю з питань охорони праці. Подальша дерегуляція може призвести до загострення проблеми в галузі безпеки праці [12];

2) переміщення функцій розробки правил з безпеки та охорони праці і контролю за їх виконанням від держави в особі Держпраці до роботодавців. Цей крок не можна вважати таким, що зменшить корупційні прояви і тиск на роботодавців, проте він відкриває «нові можливості» для зловживань та їх приховування з боку підприємців;

3) розширення повноважень інспекторів щодо покарань порушників правил з охорони праці (від усних попереджень до штрафів), що може бути корупційним джерелом.

Нові законодавчі ініціативи щодо реформування трудових відносин в Україні мають враховувати і підсилювати основні тенденції у питаннях безпеки та гігієни праці. Крім того, політика в галузі охорони праці має бути послідовною і передбачуваною. Це стосується зокрема проекту Закону України «Про працю», який було відкликано у зв'язку зі зміною Кабінету Міністрів. Його положення, що були винесені на обговорення і затвердження,:

1) послаблюють рівень охорони праці як у порівнянні з чинним національним законодавством (у частині заборони укладати трудовий договір на виконання робіт у важких, шкідливих і небезпечних умовах праці, умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я з неповнолітніми і не поширюється на вагітних жінок, а також жінок, які годують груддю), так і у порівнянні з вимогами, що передбачені Директивою Ради 2000/78/ЄС, яка містить гарантії щодо організації безпечного ведення роботи та вжиття заходів із збереження життя та здоров'я працівника з боку роботодавця, що відсутнє у проекті закону [13];

2) зменшують роль договірної регулювання колективних трудових відносин і надання пріоритету роботодавцю та індивідуальним трудовим договором [14], нівелюють роль профспілок, що може негативно позначитися і на безпеці праці.

Ефективність функціонування СУОП залежить не лише від рішень, що реалізуються у межах державної політики, але і від дій суб'єктів господарювання та їх зацікавленості щодо поліпшення умов та безпеки праці своїх працівників. Джерелом виникнення небезпеки є саме господарська діяльність. Від того, як взаємодіють роботодавці і працівники у питаннях безпеки та гігієни праці, буде залежати її результат.

Результативність охорони праці передбачає залучення всіх учасників трудового процесу – від керівника підприємства до робітників. Їх взаємодія має базуватися на мотивації, еволюція якої має чотири рівні (крива Бредлі). Перший рівень є реактивним. Він ґрунтується на природних інстинктах самозбереження, проте не призводить до зниження травматизму. Другий – залежний, у якому присутній контроль і примус з боку керівних органів щодо виконання необхідних правил і який може забезпечити лише незначний результат. Третій – незалежний, що створює умови для усвідомлення

працівником особистої безпеки, формування практичних звичок та індивідуального визнання за безпечну роботу. Мотивація такого рівня може дати достатньо високий результат щодо зниження виробничого травматизму. Найвищим рівнем є четвертий (взаємозалежний), який формує колективну безпеку, взаємодопомогу, командну роботу. Він базується переважно на позитивних мотиваціях, таких як грошова, моральна, визнання досягнень колективу і кожного у створенні безпечних умов праці. Такий підхід може до мінімуму зменшити виробничий травматизм.

Більшість вітчизняних підприємств перебуває на другому рівні в культурі безпеки, про що свідчать слова голови Союзу захисту підприємництва С. Доротича, який вважає, що робітника не можливо переконати у необхідності використовувати засоби індивідуального захисту навіть методами примусу (штраф тощо), тому робити відповідальним за наслідки роботодавця є несправедливим [15]. Такий підхід роботодавців до питань охорони праці не дозволить розв'язати проблему і потребує корегування їх свідомості через поширення і популяризацію передового досвіду тих підприємств, які використовують колективну позитивну мотивацію, спрямовану на створення організаційних умов безпечної праці.

МОП окреслила основні трансформації, які відбуваються в світі і які призведуть до змін у сфері охорони праці. Це: технологія, демографічна ситуація, зміни клімату і організації праці. Вони створюють як нові можливості, так і виклики щодо безпеки праці.

1. Вважається, що у сфері праці відбувається «четверта індустріальна революція», яка продукує цифрову техніку, інформаційні та комунікативні технології, засоби автоматизації, робототехніку, нанотехнології. Такі технологічні зміни спричиняють психосоціальні і ергономічні ризики, ризики безпеки приватного життя і небезпеки впливу хімічних, біологічних та електромагнітних факторів тощо.

2. У робочій силі відбуваються зміни її вікових характеристик і гендерного складу, посилюються міграційні процеси. Найбільш високий рівень травматизму спостерігається у працівників віком до 24 років та понад 65. Так, у Європі рівень несмертельного виробничого травматизму у цих вікових групах на 40% вище ніж у інших, у США – у двічі. Прогнозується, що частка працівників віком понад 65 років до 2050 р. зросте до 16%. Крім того, існує гендерна нерівність щодо працевлаштування жінок, тому вони, як правило, охоплені нестандартними формами зайнятості, а 57% зайнятих працюють неповний робочий день [2]. Усі ці обставини призводять до виникнення нових ризиків в галузі охорони праці, на які необхідно завчасно реагувати.

За даними МОП процесами міжнародної трудової міграції за період 2013-2017 рр. було охоплено понад 164 млн осіб, більшість з яких виконує небезпечну, низькокваліфіковану роботу і зайнята у неформальній економіці. Це призводить до підвищення професійних ризиків і викликає необхідність розробки механізмів, що дозволяють розв'язати такі проблеми.

3. Зміни клімату, які відбуваються внаслідок діяльності людини, змінюють і її сферу праці. Це матиме негативні наслідки для охорони праці (особливо в сільському, лісовому господарствах та будівництві) і тому потребує оперативного реагування та попереджувальних заходів.

Динамічний розвиток галузей «зеленої» економіки змінює структуру і характер зайнятості та призводить до виникнення нових ризиків у безпеці та гігієні праці, що також потребує відповідного реагування.

4. Серйозним викликом для охорони праці є зміни в її організації, які пов'язані з переходом від формальної до неформальної форм зайнятості у вигляді нестандартних форм, де працівники працюють за тимчасовими, субпідрядними контрактами (часто багаторівневими) в інших країнах, дистанційна і мобільна робота, цифрові робочі платформи тощо. Усе це потребує врегулювання трудових відносин і захисту від небезпек, що виникають.

Висновки. Отже, аналіз СУОП в Україні дозволяє зробити такі висновки: 1) стан охорони праці в Україні викликає занепокоєння, тому що зберігається стійка тенденція

до зростання кількості нещасних випадків із смертельним наслідком, приховування випадків виробничого травматизму, що свідчить про недосконалість системи; 2) процес реформування СУОП здійснюється непослідовно, фрагментарно і недостатньо динамічно; 3) наявність численних нормативних і законодавчих актів, у яких унормовуються різні аспекти охорони праці, не підвищує оперативності переходу від концепції реагування на нещасні випадки до концепції їх запобігання.

З метою підвищення ефективності функціонування СУОП необхідно: 1) оптимізувати кількість нормативно-законодавчих актів в галузі охорони праці та підвищити їх дієвість через прийняття та удосконалення відповідних законів, усунувши протиріччя; 2) забезпечити баланс між: а) інтересами роботодавців і найманих працівників у питаннях відповідальності, попередження і оперативності реагування; б) державою і роботодавцями у питаннях фінансування заходів та контролю за виконанням рішень; 3) спростити механізм зупинки небезпечного виробництва та процедуру відмови працівника від роботи у випадку загрози безпеки; 4) врахувати сучасні трансформаційні зміни у сфері праці та: а) подолати вузькопрофільний підхід до проблеми охорони праці загалом і безпеки та гігієни праці зокрема, поєднавши спеціалістів з права, інженерно-технічного забезпечення, організації праці, медицини, нейробіології тощо; б) підвищити рівень компетентності з питань охорони праці через формальну і неформальну освіту упродовж всього життя; в) формувати національну культуру профілактики за активної участі уряду, роботодавців і найманих працівників; г) інтегрувати у трудове законодавство та СУОП механізм забезпечення інтересів працівників з нестандартними формами зайнятості для захисту їх здоров'я і життя; д) для створення безпечного та здорового середовища підвищити роль уряду, неурядових організацій, роботодавців, об'єднань працівників, громадськості.

Список бібліографічного опису:

1. Населення та міграція URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (Дата звернення 02.02.2020)
2. Охорона праці – основа майбутнього сфери праці (Звіт МОП) URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_693749.pdf. (Дата звернення 02.02.2020)
3. Закон України «Про охорону праці», ред. від 27.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>. (Дата звернення 05.02.2020)
4. Рекомендації щодо побудови, впровадження та удосконалення системи управління охороною праці URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=04OF34FC76>. (дата звернення 05.03.2020)
5. Загальні положення системи управління охороною праці URL: https://pidruchniki.com/12281128/bzhd/sistema_upravlinnya_ohoronoyu_pratsi_ukrayini. (Дата звернення 10.02.2020)
6. Інформація державної служби України з питань праці URL: <http://dsp.gov.ua/statystichni-dani-vyrobnychoho-travma-2/>. (Дата звернення 02.02.2020)
7. Інформація Фонду соціального страхування України URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/967134;jsessionid=>. (Дата звернення: 02.02.2020)
8. Чернега Р. Державна служба України з питань праці: завдання, перспективи, досягнення. Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Промислова безпека: найкращі практики-2015». Львів. (6-8 жовтня). с.12.
9. Офіційний сайт МОП URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0>. (Дата звернення 10.02.2020)
10. Сантуш А. Узгодження українського законодавства з європейською нормативно-правовою базою з безпеки і гігієни праці: ключові питання URL: <http://oppb.com.ua/articles/uzgodzhennya-ukrayinskogo-zakonodavstva-z-yevropeyskoyu-normativno-pravovoyu-bazoyu-z-0>. (Дата звернення 20.02.2020)
11. Дудін В. Чи стартує у 2019 р. Реформа охорони праці і яка саме? URL: <https://rev.org.ua/chi-startuye-u-2019-r-reforma-ohoroni-praci-i-yaka-same/>. (Дата звернення 20.02.2020)
12. Дудін В. Деретуляція чи депопуляція? 10 питань про контроль URL: <https://rev.org.ua/deregulation-or-depopulation-2/>. (Дата звернення 01.03.2020)
13. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України з ЄС щодо проекту Закону «Про працю» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833. (Дата звернення: 01.03.2020)
14. Реформування трудового законодавства: резолюція круглого столу URL: <https://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=21384>. (Дата звернення 05.03.2020)
15. Ермоленко А. Інспектори по охорані труда получают сверхполномочия и будут по-новому штрафовать бизнес URL: <https://ubr.ua/labor-market/ukrainian-labor-market/inspektory-po-okhrane-truda-poluchat-sverkhpolnomochiya-i-budut-po-novomu-shtrafovat-biznes->. (Дата звернення 05.03.2020)

References:

1. Naselelnia ta mihratsiia URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (Data zvernennia 02.02.2020)
2. Okhrona pratsi – osnova maibutnoho sfery pratsi (Zvit MOP) URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_693749.pdf. (Data zvernennia 02.02.2020)
3. Zakon Ukrainy «Pro okhronu pratsi», red. vid 27.12.2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>. (Data zvernennia 05.02.2020)
4. Rekomendatsii shchodo pobudovy, vprovadzhennia ta udoskonalennia systemy upravlinnia okhronoiu pratsi URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=04OF34FC76>. (data zvernennia 05.03.2020)
5. Zahalni polozhennia systemy upravlinnia okhronoiu pratsi URL: https://pidruchniki.com/12281128/bzhd/sistema_upravlinnya_ohoronoyu_pratsi_ukrayini. (Data zvernennia 10.02.2020)

6. Informatsiia derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi URL: <http://dsp.gov.ua/statystichni-dani-vyrobnychoho-travma-2/>. (Data zvernennia 02.02.2020)
7. Informatsiia Fondu sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy URL: <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/967134.jsessionid=>. (Data zvernennia 02.02.2020)
8. Cherneha R. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan pratsi: zavdannia, perspektivy, dosiahnennia. Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Promyslova bezpeka: naikrashchi praktyky-2015». Lviv. (6-8 zhovtnia). s.12.
9. Ofitsiynyi sait MOP URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0>. (Data zvernennia 10.02.2020)
10. Santush A. Uzgodzhennia ukrainskoho zakonodavstva z yevropeiskoiu normatyvno-pravovoiu bazoiu z bezpeky i hihiieny pratsi: kliuchovi pytannia URL: <http://oppb.com.ua/articles/uzgodzhennia-ukrayinskogo-zakonodavstva-z-yevropeyskoyu-normatyvno-pravovoyu-bazoyu-z-0>. (Data zvernennia 20.02.2020)
11. Dudin V. Chy startuie u 2019 r. Reforma okhorony pratsi i yaka same? URL: <https://rev.org.ua/chi-startuie-u-2019-r-reforma-okhoroni-praci-i-yaka-same/>. (Data zvernennia 20.02.2020)
12. Dudin V. Derehulatsiia chy depopulatsiia? 10 pytan pro kontrol URL: <https://rev.org.ua/deregulation-or-depopulation-2/>. (Data zvernennia 01.03.2020)
13. Vysnovok Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan intehtatsii Ukrainy z YeS shchodo proektu Zakonu «Pro pratsiu» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67833. (Data zvernennia 01.03.2020)
14. Reformuvannia trudovoho zakonodavstva: rezoliutsiia kruhloho stolu URL: <https://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=21384>. (Data zvernennia 05.03.2020)
15. Ermolenko A. Ynspektory po okhrane truda poluchat sverkhpolnomochiia y budut po-novomu shtrafovat byznes URL: <http://ubr.ua/labor-market/ukrainian-labor-market/inspektory-po-okhrane-truda-poluchat-sverkhpolnomochiia-i-budut-po-novomu-shtrafovat-biznes->. (Data zvernennia 05.03.2020)

Дата подання публікації 18.03.2020 р.

УДК 338.48-6.615.8

Матвійчук Л.Ю., д.е.н., професор,
Matviichuk L. Doctor of Economic Sciences, Professor
<http://orcid.org/0000-0003-1694-6178>
Чепурда Л.М., д.е.н., професор
Chepurda L. Doctor of Economic Sciences, Professor
<http://orcid.org/0000-0002-8941-9427>

ФОРМУВАННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ

*Луцький національний технічний університет
Черкаський державний технологічний університет*

Інклюзивний туризм достатньо новий напрямок дослідження, у порівнянні з рекреаційним чи пізнавальним туризмом. Проте, трактування та значення понять, які визначають зміст дефініції «інклюзивний туризм», є предметом наукових дискусій. Аналіз світового досвіду засвідчив, що туристи з особливими потребами займають важливий сегмент туристичного ринку. Інклюзивний туризм є необхідним видом туризму у кожному туристичному регіоні різних рівнів. Це один з найбільш інтенсивно розвиваючих видів туризму.

Детального аналізу потребує визначення змісту інклюзивного туризму, теоретичних та прикладних аспектів формування доступного середовища зазначеного виду туризму зважаючи на його специфіку.

В статті проаналізовані підходи вчених до трактування поняття «інклюзивний туризм», визначено ключові критерії змістовного наповнення досліджуваного виду туризму (адаптивність, комунікативність, доступність, відповідність, безпека, інфраструктура та раціональність). Проведено аналіз змісту та значення доступного середовища інклюзивного туризму, доведено доцільність його формування, визначено ключові компоненти такого середовища (інституційні, просторові, інформаційні, комунікативно-організаційні). Доведено, що в інклюзивному туризмі, ключову роль відіграють туристичні суб'єкти – туристи, для якого надаються туристичні послуги та фахівці – які надають зазначені туристичні послуги або продають туристичні продукти. Визначено власне бачення поняття «інклюзивний туризм» як специфічний (безпечний) вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.

Ключові слова: інклюзія, доступне середовище, туризм для всіх, безпека.

FORMATION OF AN ACCESSIBLE ENVIRONMENT OF INCLUSIVE TOURISM

*Lutsk National Technical University
Cherkasy State Technological University*

Inclusive tourism is a fairly new area of research compared to recreational or cognitive tourism. However, the interpretation and meaning of the concepts that define the meaning of the term «Inclusive Tourism» are the subject of scientific debate. The analysis of world experience has shown that tourists with special needs occupy an important segment of the tourist market. Inclusive tourism is a necessary type of tourism in each tourist region at different levels. It is one of the most intensively developing types of tourism.

Detailed analysis requires a clear definition of the content of inclusive tourism and the definition of theoretical and applied aspects of the formation of accessible environment of this type of tourism, taking into account its specificity.

The article analyzes the approaches of scientists to the interpretation of the concept of «inclusive tourism», identifies the key criteria for meaningful content of the studied type of tourism (adaptability, communicativeness, accessibility, conformity, security, infrastructure and rationality). The analysis of the content and significance of the accessible environment of inclusive tourism is carried out, the expediency of its formation is proved, the key components of such environment are defined (institutional, spatial, informational, communicative-organizational). It has been proved that in inclusive tourism, the key role is played by tourist entities – tourists for whom tourist services are provided and professionals – who provide these tourist services or sell tourist products. Our own vision of the concept of «inclusive tourism» as a specific type of tourism, the main purpose of which is barrier-free access to all tourist resources, positive psychological climate, equal opportunities for all tourists, full-scale informing people with special needs about the possibilities of a tourist object, and also provides for the rapid ability of tourism entities to adapt to the needs of people with special needs.

Keywords: *inclusion, accessible environment, tourism for all, security.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Важливість формування доступного середовища в туризмі загалом та інклюзивному туризмі зокрема, є надзвичайно важливим в сучасному світі. Щороку значення туризму в економіці більшості регіонів світу зростає, зростає також кількість туристів з особливими потребами. У світі більше 15 % населення людей з особливими потребами і їх кількість постійно зростає. Крім того, події пов'язані з поширенням пандемії світового масштабу COVID-19 потребують перегляду критеріїв формування доступного середовища саме в туристичній галузі загалом та в інклюзивному туризмі зокрема.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання інклюзивного туризму в Україні розглянуто недостатньо у зв'язку з тим, що це порівняно новий напрям в туризмі. Широке коло питань проблематики розвитку інклюзивного туризму присвячені наукові праці дослідників: Анікеєвої О. А., Бейдика О. О., Іванової В. М., Кирпич І. О., Ковальської Л. В., Маньшиної Н. І., Медведського Р. С., Перфільєвої М. В., Смірної Д. Б., Смородиної Ю. С., Угоднікової О. І., Хрущ Ю. М. та інших. Проте, незважаючи на значні теоретичні та практичні дослідження інклюзивного туризму, авторами не запропоновано комплексного підходу до формування доступного середовища такого туризму та не визначено чітких критеріїв доступності.

Цілі статті. Основною метою дослідження є аналіз стану розвитку інклюзивного туризму в Україні, пошук шляхів його розвитку, визначення компонентів забезпечення доступності та комфортності для людей з особливими потребами, а також критеріїв доступності досліджуваного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах середовище туристичної галузі загалом формується не дуже ефективно. В цьому випадку, безпека та доступність, під впливом різних факторів не в повній мірі відповідає запланованому результату, зменшується попит на пропоновані туристичні послуги, погіршуються показники

діяльності туристичних підприємства. Зазначене, може призвести до погіршення іміджу туристичних об'єктів та територій. Щоб запобігти цьому, потрібно ефективно та продумано формувати доступне туристичне середовище, згідно діючих світових норм та стандартів. Для кожного типу туристичного об'єкту та туристичного регіону середовище має свою специфіку, проте доцільно дослідити та визначити загальні аспекти формування такого середовища.

В туризмі загалом, та інклюзивному туризмі зокрема, ключову позицію займають туристичні суб'єкти: з одного боку – туристи, для якого надаються туристичні послуги, з іншого боку – фахівці, які надають відповідні туристичні послуги або продають туристичні продукти. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне, розглянути підходи вчених до трактування поняття «інклюзивний туризм».

Інклюзивний туризм як специфічний вид туристичної діяльності почав розвиватися відносно недавно. В науковій та практичній літературі окрім терміну «інклюзивний туризм» можна зустріти поняття «доступний», «універсальний», «безбар'єрний», «інклюзивно-реабілітаційно-соціальний туризм», «туризм для всіх», «пара туризм», «туризм для інвалідів», «соціальний», «реабілітаційний», «туризм для людей з обмеженими можливостями» тощо. Для порівняння визначень «інклюзивний туризм» розглянемо таблицю 1.

Таблиця 1

Критеріальні підходи до трактування поняття «інклюзивний туризм»

Джерело	Визначення	Критерій
1	2	3
Всесвітня туристська організація [9]	Інклюзивний туризм – форма туризму, що включає в себе процес співпраці між різними учасниками сфери туризму, який дає змогу людям з особливими потребами в доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові частини доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, із почуттям особистої гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища.	Комунікація
Н. Маньшина [8]	Інклюзивний туризм – процес розвитку туризму, який передбачає доступність туризму для всіх, в плані пристосування інфраструктури туристичних центрів і об'єктів туристського показу до різних потреб всіх людей, в тому числі інвалідів, літніх, їх опікунів та членів сімей, людей з обмеженими тимчасовими можливостями, сімей з маленькими дітьми.	Доступність
В. Лепський, Л. Науменко, І. Борисова [5]	Інклюзивно-реабілітаційно-соціальний туризм – це система заходів, спрямованих на надання особам з інвалідністю можливості відновлення та розвитку їх фізичного, соціального, духовного, творчого та інтелектуального рівня з метою сприяння подальшої інтеграції в суспільство.	Сприйняття
Є. Ліханос, О. Байдаков [12]	Доступний туризм – поняття, яке вказує на усунення/адаптацію саме фізичних бар'єрів та асоціюється, насамперед, з фінансовою доступністю.	Адаптація, Економічність
Д. Смірнова [13]	Безбар'єрний туризм – це переміщення осіб з постійною або тимчасовою обмеженою здатністю до мобільного пересування та їх супроводжуючих на територію, відмінну від постійного місця проживання, і маючи всі необхідні ресурси для здійснення цілей подорожі	Забезпеченість ресурсами
Д. Смірнова, Ю. Смородина [13]	Безбар'єрний туризм – це діяльність підприємств туристської (і суміжними з нею) індустрії, спрямована на формування і продаж комплексного туристського продукту, що відповідає додатковим потребам окремих маломобільних категорій туристів (з урахуванням їх фізичного і психологічного стану здоров'я), а також людей, які супроводжують їх.	Відповідність
Ю. Хрущ, В. Іванова, Р. Медведський [15]	Туризм для людей з інвалідністю – процес розвитку туризму, вид діяльності, суб'єктом якого виступає особа з обмеженими можливостями здоров'я (інвалід), спрямований на надання туристичного продукту, інформації, окремих туристських послуг з урахуванням потреб інвалідів усіх нозологій, в плані пристосування туристичної інфраструктури і об'єктів туристського показу.	Інфраструктурність
Власне бачення	Інклюзивний туризм – це специфічний (безпечний) вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.	Комплексний підхід

Примітка: узагальнено на основі даних джерел [5, 8, 9, 12, 13, 15]

Аналіз наукової літератури з туризму засвідчив, що в Україні поки не існує загальноприйнятого визначення інклюзивного туризму, а існуючі підходи до його визначення не мають глибокого дослідження, яке розкривало б сутність цього явища.

Всесвітня туристська організація надає таке визначення інклюзивного туризму: «Інклюзивний туризм – це форма туризму, що включає в себе процес співпраці між різними учасниками сфери туризму, який дає змогу людям з особливими потребами в доступності, включаючи мобільну, візуальну, слухову і когнітивну складові частини доступності, функціонувати незалежно, на рівних умовах, із почуттям особистої гідності через надання універсальних туристичних продуктів, послуг і середовища» [9].

Більшість науковців трактують досліджуване поняття як туризм для інвалідів та осіб із відхиленнями у стані здоров'я, а також призначений для фізичної реабілітації, оздоровлення і соціальної інтеграції зазначеної категорії людей [14]. Проте, вважаємо за доцільне інклюзивний туризм розглядати як туризм для усіх категорій туристів з рівноправним доступом до усіх туристичних ресурсів.

Аналіз підходів вчених до змісту поняття «інклюзивний туризм» дозволив визначити основні критеріальні ознаки доступного середовища досліджуваного типу туризму:

- адаптивність – передбачає швидко здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами;
- комунікативність – передбачає повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту чи туристичного маршруту;
- доступність – пов'язана з безбар'єрним пересуванням та можливістю доступу до усіх туристичних об'єктів та користування усіма туристичними послугами.
- відповідність – включає позитивний психологічний клімат, рівність можливостей, поваги і гідного відношення людей один до одного;
- безпека – досягається дотриманням чітких технічних, санітарно-епідемічних, фізичних вимог, норм та правил згідно світових стандартів, а також усім типам туристів, в тому числі людям з особливими потребами, дозволяє отримати усю необхідну інформацію про туристичні об'єкти, їх категорії, зручності, заходи щодо безпеки;
- інфраструктурність – передбачає забезпеченість відповідними типами ресурсів туристичні об'єкти та території.
- раціональність, що включає пошук найоптимальніших шляхів використання туристичних ресурсів людей з особливими потребами.

Проаналізувавши підходи вчених до поняття «інклюзивний туризм», можна зробити висновок, що кожен із дослідників має власне бачення, щодо цього поняття. Тому на основі їхніх тлумачень вважаємо, що інклюзивний туризм – це специфічний вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидко здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.

Наявність дієвої законодавчої бази щодо інклюзії, забезпечує рівне право на відпочинок усіх категорій туристів та відіграє важливу роль в розвитку туристичних регіонів. В Україні понятійний апарат у галузі інклюзивного туризму не закріплений в будь-яких нормативних документах. Закон України «Про туризм», який є основним нормативно-правовим документом, що здійснює регулювання у галузі туризму, не визначає поняття інклюзивного туризму. Проте у статті 6 Закону України «Про туризм» визначено, що державна політика у галузі туризму повинна здійснюватися на основі «забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей

похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пілг стосовно цих категорій осіб» [3].

Вся туристична інфраструктура налаштована на обслуговування та задоволення потреб здорових людей. Незначна кількість туристичних фірм України декларує у своєму переліку послуги для людей з особливими потребами. Як правило, більшість готелів та садиб сільського зеленого туризму не пристосовані для забезпечення комфортних умов людей з особливими потребами. Більшість з них не мають кваліфікованого персоналу та не знають як правильно обслуговувати таких гостей. Це потребує пошуку шляхів формування доступного середовища інклюзивного туризму [6].

Аналіз міжнародного досвіду з цього питання засвідчив багато дієвих інструментів формування такого середовища. Так, до структурних компонентів інклюзивного туризму міжнародними організаціями було включено наступні елементи [10]:

- забезпечення реалізації концепцій безбар'єрної архітектури шляхом створення інклюзивного туристського простору, інклюзивної інфраструктури, спорудження об'єктів нерухомості відповідно до норм та стандартів інклюзивності;
- доступність усіх видів транспорту для користування ним людьми з інвалідністю;
- забезпечення якісних послуг щодо супроводження туристів шляхом навчання персоналу відповідним кваліфікаціям;
- інклюзивність культурно-розважальних об'єктів;
- інклюзивна складова маркетингової діяльності, зокрема формування комфортних умов бронювання, презентації туристських пропозицій тощо.

Крім того, стаття 30 Конвенції ООН про права інвалідів говорить про те, що люди з інвалідністю мають право брати участь нарівні з іншими в культурному житті, проведенні дозвілля і відпочинку. У пункті 5 цієї статті говориться, що «щоб надати інвалідам можливість брати участь нарівні з іншими у проведенні дозвілля та відпочинку й у спортивних заходах, держави-учасниці вживають належних заходів ... для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до спортивних, рекреаційних і туристичних об'єктів», а також «для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до послуг тих, хто займається організацією дозвілля, туризму, відпочинку та спортивних заходів» [7].

Вважаємо, що доступність передбачає адаптацію інфраструктурного середовища, а інклюзія в туризмі включає зміну відносин між людьми, які мають діяти спільно та комфортно перебувати в спільному туристичному просторі. Зважаючи на зазначене, доцільно створити таке середовище, яке об'єднувало б у собі процеси доступності та інклюзії, дозволило б людям з особливими потребами та людям без них рівноправно користуватися туристичною інфраструктурою.

В науковій літературі найчастіше можна зустріти поняття «доступне середовище». Так, доступне середовище – це така організація навколишнього простору, при якій будь-яка людина, незалежно від свого стану, фізичних можливостей і інших обмежень, має можливість безперешкодного доступу до будь-яких об'єктів соціальної, громадської, транспортної та іншої інфраструктури, а також може вільно пересуватися по будь-якому обраному туристичному маршруті [1].

На нашу думку, доступне середовище інклюзивного туризму – це вид безбар'єрного середовища, яке адаптоване у відповідності до вимог людей з особливими потребами, де усі без винятку туристи мають рівноправний, безперешкодний доступ до усіх туристичних об'єктів (безперешкодне пересування, відчуття комфорту, можливість вільно спілкуватися, знаходити необхідну туристичну інформацію тощо).

Виділимо основні компоненти доступного середовища інклюзивного туризму.

- інституційний, тобто удосконалення інституційного середовища розвитку інклюзії, формування стратегії та планів щодо забезпечення інклюзивності;

трансформація відповідних органів влади та структур, що відповідають за інклюзивні процеси в регіонах країни.

- просторовий, тобто створення доступного середовища та безбар'єрної туристичної інфраструктури, що включає можливість пересування і користування спеціальними технічними пристроями для того, щоб люди з особливими потребами мали доступ до туристичної інфраструктури.

- інформаційний, тобто надання людям з особливими потребами повної інформації про діяльність туристичних об'єктів в доступних форматах і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, які враховують різні форми порушень (інвалідності).

- комунікативно-організаційний, тобто організація комунікації між усіма суб'єктами туристичної діяльності, в тому числі людьми з особливими потребами на засадах рівних можливостей, поваги та гідного відношення один до одного.

Формування доступного середовища вимагає розробку відповідних інклюзивних програм і заходів, призначених як для людей з особливими потребами так і людей без них.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що внутрішній туризм потребує формування доступного середовища. Під інклюзивним туризмом пропонуємо розуміти специфічний (безпечний) вид туризму, основною метою якого є безбар'єрний доступ до усіх туристичних ресурсів, позитивний психологічний клімат, рівність можливостей усіх туристів, повномасштабне інформування людей з особливими потребами про можливості того чи іншого туристичного об'єкту, а також передбачає швидку здатність суб'єктів туризму перелаштовуватись відповідно до запитів людей з особливими потребами.

Запропоновані на основі здійсненого аналізу, шляхи формування доступного середовища інклюзивного туризму сприятимуть розвитку туристичної галузі, збільшенню обсягів реалізації української туристичної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, виходу більшості туристичних підприємств на нові ринки збуту, а також дозволять усім без винятку туристам, в тому числі туристам з особливими потребами, отримувати більш якісні туристичні послуги.

Список бібліографічного опису:

1. Аникеева О. А., Анисимова Ю. А. Россия без барьеров: туризм, доступный для всех. Сервис в России и за рубежом. 2011. Т. 25. № 6. С. 17–21.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Закон України «Про Туризм» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95->
4. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. Редактор М.І. Мельник. Львів, 2019. 55 с.
5. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: наукове обґрунтування та перші кроки втілення у життя. Лепський В., Науменко Л., Борисова І. та ін. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2016. № 4. С. 47–52
6. Ковальська Л. В. Зарубіжний досвід розвитку туризму для неповносправних, та його інтерпретація в Україні. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: Збірник тез доповідей (I частина). Миколаїв: Миколаївська філія КНУКіМ, 2017. 194 с.
7. Конвенція ООН о правах инвалидов [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/
8. Маншина Н.І. Основні пріоритети та причини вибору здравниць. Зб. 2-го Європейського конгресу з охорони здоров'я, 2009 р. Угорщина. С. 76.
9. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www2.unwto.org/>
10. Офіційний сайт міжнародної організації ЕТАН. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.etan.org/>
11. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>
12. Перфільєва М. В., Кирпич І.О. Правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. Молодий вчений. 2017. Вип. 4(44). С. 418-420.
13. Смирнова Д.Б., Смородина Ю.С. Безбарьерный туризм: основные понятия, перспективы развития. Мировая экономика, финансы и инвестиции: сб. матер. II Междунар. науч.-практ. конф. 2013. [Електронний ресурс]. Режим доступу http://www.asconf.com/view_arhiv.
14. Угодникова О. І. Перспективи реалізації державної політики у розвитку інклюзивного туризму. Аспекти публічного управління. 2019. Т. 7 № 1-2. С. 37-42.

15. Хрущ Ю. М., Иванова В.М., Медведський Р.С. Туризм для інвалідів : сучасні підходи до визначення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. Херсон, 2017. № 6. С. 206-211.

References

1. Anykееva O.A., Anysymova Yu.A (2011), *Rossyya bez barerov: turizm, dostupnij dlya vsekh* [Servys v Rossyy y za rubezhom]. p. 17-21. [in Russian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [Electronic resource]. Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Zakon Ukrayiny «Pro Turyzm» [Electronic resource]. Access mode: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/324/95->
4. Inklyuzyvnyj vymir rozvytku mist – centriv dilovoyi aktyvnosti Ukrayiny: tendencyi ta perspektyvy: naukova dopovid (2019). NAN Ukrayiny. DU «Instytut regionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnogo NAN Ukrayiny»; nauk. Redaktor M.I. Melnyk. Lviv. p. 55. [in Ukrainian].
5. Inklyuzyvnyj turizm yak vyd rehabilitaciyi: naukovе obgruntuvannya ta pershi kroky vtilennya u zhyttya (2016). Lepskiy V., Naumenko L., Borysova I. ta in. // Ukrayinskyj visnyk medyko-socialnoyi ekspertyzy. p. 47-52. [in Ukrainian].
6. Kovalska L.V. (2017), *Zarubizhnyj dosvid rozvytku turyzmu dlya nepovnospravnykh, ta jogo interpretaciya v Ukrayini*. Materialy III Vseukrayinskoyi naukovо-praktychnoyi konferenciyi «Stan ta perspektyvy rozvytku kulturologichnoyi nauky v Ukrayini»: Zbirnyk tez dopovidej (I chastyna). Mykolayiv: VP «Mykolayivska filiya KNUKiM». p. 194. [in Ukrainian].
7. Konvencya OON o pravax ynvalydiv [Electronic resource]. Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/
8. Manshyna N.I. (2009), *Osnovni priorytety ta prychyny vyboru zdravnych* [Zb. 2-go Yevropejskogo kongresu z oxorony zdorovya], Ugorshhyna. p. 76. [in Ukrainian].
9. Oficijnyj sayt Vsesvitnoyi turystychnoyi organizaciyi [Electronic resource]. Access mode: <http://www2.unwto.org/>
10. Oficijnyj sayt mizhnarodnoyi organizaciyi ETAN. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.etan.org/>
11. Oficijnyj veb-sajt Ministerstva ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrayiny [Electronic resource]. Access mode: <http://www.me.gov.ua>.
12. Perfiljeva M. V., Kyrych I. O. (2017), *Pravove zabezpechennya rozvytku inklyuzyvnogo turyzmu v Ukrayini* [Molodyj vchenyj] p. 418-420. [in Ukrainian].
13. Smyrnova D.B., Smorodyna Yu.S. (2013), *Bezbarernuj turizm: osnovnye ponyatyya, perspektyvy razvytyya* [Myrovaya ekonomika, finansruy ynvystycyy]: sb. mater. II Mezhdunar. nauch.-prakt. konfer.
14. Ugodnikova O. I. (2019), *Perspektyvy realizaciyi derzhavnoyi polityky u rozvytku inklyuzyvnogo turyzmu* [Aspekty publichnogo upravlinnya]. p. 37-42. [in Ukrainian].
15. Xrushh Yu. M., Ivanova V. M., Medvedskiy R. S. (2017), *Turyzm dlya invalidiv : suchasni pidxody do vyznachennya ponyattya* [Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu] Seriya: Geografichni nauky. Xerson, p. 206-211. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 20.03.2020 р.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 33.339.9:338.4

Гаврилюк О.В., д.е.н., професор
 Havryliuk O. Doctor of Economic Sciences, Professor
<https://orcid.org/0000-0001-6819-9296>

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ БІЗНЕСУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ВЗАЄМОДІЇ З КЛІЄНТАМИ

Університет сучасних знань

Динаміка глобалізації постійно генерує нові проблеми та завдання, що стосуються методів та інструментів принципово якісного функціонування бізнесу, взаємодії з клієнтами в усіх сферах виробництва і надання послуг, створення “розумних” технологій. До глобальних трендів сьогодення належить диджиталізація всіх аспектів життєдіяльності, бурхливе нарощування електронної комерції. Однак традиційна пряма роздрібна торгівля на основі реальної візуалізації бізнесу не втрачає актуальності і також розвивається. Крупні фірми та бренди започаткували нові підходи, в рамках яких практикується симбіоз обох сегментів. Стратегії взаємодії зі споживачами перебувають у постійній модифікації, особливо в залежності від соціально-економічної стабільності та ринкових флуктуацій.

У статті досліджені новітні тенденції, стратегії й наслідки глобальної диджиталізації у контексті феномену «економіка вражень» і нових можливостей забезпечення ефективних взаємин зі споживачами. На конкретних прикладах висвітлені елементи економіки вражень (агротуризм, власноручне приготування їжі у ресторанних закладах), а також купування емоцій з боку заможних верств населення.

Проаналізовано три новітні напрями і механізм функціонування електронної комерції: відкриття традиційних роздрібних магазинів, використання франчайзингу та створення безпілотних автоматизованих супермаркетів без персоналу. Проаналізована модифікація стратегій та їх перспективи в залежності від соціально-економічної стабільності і настроїв споживачів, зокрема, в контексті нинішньої епідемії коронавірусу. Показано, що погіршення ситуації і непевність подальшого перебігу подій закономірно спричинює трансформацію/співвідношення стратегій у бік онлайн.

Ключові слова: диджиталізація, стратегії бізнесу, онлайн-та офлайн продажі, інновації, споживачі, коронавірус.

DIGITALIZATION OF BUSINESS: TRANSFORMATION OF CUSTOMER RELATIONSHIP STRATEGIES

University of Modern Knowledge

The dynamic of globalization constantly generate new problems and tasks concerning the methods and tools of fundamentally quality business operation, interaction with customers in all spheres of production and provision of services, creation of «smart» technologies. Global trends of nowadays include digitization of all spheres of life and rapid growth of e-commerce. However, traditional direct retail based on real business visualization is not losing its relevance and is developing. Large companies and brands have launched new approaches that practice the symbiosis of both segments. Consumer relationship strategies are constantly being modified, especially depending on socio-economic stability and market fluctuations.

The article explores the latest trends, strategies and consequences of global digitization in the context of the phenomenon of «experience economy» and new opportunities to ensure effective relationship with customers. The examples of the experience economy (agrotourism, handmade cooking in restaurants), as well as buying emotions by the rich people are described.

Three newest trends and mechanism of functioning of e-commerce are analyzed: opening of traditional retail shops, usage of franchising and creation of unmanned automated supermarkets without personnel. Modification of strategies and their perspectives based on socio-economic stability and consumer sentiment are analyzed particularly in the context of the current coronavirus outbreak. It has been shown that the worsening of the situation and the uncertainty of further course of events naturally causes the transformation / correlation of strategies towards the online.

Keywords: digitalization, business strategies, online and offline sales, innovation, customers, infrastructure, coronavirus.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Динаміка глобалізації постійно актуалізує нові проблеми та завдання, що стосуються методів та інструментів принципово якісного функціонування бізнесу, взаємодії з клієнтами в усіх сферах виробництва і надання послуг, створення “розумних” технологій, забезпечення соціальної відповідальності (подеколи навіть у доволі незвичних формах). До глобальних трендів сьогодення належить диджиталізація всіх аспектів життєдіяльності на основі бурхливого розвитку інноваційної інфраструктури з не менш масштабними наслідками. Глобальний світ стає дедалі більш цифровим і технологічним. Увага світових лідерів та фахівців прикута до теми відкритого банкінгу (PSD2 і GDPR) і вільного доступу до даних клієнтів для технологічних провайдерів, що збільшує конкуренцію за споживача, надаючи останньому нові можливості у вигляді інноваційних сервісів і послуг. Використання штучного інтелекту, а також світ об'єднаних обладнань вже забезпечують якісно нове життя споживачам, які можуть одержувати будь-який продукт і послугу в зручному для них місці й у будь-який час.

В той же час акцентування уваги на необхідності диджиталізації лише онлайн-бізнесу вже не відповідає реаліям сьогодення. Крупні фірми та бренди започаткували нові підходи, в рамках яких відбувається симбіоз обох сегментів. Стратегії взаємодії зі споживачами перебувають у постійній модифікації, особливо в залежності від соціально-економічної стабільності та ринкових флуктуацій. Погіршення ситуації, як от з нинішньою епідемією коронавірусу, і непевністю подальшого перебігу подій автоматично і закономірно спричинює трансформацію/співвідношення стратегій.

Новий феномен вимагає розкриття суті, тенденцій та перспектив.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Констатується значна увага до проблеми у світовому масштабі. З'являються публікації, що присвячені вже аналізу досягнень і перспективних досліджень у даній площині на кшталт “Цифрова трансформація: огляд літератури та напрямів подальших досліджень” фахівців із Університету Авейру (Португалія) [1]. Значна кількість літератури спрямована на з'ясування трансформацій, спричинених впровадженням інноваційних технологій у бізнес-процеси; не лишилися проза увагою галузеві підходи, наприклад, у сфері охорони здоров'я [2; 3]. Проводиться велика кількість конференцій, семінарів, воркшопів та інших організаційних форм, які також публікують результати обговорень і дискусій [4].

Крім численних науково-аналітичних видань існує не менша, якщо не більша їх кількість у медійній площині. Однак постійно виникаючі нові аспекти потребують теоретичного усвідомлення для здійснення подальших досліджень та урахування в практичній діяльності. Особливу актуальність представляють дослідження оцінки стану та перспектив комунікацій з клієнтами у контексті поширення глобальної епідемії коронавірусу.

Цілі статті. До завдань дослідження віднесено окреслення ряду важливих глобальних трендів і наслідків диджиталізації, особливостей стратегій взаємодії зі споживачами в онлайн- та офлайн-режимах, які впливають практично на всі сфери бізнесу. Особливої уваги потребує з'ясування залежності використання обох стратегій від флуктуативності ринку і настроїв споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До вже чітко окреслених глобальних тенденцій у розвитку менеджменту та підприємництва належить бурхливий розвиток диджиталізації бізнесу, причому кількісні аспекти супроводжуються якісною трансформацією. До причин останніх, зокрема, належать забезпечення комбінації прямої та електронної торгівлі внаслідок удосконалення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), збільшення дозвілля (у т.ч. тривалості відпусток), доходів і потреб населення. Проявом зазначених причин є відхід від візуалізації до матеріалізації прагнень/уподобань споживачів при продажі товарів або наданні послуг.

Для успішного ведення бізнесу лише одних товарів уже недостатньо. Споживачі, що переситилися стандартизованою продукцією, прагнуть одержати товар, створений спеціально для них, та ще й таким чином, щоб кореспондував їх внутрішньому світогляду. Тому зародилася нова економіка – економіка вражень, що орієнтована на відчуття споживача. У контексті цієї економіки відбувається відмова від традиційних відносин між компанією та клієнтами; компанія стає «режисером вражень», а клієнти – «глядачами».

Термін “економіка вражень” ще в 1998 р. започаткували науковці Джозеф Б. Пайн і Джеймс Х. Гілмор (США). Вони позначили його як наступний етап розвитку світової економіки – після аграрного, індустріального та розвитку сфери послуг. Твердження “Праця – це театр, а кожний бізнес – сцена” виступає лейтмотивом праці. Автори справедливо стверджують, що створення додаткової вартості потребує не просто продажу товару, а його представлення у такий спосіб, щоб клієнт був готовий заплатити за свої позитивні емоції [5]. І цей тренд із кожним роком стає дедалі більш затребуваним, допомагаючи створювати нові професії та робочі місця. Останні дослідження авторів підтвердили справедливості сформульованих положень [6].

Рух у цьому напрямі є цілком зрозумілим. Відбувається вдосконалення техніки, звільнення робочих рук, мінімізація витрат бізнесу на виробництво. Продати товар дорого стає дедалі більш проблематичним. У той же час бурхливо розбудовується сфера послуг, займаючи в деяких країнах до 70-80% ВВП і дві третини всіх капіталовкладень. У розвинених економіках сьогодні кількість зайнятих в аграрному секторі у вісім раз менша, ніж у сфері послуг, у промисловості – вдвічі.

Перші паростки економіки вражень зародилися давно, але прорив у її розвитку відбувся в останні роки, коли піросло покоління міленіалів. У центрі їхнього світогляду перебувають емоції; вони не схильні займатися монотонною роботою заради грошей, потребують гострих вражень. В одязі перевага віддається не розкоші, а комфорту, а при виборі поміж кредитом на квартиру або кругосвітню подорож пріоритет, скоріше, буде віддано другій. Вони прагнуть отримати задоволення від життя й готові купувати його або продавати потенційним клієнтам. А заможних людей стає дедалі більше, а їх вік – меншим. За 2014-2018 рр. середній вік товстосума з капіталом у 25 млн. дол. знизився з 58 до 47 років.

З кожним роком емоції купуються дедалі успішніше. Згідно даних міжнародної консалтингової компанії McKinsey&Co, за 2016-2019 рр. видатки на “враження” зростали приблизно в чотири рази швидше, ніж на звичайні товари [7]. Новий тренд упевнено завойовує всі галузі економіки та сфери послуг. Аграрії давно практикують «зелений туризм», запрошуючи на ферми городян, які не тільки купують там домашні продукти, а й платять за задоволення поринути інші реалії. Кухарі у піцеріях розкатують коржі на очах у клієнтів і проводять для них майстер-класи. Адже приготування власноруч у тих умовах є напроцуд захоплюючим, а їжа – набагато смачнішою за звичайну. Викладачі навчальних закладів часто перетворюють лекції в захоплюючі інтерактивні шоу.

Успішно продаються не лише емоції, що супроводжують товар, а й враження у чистому вигляді. Щоправда, це стосується забезпечених людей, для яких створено ринок здійснення бажань. Приміром, компанія Quintessentially (м. Лондон, Велика Британія) готова організувати клієнтові вечерю на айсбергу, тиждень відпочинку (або боротьби за виживання?) на незаселеному острові, вечірку в єгипетських пірамідах, зустріч із членами королівської родини, тобто будь-яку забаганку, аби вона не суперечила законам. Членство в такому клубі обходиться у кілька десятків тисяч доларів на рік [8].

Існують дешевші варіанти: три роки членства в клубі Velocity Black коштують 2,8 тис. дол. на рік плюс стартовий внесок 900 дол. [9].

До речі, подібні компанії ретельно підходять до відбору клієнтів. Зокрема, клуб Bluefish (США), членство в якому обходиться у 5 тис. дол. на рік, приймає на місяць лише 3-4 із 10 бажаючих. Засновник компанії Стів Сімс пояснює це так: “Нам треба бути

впевненими в тому, що наші клієнти прагнуть випробувати ексклюзивні відчуття тільки для себе особисто, а не заради кар'єри". Для тих, кому виявлено довіру, компанія готова організувати вечерю у скульптури Мікеланджело «Давид» у музеї Galleria Dell'accademia (м. Флоренція, Італія), екскурсію в батискафі «Мир» до «Титаніка», що лежить на дні океану тощо [10].

Вже сьогодні слід задатися питанням, в якому напрямі спрямує економіка, подолавши стадію торгівлі враженнями. Вважається, що наступним етапом розвитку стане економіка трансформацій, головною ідеєю якої буде зміна людини на краще. Власне, це вже почалося, зачепивши такі сфери як освіта, медицина, психологія, релігія, фітнес, біотехнології. Якщо в економіці вражень виробник перетворюється на режисера, то в економіці трансформацій – на куратора змін, а гроші сплачуватимуться вже не за час та отримані емоції/враження, а за досягнутий результат. Поворот у бік реальної візуалізації констатується при посиленні комбінації прямих (офлайн) та продаж через Інтернет (онлайн). Наразі оптимальним варіантом у роздрібній торгівлі (рітейлінгу) є вміла комбінація онлайн- і офлайн сегментів.

Онлайн-продажі в 2018 р. у світі склали 2,8 трлн. дол. або 11,9% від усієї роздрібної торгівлі [11]. У 2019 р. ці показники відповідно склали вже 3,5 трлн і 14,1% з намірами доведення останнього до 22% у 2023 р. [12]. Онлайн-шопінг належить до найбільш популярних онлайн-видів діяльності в глобальному просторі, наразі до швидкозростаючих ринків онлайн-торгівлі належать Індія, Іспанія та Китай. Розвиток цифрової роздрібної торгівлі в цих країнах тісно пов'язаний з постійним удосконаленням доступу до онлайн-ових співтовариств, що орієнтовані на мобільні пристрої.

До світових тенденцій електронної комерції належить повернення до реальної візуалізації бізнесу за аналогією елементів економіки вражень. Поки українська електронна комерція перебуває на початковому етапі становлення, і вітчизняні магазини прагнуть зайняти свою нішу в інтернет-торгівлі, багато закордонних онлайн-компаній повертаються до практики магазинів традиційних форматів. Можна виділити три характерні стратегії переходу онлайн-магазинів в офлайн, які обрали такі лідери світової е-комерції, як Amazon (США), Jingdong Mall (JD) і Alibaba (обидві – Китай).

1. Відкриття традиційних роздрібних магазинів – найпоширеніший спосіб виходу в офлайн. Такий шлях обрала найбільша у світі компанія на ринках платформ електронної комерції й публічно-хмарних обчислень за виторгом і ринковою капіталізацією Amazon (США), що у вересні 2018 р. відкрила у Нью-Йорку перший «фізичний» магазин – Amazon 4-star. Головна ідея нового проекту полягає в демонстрації на вітрині найбільш популярних і продаваних товарів з інтернет-каталогу рітейлера [13].

Слід зазначити, що великі рітейлери нерідко водночас розбудовують кілька напрямів виходу в офлайн. Наприклад, той же Amazon відкриває «фізичні» магазини й розбудовує безпілотні супермаркети, про що мова йтиме далі.

2. Франшиза – другий спосіб – припускає наявність міцних зв'язків онлайн-рітейлера з іншими «фізичними» магазинами та мережами. Наочним прикладом виступає компанія Jingdong Mall (Китай), що займається інтернет-торгівлею та електронною комерцією, володіє 400 складами, 6000 пунктами доставки, 2500 станціями приймання замовлень по всьому Китаю й щоденно виконує приблизно 50 тис. заявок.

Успіх онлайн-супермаркету Jingdong Mall детермінований різноманітним асортиментом товарів, налагодженими зв'язками з постачальниками, швидкою доставкою та продуманою логістикою. JD.com наразі позиціонується в якості головного конкурента Alibaba і другого онлайн-рітейлера країни: за величезним асортиментом товарів обидва торговельні майданчики Китаю практично не відрізняються. На їхніх сайтах можна замовити електроніку, одяг, предмети побуту, продукти харчування та ін.

Подальша стратегія компанії на 2019-2024 рр. передбачає відкриття 1 млн магазинів по всій країні, половина з яких буде розташована в сільській місцевості. Взаємодія з власниками магазинів здійснюватиметься шляхом надання франшизи. В рамках даної концепції власник має витрачати кошти на оренду й обладнання магазину,

закупівлю товарів тощо. Єдина вимога до магазину – гарантія якості продаваних товарів [14].

JD пропонує магазинам два варіанти співробітництва:

- 100% поставок зі складів Jingdong з повною відповідальністю компанії за логістику та розподіл товарів;

- часткова поставка товарів з JD у комбінації з іншими каналами поставок.

Заявниками на кооперацію здебільшого виступають трудящі-мігранти, які повернулися у свої села або невеликі міста. Важливо, що підрозділ фірми Jingdong Finance також надає їм кредити для відкриття магазинів [15].

3. Безпілотні магазини – автоматизовані супермаркети без персоналу, де за допомогою новітніх технологій клієнт самостійно здійснює та оплачує свої покупки. У цьому випадку онлайн-рітейлер повинен мати в наявності технологічні розробки (мобільні додатки, систему зберігання товарів, що не потребує персоналу, автоматизовані каси або інші апарати для безготівкової оплати), якими володіє гігант китайської е-комерції Alibaba.

Так, на початку 2018 р. у м. Ханчжоу (Китай) було відкрито футуристичний магазин-кафе без персоналу Tao Café площею 200 кв. м, що пропонує промарковані QR-кодами упаковані напої, фаст-фуд і закуски. Він одночасно спроможний обслуговувати до 50 покупців, для входу і оплати покупок яких необхідний смартфон із скачаним додатком Taobao (китайська назва Alibaba) [16].

У травні 2018 р. Alibaba започаткував безпілотний винний магазин у Гонконзі, що торгує алкогольними брендами із сайту Таобао. Крім вітрин із пляшками вина магазин обладнаний безліччю сенсорних екранів, де можна знайти бажану марку і ознайомитися з її характеристиками та вмістом. У червні того ж року аналогічний алкогольний безпілотний магазин було відкрито в Ханчжоу. В даному випадку онлайн-рітейлер не тільки популяризує платіжну систему Alipay в якості обов'язкового способу оплати в своїх магазинах, а й практикує продаж алкогольних напоїв із свого інтернет-асортименту. В майбутньому полиці безпілотних магазинів Tao Café також будуть наповнюватися не тільки готовими стравами, а й продуктами харчування із сайту Таобао.

Кожний із трьох шляхів має свої переваги і вимагає необхідних якостей від онлайн-рітейлерів, що дозволяє кожному магазину зайняти власну нішу на ринку роздрібної торгівлі.

Безумовний інтерес викликають перспективи онлайн-продажів у зв'язку з епідемією коронавірусу.

На поведінку споживачів впливають технологічні досягнення, а також екологічні, економічні та соціологічні фактори, усі три з яких кореспондують нинішній епідемії коронавірусу COVID-19. Поширення захворювання у світовому масштабі спричинило зміну поведінки споживачів. Власний карантин і наростання стурбованості щодо відвідування громадських місць надали істотного поштовху для розвитку е-бізнесу і звернення до цифрових опцій у якості інструмента для обходу фізичного середовища покупок.

За десятиденний період – 24 січня - 2 лютого 2020 р. – продажі продовольства на сайті на JD.com (Китай) піднялися на 215% (майже на 15 тис. тонн). Також мав місце бурхливий сплеск онлайн-продажів з боку антивірусних препаратів та імуностимуляторів. Тільки за чотири дні – 10-13 лютого 2020 р – обсяг реалізації дезінфікуючих засобів та продукції гігієни, що виробляються компанією Dettol, яка належить фірмі Reckitt Benckiser (Велика Британія), з боку приватного підприємства роздрібної торгівлі Suning Commerce Group (Китай) збільшився на 643%. Піднесення онлайн-замовлень у свою чергу посилило тиск на бізнес щодо їх виконання та створило загрозу подальшої своєчасної доставки замовлень, з чим вже стикнулася компанія Procter & Gamble (США) [17].

По мірі поширення епідемії негативний комерційний вплив на виробничі та сервісні структури може бути далекосяжним, впливаючи на прибутковість,

спричиняючи закриття магазинів та кредитні дефолти компаній, особливо тих, які в значній мірі спрямовані на великий попит ринку. Однак для деяких компаній вигоди від зрушень у поведінці споживачів, безумовно, мають сприятливі перспективи.

Висновки. Диджиталізація бізнесу прискорюється і диверсифікується, дедалі більше пристосовуючись до потреб споживачів. Компанії масово впроваджують цифрові інструменти. Ці сервіси стають ключовим пунктом, що відрізняють успішні бізнеси, що розбудовуються, від тих, що втрачають довіру клієнтів і присутність на ринку.

Проривом у цифрових технологіях стало те, що дорогі “монолітні” ІТ-рішення замінюються на взаємодіючі між собою хмарні сервіси та системи. По мірі свого росту компанії і надалі підключатимуться до більшої кількості таких інструментів і розширювати цей набір для спрощення та прискорення бізнес-процесів.

Також слід усвідомити, що ніколи не буде стовідсоткових онлайн- та офлайн-бізнесів, позаяк клієнти потребують їх поєднання. В той же час непередбачені ризики на кшталт епідемії коронавірусу закономірно вносять корективи у стратегії компанії та потреби споживачів стосовно радикального підвищення якості та своєчасності постачань за рахунок електронних мереж. Але стабілізація ситуації знову об’єктивізує зміни балансу співвідношень. Будь-яка стратегія потребує постійного вдосконалення з метою задоволення потреб клієнтів, урахування й передбачення їхніх потреб. Тому оптимізація взаємодії зі споживачами і подальше нарощування присутності на ринку потребує побудови екосистеми технологічних рішень навколо покупців і підприємців на стику офлайна та онлайн.

Список бібліографічного опису:

1. Gonçalves dos Reis J.C., Melao N., Amorim M. Digital Transformation: A Literature Review and Guidelines for Future Research. *Trends and Advances in Information Systems and Technologies*, 2018. Volume 2. P.411-421.
2. Agarwal, R., Gao G., DesRoches C., Jha A. Research commentary – the digital transformation of healthcare: current status and the road ahead. *Information Systems Research*. 2010. № 21(4). P. 796–809.
3. The Digitization of Healthcare: New Challenges and Opportunities. / Ed.: L. Menvielle, A-F. Audrain-Pontevia, W. Menvielle. Montreal Canada, 2018. 134 p.
4. Business Information Systems Workshops : BIS 2019. Revised Papers. *International Workshops*, 2019. Seville, Spain, June 26-28.
5. Pine J., Gilmore J. The experience economy : work is theatre & every business a stage. Boston : Harvard Business School Press, 1999. 254 p.
6. Pine J., Gilmore J. The Experience Economy, With a New Preface by the Authors: Competing for Customer Time, Attention, and Money Hardcover. Harvard Business Review Press, 2019. 368 p.
7. Armstrong S., Esber D., Heller J., Timelin B. Modern marketing: What it is, what it isn't, and how to do it. March 2020. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/modern-marketing-what-it-is-what-it-isnt-and-how-to-do-it>
8. Luxury Lifestyle Management Service. Quintessentially Group. URL: <https://www.quintessentially.com/worldwide>
9. Velocity Black. URL: <https://www.google.com/search?q=Velocity+Black&oq=Velocity+Black&aqs=chrome..69i57.4801566j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
10. The Bluefish: Homeю URL: <https://www.thebluefish.com/>
11. Global retail e-commerce sales 2014-2023ю URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>
12. E-commerce share of total global retail sales from 2015 to 2023. <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide/>
13. Amazon just opened a new store that sells popular items from its website. URL: <https://www.cnbc.com/2018/09/27/amazon-just-opened-its-4-star-store-in-new-york-heres-a-look.html>
14. Chinese Retailer JD.com Turning Its Logistics Network Into Broader Delivery Service // The Wall Street Journal. October 17, 2018
15. Qiongwei Ye, Ma B. Internet+ and Electronic Business in China: Innovation and Applications. Emerald Publishing Limited, 2017. P 237.
16. Alibaba's 'Tao Cafe' Takes the eShopping Experience Offline. URL: <http://altavia.ua/uk/alibabas-cao-cafe-takes-the-eshopping-experience-offline/>
17. As coronavirus outbreak grinds on, e-commerce operations buckle under increased pressure/ URL: <https://digiday.com/marketing/coronavirus-outbreak-grinds-e-commerce-operations-buckle-increased-pressure/>

Дата подання публікації 25.03.2020 р.

UDK 332.12(477)

Zabedyuk M., PhD, Associate Professor

Забедюк М.С., к.е.н., доцент

<https://orcid.org/0000-0001-5913-6090>

DIVERSIFICATION STRATEGY AS A WAY TO INCREASE EFFICIENCY OF AN ENTERPRISE

Lutsk National Technical University

The article proposes the stages of forming a diversification strategy in order to increase the efficiency of the enterprise. The essence and main characteristics of diversification are considered. The main factors and principles of implementation of the diversification strategy at the enterprise are distinguished. Features of approaches to application of diversification are considered. The types of diversification and their main characteristics are investigated.

The use of diversification method by economic entities of different spheres of activity and forms of ownership is an effective way, because it allows to expand specialization and types of activity, deepen vertical integration, restore inter-sectoral links in the enterprise, be the impetus for the emergence of new rational initiatives and decisions.

The importance of diversified enterprise development is due to the exhaustiveness of internal sources of increasing production efficiency in major business areas, or vice versa an increase in equity. Therefore, diversification should be seen not only as a means of preventing an enterprise's crisis, but also as a strategy for its further prosperous development.

Enterprises that choose a diversification strategy are trying to produce more product modifications to maximize scale. The strategy is implemented through a growth strategy (expanding the product mix) and a market expansion strategy (exploring new markets) or by combining elements of both. The diversification strategy contributes to the independence of the enterprise from one strategic business unit.

To select the most optimal type of strategy, it should be considered the types of diversification, their main characteristics, advantages and disadvantages

Also, in the process of choosing the optimal type of strategy, the influence of factors on the activity of the enterprise should be taken into account. Impact factors, in turn, should be considered and investigated from two points of view: the external environment, from the macro- and microenvironment in which the enterprise operates; the internal environment of the enterprise itself, consisting of a number of links and areas of activity (resources).

Therefore, analyzing the existing types of diversification, the enterprise chooses the most optimal with the greatest benefit and the least risk, that is, to choose the best option for investing with the highest possible profit and ensuring the financial stability of the enterprise.

Keywords: *diversification, strategic management, horizontal diversification, vertical diversification, conglomerate diversification.*

СТРАТЕГІЯ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ЯК ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Луцький національний технічний університет

Стаття присвячена формуванню етапів стратегії диверсифікації з метою підвищення ефективності діяльності підприємства. Розглянуто сутність та основні характеристики диверсифікації. Виокремлено основні чинники та принципи впровадження стратегії диверсифікації на підприємстві. Розглянуто особливості підходів до застосування диверсифікації. Досліджено види диверсифікації та їх основні характеристики.

Застосування методу диверсифікації суб'єктами господарювання різних сфер діяльності та форм власності є ефективним шляхом, адже він дозволяє розширити спеціалізацію та види діяльності, поглибити вертикальну інтеграцію, відновити міжгалузеві зв'язки на підприємстві, стати поштовхом до виникнення нових раціональних ініціатив та рішень.

Важливість диверсифікованого розвитку підприємств зумовлена вичерпністю внутрішніх джерел зростання ефективності виробництва в основних сферах бізнесу або навпаки збільшенням власного капіталу. Тому, диверсифікацію слід розглядати не тільки як засіб запобігання кризовому становищу

підприємства, а й як стратегію його подальшого процвітаючого розвитку.

Підприємства, які обирають стратегію диверсифікації, намагаються виробляти більше модифікацій продукції, щоб досягти якомога вищого ефекту масштабу. Стратегія реалізується за допомогою стратегії зростання (розширення товарного асортименту) і стратегії розширення ринку (освоєння нових ринків) або на основі комбінування елементів їх обох. Стратегія диверсифікації сприяє незалеженню підприємства від одного стратегічного господарського підрозділу.

З метою вибору найбільш оптимального виду стратегії розглянуті види диверсифікації та їх основні характеристики.

В процесі вибору оптимального виду стратегії слід враховувати вплив факторів на діяльність підприємства. Фактори впливу, в свою чергу, слід розглядати і досліджувати з двох точок зору: зовнішнього середовища, тобто з боку макро- і мікрооточення, у якому діє підприємство; внутрішнього середовища самого підприємства, що складається з ряду ланок і сфер діяльності (ресурсів).

Отже, аналізуючи існуючі види диверсифікації підприємство обирає найбільш оптимальний з найбільшою для себе вигодою і найменшим ризиком, тобто вибрати оптимальний варіант вкладення капіталу із максимально можливим прибутком і забезпеченням фінансової стійкості підприємства.

Ключові слова: диверсифікація, стратегічне управління, горизонтальна диверсифікація, вертикальна диверсифікація, конгломератна диверсифікація.

Problem setting and its relationship with important scientific and practical tasks.

In the conditions of fierce competition, reduction of demand for products (services) of enterprises both in the domestic and foreign markets, the question of finding alternative directions of activity of enterprises becomes especially relevant. Diversification is one of the approaches that makes it possible to increase the competitiveness of the enterprise.

The acceleration of the pace of scientific and technological progress in recent years, the intensification of competition caused by the globalization of the economy, the financial crisis, sharply exacerbate the problem of improving the competitiveness of producers, the problem of finding and realizing competitive advantages. At the same time, dynamic changes in conditions and environment require continuous improvement and updating of the range of products, technologies of its production and market promotion [1]. Therefore, business entities seeking to survive in the market should have at least several varieties of products (services) at their various stages of life cycle that complement each other, that is, diversify products (providing services).

Recent research and publications analysis. The questions of application of the method of diversification by enterprises were investigated in the works such scientists as I. Ansoff, K. Bury, I.A. Belotkach, A.S. Vitkovsky, M. Gort, O.V. Zorenko, O.O. Komlichenko, N.I. Stepanenko, V.A. Tsymbal, A.A. Chukhno and others.

However, further consideration is needed to investigate the strategic directions for applying diversification in business activities of enterprises.

The purpose of the article. Research of stages of formation of strategic directions of diversification of activity of the enterprise.

The main results and their rationale. The success of any enterprise depends on the ability to anticipate and adapt to strategic changes in a timely manner, in particular to change the structure of production, develop and introduce into production new types of products, correctly plan the volume of production of different goods, as well as the ability to innovate and adapt to technological changes.

The effective way to increase the efficiency of the enterprise is to develop and implement a strategy that can take the enterprise to a new level of management, improve financial results and ensure effective functioning in a competitive environment. Among the existing strategic alternatives, diversification of activities as a multifaceted development strategy can provide such prospects, which in turn will lead to competitiveness of the enterprise.

Diversification is the type of economic process, the main essence of which is the development of several unrelated or service productions, the development of new types of goods, works and services. In the general sense, diversification (Latin *diversus* - different and

Latin *facere* - do) is a process of enterprise development related to increasing the range of species and penetration into new fields of activity, development of new productions, expansion of product range, including not only diversification of commodity groups, but also the expansion of entrepreneurial activity to new and not related to the main activities of the enterprise [2-4].

Diversification (new product - new market) is a strategy that allows the enterprise to take advantage of current advantages in new areas of activity in the context of significant variability of the business environment [5].

Diversification does not mean that the enterprise should take every opportunity, but must identify a direction where it will find application of its experience, or a direction that will help to eliminate the shortcomings [6].

The use of diversification method by economic entities of different spheres of activity and forms of ownership is an effective way, because it allows to expand specialization and types of activity, deepen vertical integration, restore inter-sectoral links in the enterprise, be the impetus for the emergence of new rational initiatives and decisions.

The importance of diversified enterprise development is due to the exhaustiveness of internal sources of increasing production efficiency in major business areas, or vice versa an increase in equity. Therefore, diversification should be seen not only as a means of preventing an enterprise's crisis, but also as a strategy for its further prosperous development.

The following factors are the main causes for business entities to make diversification decisions:

- Incomplete use of resources;
- reduction of profits from the main production;
- reduction of demand for products and services;
- creation of new jobs;
- constant growth of competition;
- scientific and technological progress.

It should be noted that the development and implementation of a diversification strategy should be based on the following basic principles:

- enhancing the potential for further growth development;
- accumulation of resources and other means for development of related or new directions, spheres of activity, types of products;
- effective reduction of production costs (cost reduction);
- assessment of prospects for new activities, industries.

Also, it should be taking into account existing approaches to applying diversification: resource, market and systemic. The peculiarity of the resource approach is that the type of diversification depends on the flexibility of resources. Concentrating on its strengths, an enterprise can act in many markets at once and hedge against cyclical fluctuations in individual markets. If, as a result of the comparison of productions and available resources, excess capacity is found, then a new unit of the enterprise can be created in response to this, as an independent economic unit. At the same time, if there are unused resources, they can be applied not only in the already developed markets, but also become the basis for expanding the activity of the enterprise in other markets.

The market approach is characterized by the fact that special attention is paid to the attractiveness of the environment as an indicator of growth, market quality, as well as commodity market positioning in relation to competitors. The enterprise has the opportunity to identify untapped business opportunities, rethink existing ones and find new markets.

A systematic approach for assessing the impact of production diversification on the production system is based on identifying the information and economic nature of the process as an integral part of the enterprise management mechanism. It helps to identify the reasons for

decision making, provides tools and techniques to improve planning and control.

Investigations into strategic areas of enterprise activity management have found that it is advisable to consider a diversification strategy:

- as a corporate-wide strategy that leverages key potential competitive advantage over specialized non-diversified businesses. At the same time, one of the main advantages is the emphasis on the opportunities afforded by a broadly diversified enterprise to reallocate its resources in the area where there is the greatest potential for profitability. In doing so, managers must act in such a way that diversification does not reduce the cost of accumulated capital.

- as a factor of strategic development of the enterprise through the choice of effective "portfolio" strategy and the combination of centrifugal forces. That is, by diversifying the enterprise, managers consider its activity in the long term, while combining traditional with non-traditional production, extend the boundaries of its core activity, concentrate efforts on the production of new products and improving the needs of consumers, etc.

Enterprises that choose a diversification strategy are trying to produce more product modifications to maximize scale. The strategy is implemented through a growth strategy (expanding the product mix) and a market expansion strategy (exploring new markets) or by combining elements of both. The diversification strategy contributes to the independence of the enterprise from one strategic business unit.

Considering the above, we will elaborate the stages of formation of the enterprise diversification strategy (Fig. 1).

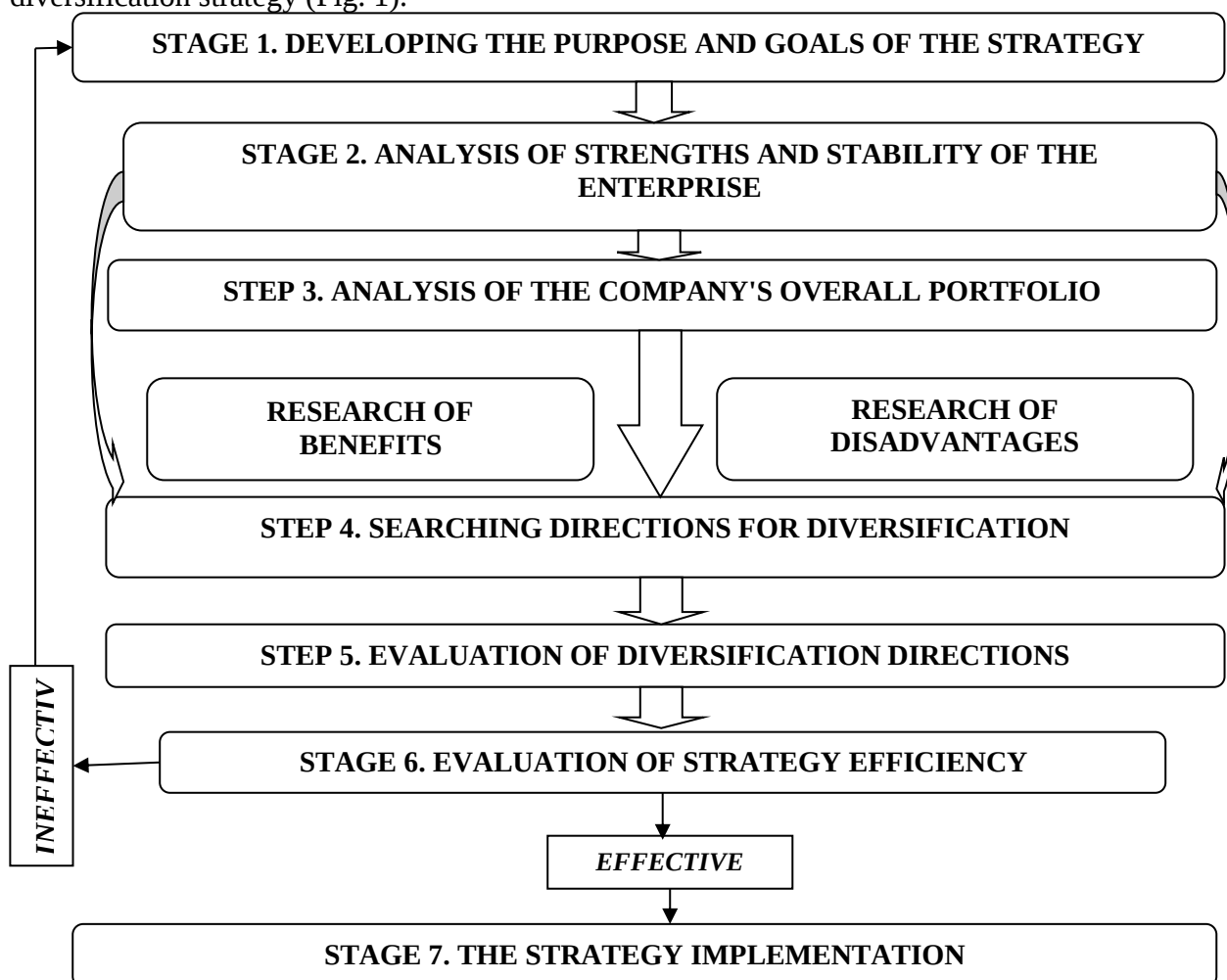

Fig. 1. Stages of formation of enterprise diversification strategy *

* developed by the author

In the first stage of the enterprise diversification strategy formation it is necessary to define its purpose and goals.

It should be noted that diversification objectives can be:

- conquering new markets for products;
- expansion of product range;
- improving the financial and economic condition of the enterprise;
- conformity of production to the constantly changing market needs;
- insurance of the enterprise against the risk of entry of products to the stage of life cycle decline;
- increase of competitiveness of the enterprise;
- updating of the scientific and technical base of the enterprise;
- more complete utilization of production facilities.

The next step is to analyze the strengths of the enterprise and its stability. For this purpose, it can be used the results of SWOT - analysis and other types of analysis that allow to determine the benefits and opportunities of the enterprise.

To select the most optimal type of strategy, it should be considered the types of diversification, their main characteristics, advantages and disadvantages (Table 1).

Table 1

Types of diversification and their main characteristics

Types of diversification	Main characteristics	Advantages	Disadvantages
<i>Vertical</i>	- new production in technological and marketing aspect is connected with existing production of the enterprise; - expansion of activities for the purpose of production or control production of all components, parts and materials; - absorption of intermediaries and suppliers; - control over the entire production chain from raw materials to finished products.	- combination of coordination of actions with high control capabilities; - stability of economic relations within the enterprise; - guaranteed supplies of material and technical resources; - close contact with end consumers.	- limited markets
<i>Horizontal</i>	- production or sale of new products, not related to the existing assortment, but aimed at the existing clientele; - entering new business areas that are related to meeting the needs of existing customers.	- consumer needs are taken into account	- the risk of restricting markets
<i>Conglomerate</i>	- the creation of new products that are in no way related to existing technology, nor with the needs of existing consumers in the enterprise; - requires the largest financial costs and is available only to large enterprises	- rational use of financial resources; - reducing the risk of falling demand for certain goods; - protection against absorption.	- difficulties in regulating different types of businesses and units; - complexity of the analysis of strategic problems; - problematic assessment of strategic plans.

In the process of choosing the optimal type of strategy, the influence of factors on the activity of the enterprise should be taken into account. Impact factors, in turn, should be considered and investigated from two points of view:

- the external environment, from the macro- and microenvironment in which the enterprise operates;
- the internal environment of the enterprise itself, consisting of a number of links and areas of activity (resources).

Therefore, analyzing the existing types of diversification, the enterprise chooses the most optimal with the greatest benefit and the least risk, that is, to choose the best option for investing with the highest possible profit and ensuring the financial stability of the enterprise.

Conclusions. Thus, developing and implementing a diversification strategy can help increase the value of the enterprise, which is relevant to any type of economic activity. Diversification will support the enterprise during the economic downturn and will allow it to achieve competitive advantages in the medium to long term. Also, it is rational to study to evaluate the effectiveness of economic diversification, depending on the state of the industry market in which the enterprise operates.

Список бібліографічного опису:

1. Слава С.С., Галагуріч В.В. Диверсифікація як ефективний механізм забезпечення розвитку підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2014. № 1 (42). С. 109-111.
2. Згурська О.М. Диверсифікація як метод підвищення економічної ефективності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 16 – 21.
3. Asrarhaghighi, E., Rahman, E.A., Sambasivan, M. & Mohamed, Z.A. (2013). Diversification strategy and performance: Results, measures and sampling design. *European Journal of Business and Management*, 2(3), 12-18.
4. Bettis, R. A., & Hall, W. K. (1982). Diversification strategy, accounting determined risk and accounting determined returns. *The Academy of Management Journal*, 25(2), 254-264.
5. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. СПб.: «Питер», 1999. 416 с.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Прогресс, 1990. 736 с.

References:

1. Slava, S.S., & Galagurich, V.V. (2014) Diversifi`kaczi`ya yak effektivnij mekhani`zm zabezpechennya rozvitku pi`dpriyemstva [Diversification as an effective mechanism for ensuring enterprise development]. *Naukovij vi`snik Uzhgorods`kogo uni`versitetu. Seri`ya Ekonomika - Uzhgorod University Scientific Bulletin. Economy series*, 1 (42), 109-111. [in Ukrainian].
2. Zgurs`ka, O.M. (2018) Diversifi`kaczi`ya yak metod pi`dvishhennya ekonomichnoyi effektivnosti` pi`dpriyemstva [Diversification as a method of increasing the economic efficiency of the enterprise]. *I`nvesticzi`yi: praktika ta dosvi`d - Investment: practice and experience*, 13, 16 – 21. [in Ukrainian].
3. Asrarhaghighi, E., Rahman, E.A., Sambasivan, M. & Mohamed, Z.A. (2013). Diversification strategy and performance: Results, measures and sampling design. *European Journal of Business and Management*, 2(3), 12-18.
4. Bettis, R. A., & Hall, W. K. (1982). Diversification strategy, accounting determined risk and accounting determined returns. *The Academy of Management Journal*, 25(2), 254-264.
5. Ansoff, I. (1999). *Novaya korporativnaya strategiya [New corporate strategy]*. SPb.: «Piter». [in Russian].
6. Kotler, F. (1990). *Osnovy` marketinga. [Marketing basics]*. M.: Progress. [in Russian].

Дата подання публікації 12.03.2020 р.

УДК 330.341.11

Сакун Л.М., к.е.н., доцент
 Sakun L. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-5113-4154>
 Бражнікова Т.М., студентка
 Brazhnikova T. Student

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

В умовах ринкової економіки мотивом розвитку виступають внутрішні та зовнішні фактори діяльності підприємства, на відміну від централізованого управління, де основними мотиваційними факторами розвитку підприємств є план та централізовані капіталовкладення або довгострокові державні кредити. Інновація – це реалізація об'єктивних законів розвитку суспільства, які, у свою чергу, є окремим випадком загальних законів розвитку систем. У статті розглянуто концепцію інвестиційно-інноваційного механізму підтримки конкурентоспроможності підприємств, визначено компоненти інвестиційної та інноваційної діяльності.

Промисловий сектор займає особливе місце в економіці країни. Конкурентоспроможність підприємств галузі вимагає постійного вдосконалення технологічних аспектів. Це можливо лише шляхом впровадження результатів НДДКР. Проаналізовано стан функціонування промислових підприємств та визначено тенденції інноваційних та інвестиційних процесів у машинобудівній галузі України. Аналіз показав, що галузеві наукові установи мали низький рівень підтримки фінансування в період запуску ринкових відносин.

Спираючись на результати цього дослідження, автори конкретизують системні компоненти механізму інвестицій та інновацій для підтримки конкурентоспроможності промислових підприємств. Така структура моделі дозволяє адаптувати механізм інвестицій та інновацій до динамічного середовища, дає можливість контролювати несприятливі тенденції в діяльності промислових підприємств, зробити конкурентоспроможність більш досяжною та підвищити обсяг та ефективність економічної діяльності шляхом залучення коштів.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційна діяльність підприємства, механізм забезпечення конкурентоспроможності, промисловість.

DEVELOPMENT FEATURES OF INVESTMENT AND INNOVATION MECHANISM FOR MAINTAINING COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

In the conditions of market economy, in contrast to centralized control, where the main motivational factors in the development of the enterprise were the plan and centralized capital investments or long-term government loans, the motives of development due to internal and external factors of the business. Innovation is the realization of the objective laws of development of society, which, in turn, are a special case of the General laws of development of systems. The article considers conception of investment and innovation mechanism for maintaining competitiveness of enterprises, components of investment and innovation activity were determined.

Industry sector has a special place in economy of the country. Competitiveness of industry enterprises requires for permanent perfection of the technological aspects. It is possible only by introduction of the results of R&D efforts. The state of functioning of industrial enterprises is analyzed and trends of innovative and investment processes in the machine-building industry in Ukraine are determined. The analysis showed that sectorial scientific institutions had a low level of financing support in a period of market relations start-up.

Basing on the results of this research, the authors specify the system components of the investment and innovation mechanism for maintaining competitiveness of industrial enterprises. Such structure of the model allows for adapting the investment and innovation mechanism to the dynamic environment, gives the opportunity to control adverse trends in the activity of industrial enterprises, to make competitiveness more achievable and to raise volume and effectiveness of economy activity by fundraising.

Key words: investment and innovation activity of enterprise, mechanism for maintaining competitiveness, sector of industry.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Особливості умов виробництва продукції визначають об'єктивні проблеми, які виникають у процесі управління промисловими підприємствами, що у свою чергу викликає необхідність формування і реалізації механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю підприємств, який виступає основним резервом підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції. У зв'язку з цим високу актуальність набувають питання формування та розвитку механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю промислових підприємств, які потребують розробки нових концептуальних, методологічних та практичних підходів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Фундаментальні розробки у сфері забезпечення конкурентоспроможності належать таким зарубіжним ученим, як: І. Ансофф, М. Портер, Р. Фатхутдінов, Й. Шумпетер та ін. Питання впливу інвестиційно-інноваційних процесів на конкурентоспроможність підприємства досліджували такі науковці, як: В. В. Козик, С. М. Ілляшенко, М. І. Небава, Т. О. Петрушка, А. М. Ткаченко, Н. О. Шпак, О. М. Ястремська та ін.

Цілі статті. Оцінка основних показників діяльності вітчизняної промисловості та визначення концепції моделі інвестиційно-інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності для промислових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Робота будь-якого механізму потребує використання ресурсів. Недостача об'єму або надмірність їх використання при роботі механізму впливають на якість та час його функціонування, а також можуть призвести до того, що механізм припинить свою роботу через неналежний стан того чи іншого фактору. Іншою невід'ємною складовою роботи механізму є ефективність. Будь-який механізм являє собою систему взаємопов'язаних елементів. Під дією зовнішнього фактору (у нашому випадку таким фактором є інвестиційно-інноваційний потенціал підприємства) механізм приводиться у дію. Наскільки ефективною буде його робота, залежить від якості збору самого механізму і від того, як його експлуатують. У випадку з інвестиційно-інноваційною діяльністю те, як експлуатують механізм, буде залежати від сформованої стратегії підприємства і від того, як вона реалізується на практиці.

Для механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю підприємства характерною є творча діяльність, яка є ключовим джерелом постійного зростання й розвитку. При цьому управління інвестиціями здійснюється не ізольовано від управління іншими функціями (виробництвом, маркетингом і т. д.), а у тісному взаємозв'язку, на базі глибокої інтеграції. Фактично це стає невід'ємним складовим елементом усієї організації, який задає вектор її розвитку, і багато у чому визначає її стратегію, у тому числі стратегію підвищення конкурентоспроможності [1]. При побудові механізму управління інвестиційно-інноваційною діяльністю підприємством необхідно виходити із найширшого поняття нововведень, коли інноваційний процес включає у себе все: від початку до кінця створення нових товарів, послуг та процесів. Поверхневе вивчення проблем підвищення інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства є перешкодою на шляху до вдосконалення механізмів управління конкурентоспроможністю.

Конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства раціонально спланувати, організувати свою діяльність і функціонувати на протязі довгого часу, ураховуючи при цьому всі можливості і загрози з боку зовнішнього середовища. Для цього необхідно сформувати єдину стратегічну ціль діяльності організації, а головне методи конкурентної боротьби, за допомогою яких підприємство зможе досягти бажаних результатів, а також вийти на світовий рівень торгівлі своєю продукцією.

За сучасних умов на фоні кризи, яка відбувається у світовій та вітчизняній фінансових системах, змінюваної кон'юнктури світових цін на промислові товари, нестабільної динаміки світових цін на нафту, спостерігається періодично змінювані цикли короткочасних підйомів та спадів виробництва промислових підприємств. Незважаючи на складну економіко-політичну ситуацію, промисловість залишається вагомим частинкою економіки України та за I півріччя 2019 р. продемонструвала відновлювальне зростання на 2,8%. При цьому за підсумками 2018 р. промисловість забезпечувала 32% загального випуску продукції та послуг, 19% валової доданої вартості та 15% робочих місць [2]. Загалом промисловість включає майже 40 тис. підприємств різних форм власності і забезпечує зайнятість у таких суміжних сферах, як транспорт і торгівля. Крім того, на промисловість припадає понад 70% товарного експорту. Міжнародна торгівля промисловими товарами відіграє значну роль в економіці України: зокрема, в I півріччі 2019 р. валютні надходження від промислового експорту склали 33030361,6 тис. дол. США, що сприяло стабілізації економічної ситуації в країні [2]. Протягом останніх шести років в Україні спостерігається нестабільна динаміка індексу промислової продукції (рис. 1). Так, за 2013-2015 рр. індекс промислової продукції в Україні знизився на 8,7%, у 2016 році даний показник збільшився на 15,8%, і загалом протягом 2016-2018 років індекс знову показав незначне зниження на 1,2%. Проаналізуємо динаміку даного показника за видами діяльності (табл. 1).

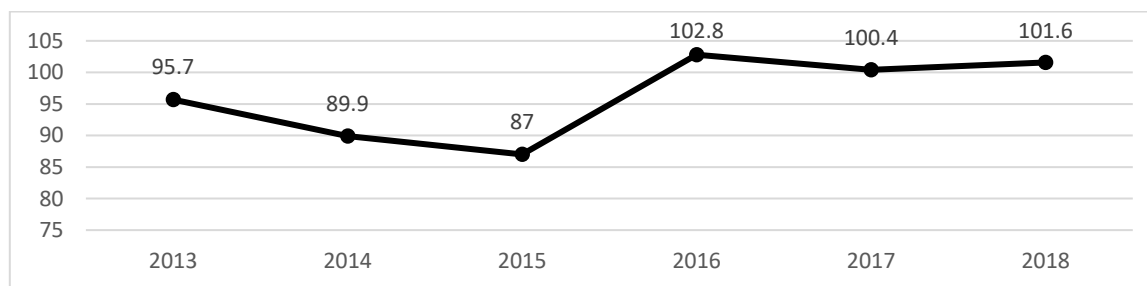

Рис. 1 – Індекс промислової продукції в Україні за 2013-2018, %

Таблиця 1

Індекси промислової продукції за видами діяльності за 2013-2018, %

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Абсолютне відхилення, +/-
Промисловість	95,7	89,9	87	102,8	100,4	101,6	5,9
Добувна та переробна промисловість	95,2	89,3	86,9	102,9	101,6	101,5	6,3
Машинобудування	86,4	79,4	85,9	102,0	107,9	101,6	15,2
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	98,9	93,4	88,0	102,5	93,5	102,8	3,9

Тут спостерігається схожа динаміка за всіма видами діяльності. За останні шість років даний показник показав зростання у добувній та переробній промисловості – на 6,3%, у сфері постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 3,9%, і найвищі показники зростання спостерігаються у галузі машинобудування – 15,2%. Така ситуація свідчить про збільшення обсягу виробництва у 2016 році, що є позитивною тенденцією. Обсяг реалізованої продукції підприємств усієї промисловості та галузі машинобудування наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за 2013-2018, млн. грн.

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Абсолютне відхилення, +/-	Відносне відхилення, %
Промисловість	1322408,4	1428839,1	1776603,7	2158030,0	2608027,7	2507122,7	1184714,3	89,59
Добувна та переробна промисловість	969309,6	1058436,1	1330812,5	1552879,0	1942202,2	2017294,2	1047984,6	108,12
Машинобудування	113926,6	101924,7	115261,7	131351,8	167649,3	181717,1	67790,5	59,50
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	333400,6	351803,2	424705,2	580354,1	638406,6	464244,1	130843,5	39,25

Показник обсягу реалізованої промислової продукції протягом 2013-2018 років загалом має тенденцію до зростання за всіма видами діяльності. Зокрема, обсяг реалізованої продукції добувної та переробної промисловості збільшився на 1047984,6 млн грн, або на 108,12%, машинобудування – на 67790,5 млн грн або на 59,50%, і постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – на 130843,5 або на 39,25%. Такі показники свідчать передусім про інфляційні процеси та зміну кон'юнктури ринку.

Частка машинобудування у структурі промисловості України за аналізований період загалом має тенденцію до зниження (рис.2). У 2013 р. частка реалізованої продукції машинобудування у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становила 8,6%, а на кінець 2018 р. – 7,2%. Такі значення майже в 3-5 разів менші, ніж у країнах-лідерах галузі машинобудування. Так, у Німеччині, Японії, Англії, Італії, Китаї частка машинобудування займає 30-50% загального обсягу промислової продукції [3].

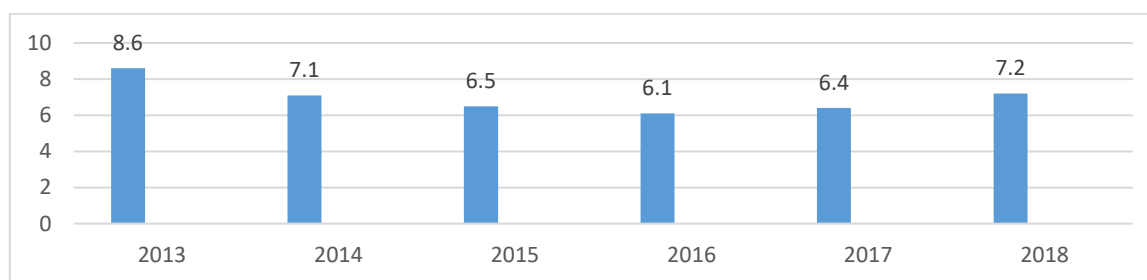

Рис. 2 – Питома вага машинобудування в промисловості України за 2013-2018, %

На сучасному етапі вітчизняна машинобудівна галузь характеризується низькими показниками розвитку, нестійкими позиціями на внутрішньому й зовнішньому ринках, неефективними та затратними технологіями, що негативно впливає на конкурентоспроможність переважної більшості підприємств. Глобальна фінансово-економічна криза ще більше загострила проблему конкурентоспроможності вітчизняних виробників, суттєво зменшивши платоспроможний попит споживачів на багатьох сегментах ринку [4]. Аналізуючи підприємства машинобудування, Н. Мариненко наголошує, що намагаючись вижити у складних сучасних умовах, суб'єкти господарювання роблять ставку не на отримання довготривалих конкурентних переваг за рахунок інновацій, а діють у межах вирішення тактичних завдань [5]. Н. Мариненко вказує, що саме інновації впливають на розвиток промисловості.

Інвестиційно-інноваційний механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємства являє собою сукупність методів та способів управління, які дають можливість підприємству мати стійку позицію на ринку, залучати та зберігати не лише інвесторів, а й споживачів при реалізації основної мети своєї діяльності. Щоб краще уявити таку систему, була складена схема механізму інвестиційно-інноваційної діяльності, яка представлена на рис. 3. Заходи з оцінки інвестиційної привабливості у рамках реалізації інвестиційно-інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності підприємства має складатися з основних етапів, які націлені на вибір факторів досягнення поставлених стратегічних і оперативних цілей, пошук альтернативних інноваційних пропозицій та коректування сукупного інноваційного портфелю підприємства. Усе це дозволяє підприємству підвищити об'єми та ефективність економічної діяльності за допомогою залучених інвестиційних коштів. При формуванні такого механізму необхідно враховувати особливості державного регулювання ринкових відносин та фактори саморегуляції ринку. Функціонування такого механізму перш за все залежить від сучасних ринкових умов, кон'юнктури на певному товарному ринку, його специфіки та динаміки розвитку.

Рис. 3 – Механізм інвестиційно-інноваційної діяльності для промислових підприємств.

Висновки. Таким чином, створення інвестиційно-інноваційного механізму забезпечення конкурентоспроможності промислового підприємства – це процес якісних та кількісних перетворень системи, умовою формування та утримання яких виступають інновації та нововведення, які забезпечують оптимальний та стабільний розвиток системи. Планування та здійснення інноваційної діяльності промислового підприємства потребує проведення постійного аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища для формування потреби в інвестиціях, пошуку їх джерел, розробки і реалізації інноваційних проектів, і у подальшому сприятиме формуванню високого рівня конкурентоспроможності промислового підприємства.

Список бібліографічного опису:

1. Яковец Ю. В. Інновації: закономірності, механізми, перспективи. Москва, 2003. 246 с.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 23.11.2019).

3. Вецепура Н. В., Прокоф'єва С. В. Питання відновлення машинобудівного комплексу України в умовах розвитку коопераційних зв'язків. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. №3(45). С. 158-162.
4. Йохна, М. О., Соколюк Г. О. Методичні підходи до формування системи управління конкурентоспроможністю підприємств у глобалізованій економіці. *Економіка підприємства та управління виробництвом*. 2011. №4(60). С. 81-85.
5. Мариненко Н. Ю. Тенденції розвитку промислових підприємств України в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2016. № 1.

References

1. Yakovets, Y. V. Innovatsii: zakonomernosti, mehanizmy, perspektivy. Moscow, 2003. 246 p. [in Russian].
2. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (accessed 23.11.2019) [in Ukrainian].
3. Vetsapura N. V., & Prokofieva S. V. Pytannia vidnovlennia mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy v umovakh rozvytku kooperatsiinykh zviyazkiv. *Ekonomicnyi visnyk Donbasu – Economic reporter of Donbas*, 2016, no. 3(45), pp. 158-162. [in Ukrainian].
4. Yohna M. O., & Sokolyuk H. O. Metodychni pidkhody do formuvannia systemy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv u hlobalizovanii ekonomitsi. *Ekonomika pidpriemstva ta upravlinnia vyrobnytstvom – Enterprise economy and manufacturing management*, 2011, no. 4(60), pp. 81-85. [in Ukrainian].
5. Marynenko N. Y. Tendentsii rozvytku promyslovykh pidpriemstv Ukrainy v suchasnykh umovakh. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 2016, no. 1. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 09.03.2020 р.

УДК 332.155:664.6

Талах В.І., к.е.н., доцент
Talakh V. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-2185-7957>

Талах Т.А., к.е.н., доцент
Talakh T. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-1947-8114>

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Луцький національний технічний університет

Аналіз підприємницької діяльності підприємства всесторонньо оцінює його відповідність до поставлених на певному етапі цілей та завдань, і спрямований на виявлення кількісно-якісних змін економічних показників в динаміці, що характеризує ефективність функціонування підприємства. В економічній літературі існує невизначеність щодо розуміння порівняльного аналізу як методу чи виду економічного аналізу. У статті окреслено суть, види, основні завдання та умови використання порівняльного аналізу.

Розглянуто основні підходи до економічної суті та видів порівняльного аналізу підприємницької діяльності. Визначено, що порівняльний аналіз розглядається не лише як метод порівняння, а й як сукупність взаємозалежних методів дослідження підприємств, а також з'ясовано умови, за яких використовують порівняльний аналіз підприємницької діяльності підприємств.

Обґрунтовано, що порівняльний аналіз підприємницької діяльності підприємства слід розглядати як такий, що забезпечує загальну оцінку результатів діяльності за критеріями визнання їх конкурентоспроможності, що передбачає вплив позитивних і негативних факторів, визначення сильних і слабких сторін функціонування, ідентифікацію конкурентних переваг і місця підприємства у конкурентному середовищі в цілому.

Метою порівняльного аналізу є визначення місця підприємства у конкурентному середовищі. Основним завданням – визначення економічного потенціалу підприємства та його основних конкурентів. Об'єктом визначається підприємницька діяльність підприємства, а основним результатом – система показників комплексного порівняльного аналізу, що визначає позиціювання підприємства в конкурентному середовищі.

Запропоновано етапи проведення порівняльного аналізу, його інформаційне забезпечення та систему показників, за якими оцінюється ефективність підприємницької діяльності підприємства для потреб управління.

Ключові слова: аналіз, порівняльний аналіз, підприємницька діяльність, управління.

THE ESSENCE AND VALUE OF COMPARATIVE ANALYSIS OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITIES

Lutsk National Technical University

The analysis of the entrepreneurial activity of the enterprise comprehensively evaluates its compliance with the set goals and objectives set at a certain stage, and aims to identify quantitative and qualitative changes in economic indicators in the dynamics that characterize the efficiency of the enterprise. There is uncertainty in the economic literature about understanding comparative analysis as a method or type of economic analysis. The article outlines the nature, types, main tasks and conditions for using benchmarking.

The basic approaches to the economic essence and types of comparative analysis of business activity are considered. It is determined that comparative analysis is considered not only as a method of comparison, but also as a set of interdependent methods of enterprise research, as well as the conditions under which comparative analysis of entrepreneurial activity of enterprises is explored.

It is substantiated that the comparative analysis of the enterprise activity of the enterprise should be considered as such, which provides a general assessment of the results of activity on the criteria of recognition of their competitiveness, which involves the influence of positive and negative factors, identification of strengths and weaknesses of functioning, identification of competitive advantages and place of the enterprise in the competitive environment as a whole.

The purpose of benchmarking is to determine the place of the enterprise in a competitive environment. The main task is to determine the economic potential of the enterprise and its main competitors. The object determines the entrepreneurial activity of the enterprise, and the main result is a system of indicators of complex comparative analysis, which determines the positioning of the enterprise in a competitive environment.

The stages of comparative analysis, its information support and a system of indicators, which evaluate the effectiveness of entrepreneurial activity of the enterprise for management purposes, are offered.

Keywords: *analysis, comparative analysis, entrepreneurial activity, management.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток ринкового середовища вимагає ефективного менеджменту забезпечення належного рівня конкурентоспроможності як рушійного фактору його господарювання у бізнес-середовищі. Таке удосконалення пов'язане із прийняттям управлінських рішень на досягнення високого рівня ефективності порівняно з конкурентами. Саме на це спрямований порівняльний аналіз підприємницької діяльності підприємства, основним завданням якого є пошук резервів зміцнення конкурентних позицій у ринковому бізнес-середовищі. Система порівняльного аналізу підприємницької діяльності забезпечить комплексну і своєчасну оцінку підприємства на ринку, його конкурентних переваг та можливих загроз стосовно подальшого функціонування, що загалом створить сприятливі умови для економічного зростання підприємства.

Аналіз підприємницької діяльності підприємства всесторонньо оцінює його відповідність до поставлених на певному етапі цілей та завдань, і спрямований на виявлення кількісно-якісних змін економічних показників в динаміці, що характеризує ефективність функціонування підприємства. При цьому у взаємозв'язку та взаємообумовленості вивчається вплив численних факторів бізнес-середовища, встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між ними; виявляються основні недоліки діяльності і можливі загрози подальшого функціонування і розроблюється система заходів для їх усунення. Іншими словами, аналіз підприємницької діяльності підприємства має на меті забезпечити ефективність його функціонування за оптимального використання ресурсів, визначити сильні сторони діяльності, які інтерпретуватимуться як конкурентні переваги, що в цілому забезпечить економічне зростання підприємства як основну мету його функціонування на ринку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Значну увагу питанням організації й управління підприємницькою діяльністю в умовах ринкової економіки приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені: В.А.Абчук, Апопій В. В., Бабух І. Б., Виноградська А. М., Корнійчук А.А., Синяєва І. М., Русева О. Н., Тимчина А.І. Проте, незважаючи на значну кількість виконаних досліджень, багато теоретичних

аспектів підприємницької діяльності підприємства розкрито не повною мірою, що обмежує можливості виявлення особливостей системи порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства.

Питаннями особливості порівняльного аналізу займалися такі вчені, як Горлачук В. В., Головка І. В., Гусаковська Т. О., Ключко Ю.О., Сікетіна Н.Г., Волкова Н.А., Ковалев В. В., Лахтіонова Л. А., Мних Є. В., Савицька Г.В., Шеремет А.Д..

Аналіз літературних джерел свідчить про відсутність єдності в поглядах вчених до визначення сутності підприємницької діяльності підприємств, методики її порівняльного аналізу, що обумовлює подальше вивчення даної теми.

Цілі статті. Зважаючи на вищесказане, метою даної статті є визначення економічної сутності, значення та умов використання порівняльного аналізу ефективності підприємницької діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

В ході здійснення аналізу підприємницької діяльності підприємства досліджується сукупність факторів і показників, які найбільш повно і точно відображають всі аспекти діяльності підприємства, вивчається їх динаміка, виявляються позитивні і негативні зміни (які потім трактуються як можливості та загрози), встановлюється причинно-наслідковий зв'язок цих змін.

Здійснення порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства передбачає виявлення і дослідження сильних і слабких сторін аналогічних підприємств-конкурентів, а також узагальнення, переймання та практичне застосування досвіду їх діяльності. Такі можливості дають змогу розробити систему заходів, спрямованих на врахування зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на здійснення підприємницької діяльності підприємства.

Якісно новий підхід при здійсненні економічного аналізу полягає в порівнянні підприємств однієї галузі, що визнає боротьбу підприємств за лідерські позиції на ринку і передбачає застосування в його дослідженні спеціальних засобів і прийомів на відповідній базі порівняння.

Виходячи з того, що основною метою діяльності підприємства є стабільне економічне зростання, ефективність функціонування, забезпечення власної конкурентоспроможності, важливим завданням менеджменту підприємницької діяльності є прийняття таких управлінських рішень, які сприятимуть зміцненню економічного потенціалу підприємства у перспективі, що є рушійним фактором при визначенні конкурентних переваг підприємства на ринку.

Порівняльний аналіз як напрям наукових досліджень бере свої витoki з епохи формування порівняльної філософії, політології та права, а вже згодом набуває розвитку в економіці [3]. Вивчення спеціальної літератури з питань застосування порівняльного аналізу в системі економічного аналізу показало, що єдиної точки зору на розуміння його сутності не існує.

На думку І.А. Бланка порівняльний фінансовий аналіз необхідно розуміти як одну із систем фінансового аналізу, що базується на співставленні значень окремих груп аналогічних фінансових показників між собою [1].

З іншої точки зору [3], у всіх видах фінансового аналізу застосовуються фінансові коефіцієнти, саме які забезпечують можливість порівняльного фінансового аналізу різних підприємств, або порівняльний фінансовий аналіз різних періодів діяльності одного підприємства. В інших джерелах поняття порівняльного фінансового аналізу дещо звужується до співставлення значень окремих показників між собою шляхом розрахунку абсолютних і відносних відхилень порівнюваних фінансів. А.Д. Шеремет не надає конкретного поняття, але до методики порівняльного аналізу господарської діяльності відносить весь арсенал методів і прийомів економічного аналізу, приділяючи особливу увагу науково обґрунтоване групування підприємств та вибір бази порівняння. Автор виходить з того, якщо завданням аналізу є виявлення кращого підприємства, то

базою порівняння слугуватиме комплекс показників, оцінка яких дозволить всесторонньо дослідити результати роботи порівнюваних підприємств [7].

Волкова Н.А. стверджує, що за допомогою порівняльного аналізу предмет (явище), що вивчається, характеризується через співвідношення, вимірювання, зіставлення з іншими одноякісними предметами або явищами. Звичайно, порівняння проводять з відомими предметами, які виконують роль еталонів певних властивостей або ознак. Такими еталонами можуть бути норми, нормативи, планові показники, ціни, середні дані тощо [4].

На думку Савицької Г.В., порівняльний аналіз – це просте порівняння звітних показників з показниками плану поточного року, минулих років та даними інших підприємств [6].

Горлачук В. В. стверджує, що порівняльний аналіз ґрунтується на порівнянні звітних показників господарської діяльності з показниками плану поточного року, минулих років та даними інших підприємств. [2].

Таким чином, в економічній літературі існує невизначеність щодо розуміння порівняльного аналізу як методу чи виду економічного аналізу.

Порівняльний метод – не лише самостійний загальнонауковий метод, а й не менш важлива складова інших методів економічного аналізу. Оскільки при комплексному аналізі господарської діяльності торговельного підприємства до уваги беруться всі аспекти його діяльності, то й методичний інструментарій, що використовуватиметься при цьому охоплюватиме весь наявний арсенал методологічних прийомів економічного аналізу. Тобто, порівняльний аналіз розглядається не лише як метод порівняння, а й як сукупність взаємозалежних методів дослідження підприємств.

На нашу думку, порівняльний аналіз підприємницької діяльності підприємства слід розглядати як такий, що забезпечує загальну оцінку результатів діяльності за критеріями визнання їх конкурентоспроможності, що передбачає вплив позитивних і негативних факторів, визначення сильних і слабких сторін функціонування, ідентифікацію конкурентних переваг і місця підприємства у конкурентному середовищі в цілому.

Таким чином, порівняльний аналіз не створює меж в методиці його здійснення, а, навпаки, дозволяє використовувати весь обсяг методичних прийомів з метою врахування навіть найменших факторів впливу бізнес-середовища на підприємницьку діяльність підприємства.

Проте, оперування виключно даними про діяльність підприємства не дасть можливості оцінити його реальний потенціал на ринку. Щоб оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства, необхідно дотримуватися умови порівняльності цих показників з аналогічними показниками конкурентів.

Порівняльний підхід передбачає виявлення подібностей та відмінностей економічних явищ і процесів. За його допомогою встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами в бізнес-сфері, встановлюється їх достовірність чи відбувається їх спростування.

Порівняльний аналіз передбачає:

- порівняння фактичних та планових значень показників;
- порівняння за певним критерієм в динаміці, розрахунок середнього темпу росту даного критерію за відповідні проміжки часу;
- порівняння з еталоном (нормативно-планові значення, кращі результати на попередні періоди, підприємство-конкурент і т.д.);
- рейтинг за відносними показниками.

Враховуючи особливості конкретної галузі, процес здійснення порівняльного аналізу має відповідати наступним вимогам:

- порівняльний аналіз охоплює весь обсяг підприємницької діяльності досліджуваного підприємства та основних його конкурентів;

- порівняльний аналіз є неперервний, постійний, що дає можливість оцінки нових тенденцій підприємницької діяльності підприємства, які вимагають оперативного менеджменту його діяльності;

- порівняльний аналіз має бути чітко пов'язаний з основними цілями розвитку підприємств, здійснювати моніторинг рівня наближення до них та ефективність функціонування підприємства;

- система показників порівняльного аналізу має всесторонньо оцінювати економічні елементи поставлених цілей, демонструвати їх якісні сторони, а також забезпечувати обґрунтований аналіз поточного стану та перспектив розвитку підприємства;

- здатність передбачення наслідків відхилень від заданих нормативів, виявлених в процесі порівняльного аналізу, для подальшого функціонування підприємства в бізнес-сфері.

Таким чином, головною метою порівняльного аналізу є діагностика конкурентного середовища та визначення місця підприємства в ньому.

Для досягнення поставленої мети, на нашу думку, порівняльний аналіз має вирішувати ряд таких завдань:

- аналіз економічного зростання підприємства, визначення рівня сталості його розвитку та зіставлення з аналогічними показниками основних конкурентів;

- визначення ключових напрямків управління конкурентоспроможністю підприємства, їх сильних і слабких сторін діяльності, що визначатимуть конкурентну силу підприємства на ринку;

- визначення основних тенденцій розвитку конкретної галузі, що обумовлюють умови функціонування та визначають позиціонування підприємства в конкурентному бізнес-середовищі;

- формування системи показників порівняльного аналізу для загальної оцінки підприємницької діяльності підприємства;

- виявлення основних недоліків підприємницької діяльності, їх оцінка за ступенем безпеки щодо подальшого функціонування підприємства;

- формування системи заходів для усунення виявлених недоліків із врахуванням оптимальних витрат наявних ресурсів з позицій системи менеджменту підприємства;

- оцінка можливих ризиків підприємницької діяльності підприємства як загрози його економічного зростання;

- оцінка поточного стану підприємницької діяльності підприємства з метою рейтингової оцінки підприємства та основних конкурентів у сфері ділового партнерства;

- розробка системи заходів щодо зміцнення позиції торговельного підприємства в конкурентному середовищі шляхом пошуку втрачених можливостей та резервів удосконалення підприємницької діяльності підприємства в майбутньому.

Таким чином, порівняльний аналіз має надати загальну характеристику економічному потенціалу підприємства та його основних конкурентів, і тим самим визначити місце підприємства в конкурентному середовищі.

Така оцінка передбачає використання кількох баз порівняння: з результатами діяльності попередніх періодів, з певними нормативно-плановими значеннями, зі середньостатистичними значеннями по галузі та, безумовно, з аналогічними показниками основних конкурентів [6].

Порівняльний аналіз передбачає не лише вивчення конкурентів, основних переваг і недоліків, позитивних зрушень і проблем діяльності підприємства в конкурентному бізнес-середовищі, а й розробку алгоритмів вирішення кожного поставленого раніше завдання. Одне з основних завдань порівняльного аналізу – готовність підприємства до нормального функціонування в умовах ризику. В економічній літературі до ризикових відносять ситуації, пов'язані не із невизначеністю взагалі, а з можливістю отримання негативного, несприятливого результату, що може передбачати можливість отримання прямих збитків і втрат, а також можливість недоотримання доходу або упущення вигоди;

отримання доходу або прибутку нижче запланованого рівня (визначається шляхом порівняльного аналізу підприємств-конкурентів); досягнення рівня економічних результатів нижче запланованих і т.д.

Виходячи з цього, порівняльний аналіз повинен перешкоджати появі будь-яких негативних ситуацій в поточній діяльності підприємства для запобігання негативних результатів підприємницької діяльності підприємства, прийняття помилкових управлінських рішень, втрати відповідного рівня конкурентоспроможності підприємства.

Для найбільш точної алгоритмізації надання економічної характеристики підприємства необхідно визначити його об'єкт, суб'єкти, мету, завдання та методичне забезпечення порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства.

Метою порівняльного аналізу є визначення місця підприємства у конкурентному середовищі. Основним завданням - визначення економічного потенціалу підприємства та його основних конкурентів. Об'єктом визначається підприємницька діяльність підприємства, а основним результатом – система показників комплексного порівняльного аналізу, що визначає позиціювання підприємства в конкурентному середовищі.

Порівняльний економічний аналіз підприємницької діяльності підприємства дає можливість проводити детальне аналітичне дослідження, отримувати точну і повну економічну інформацію про функціонування підприємства, що дає можливість розробки і прийняття ефективних управлінських рішень.

Найбільш повно структуру комплексного аналізу представлено в загальній моделі комплексного аналізу підприємства, розробленій проф. Мнихом Є.В. [5]. Виходячи із сутності порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства можна виокремити такі етапи його проведення:

Етап 1. Аналіз економічного потенціалу підприємства:

- ✓ аналіз прогнозування економічного зростання підприємства;
- ✓ аналіз нормативно-правових регуляторів економічних відносин підприємства;
- ✓ аналіз соціально-економічного розвитку діяльності підприємства.

Етап 2. Аналіз результатів підприємницької діяльності підприємства:

- ✓ порівняльний аналіз основних результативних показників конкурентів;
- ✓ порівняльний аналіз рівня конкурентоспроможності підприємств-конкурентів;
- ✓ порівняльний аналіз конкурентних переваг підприємств-конкурентів;
- ✓ перспективний аналіз конкурентоспроможності підприємств-конкурентів.

Етап 3. Аналіз ефективності функціонування підприємства:

- ✓ аналіз ефективності системи управління підприємства;
- ✓ порівняльний аналіз ризиків підприємницької діяльності підприємства;
- ✓ аналіз результативності порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства.

Порівняльний аналіз надає оцінку основних характеристик підприємницької діяльності підприємства за допомогою аналізу подій і факторів, що мали найбільший вплив на результати діяльності. Крім того, він не лише встановлює значення параметрів, а й виділяє взаємозв'язки між ними, що в результаті забезпечує можливість вибору оптимальної методики його проведення і управлінського рішення, необхідних у ситуації, що складалася.

Оскільки порівняльний аналіз передбачає розрахунок усіх аспектів діяльності підприємства, виникає проблема вибору параметрів, за якими здійснюватиметься їх оцінювання. Ця проблема дещо ускладнюється з урахуванням впливу низки факторів: цільове спрямування аналізу, його інформаційно-аналітичне забезпечення, наявність чи відсутність необхідних ресурсів тощо. Однак, якщо цільове спрямування має загальний характер, комплексність аналізу буде досягнута лише у випадку логічно сформованої

системи вимірників. Така система слугує основою при здійсненні порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства.

Отже, врахування основних вимірників підприємницької діяльності підприємств і його конкурентів дозволить виділити групу показників, що мають безпосередній вплив на результат конкурентної боротьби, а також зіставити їх, і виходячи з цього, оцінити в цілому конкурентоспроможність продукції підприємства, як її здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з підприємствами, що виготовляють аналогічну продукції (товари, послуги) в умовах конкурентного середовища.

Порівняльний аналіз підприємницької діяльності підприємства пропонуємо проводити комплексно за допомогою систем показників, що характеризують кожен елемент підприємницької діяльності підприємства: система показників ефективності використання ресурсів підприємства, система показників рівня витрат підприємницької діяльності підприємства, система показників фінансової стійкості та ліквідності та ділової активності підприємства, система показників рентабельності підприємницької діяльності підприємства.

Класичний методичний підхід здійснення комплексного аналізу підприємницької діяльності полягає у зведенні певної кількості показників у єдиний інтегральний показник, що визначає якісну відмінність досягнутого стану від бази порівняння, хоча при цьому визначити рівень відмінності неможливо [7].

В основі розрахунку єдиного інтегрального показника лежить порівняння підприємств за кожним результативним показником з умовним (еталонним) підприємством, що показало найвищі результати за всіма порівнюваними показниками. Таким чином, базою відліку для отримання інтегрального показника стану діяльності підприємств є сформовані в реальній конкуренції бізнес-середовища найвищі результати з генеральної сукупності порівнюваних об'єктів. Еталоном порівняння, в такому випадку, є підприємство-конкурент, що досягло найвищих результатів [4].

Такий інтегральний показник слугує, свого роду, орієнтиром в бізнес-середовищі, а для більш повної оцінки використовують систему показників визнання конкурентоспроможності, яка дасть можливість отримати повне уявлення про підприємницьку діяльність підприємства. Адже при орієнтації на єдиний інтегральний показник виникають труднощі в методологічному аспекті, незважаючи на те, що практична реалізація є досить простою, здійснення аналізу на базі системи показників у методологічному аспекті реалізується просто, а практичне застосування – ускладняється проведенням численних масштабних розрахунків [2].

Для проведення порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства використовують такі інформаційні ресурси: нормативно-довідкові джерела; планова інформація; облікова інформація; необлікові джерела; звітно-статистичні джерела.

До нормативно-довідкових джерел відносять законодавчі акти, нормативи урядових структур; норми, нормативи, квоти, ліміти та інші критеріальні параметри регламентування підприємницької діяльності підприємств.

Планова інформація представлена у вигляді системи планових завдань і параметрів, які визначають характер підприємства у визначеному плановому періоді. До них відносять перспективні, поточні й оперативні бізнес-плани, фінансові плани, плани-графіки відвантаження продукції, кошториси витрат, інвестиційні проекти.

Облікова інформація формується відповідно до діючих національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку за прийнятою підприємством обліковою політикою та іншими регламентами облікового процесу.

Необлікові джерела інформації охоплюють широкий масив інформаційних даних, до яких відносять:

- офіційні нормативні документи, які підприємство використовує у своїй діяльності (Закони України, Укази Президента, Постанови міністерств та НБУ);
- підсумкові документи аудиторських перевірок та ревізій, перевірок діяльності фіскальною службою, фінансово-кредитними установами;

- господарсько-правові документи (договори, контракти);
- спеціальні спостереження (хронометражі);
- відповідні записки, переписка з контрагентами;
- реклама..

Звітно-статистичні джерела являють собою систематизовану, врегульовану певним чином облікову інформацію та інформацію спеціальних статистичних обстежень. Цей інформаційний ресурс є ключовим параметром інформаційного забезпечення порівняльного аналізу, оскільки передбачає висвітлення основних показників підприємницької діяльності, які розглядаються підприємством як дійсні чи можливі конкуренти.

Кожному етапу управління підприємства притаманне використання конкретної вхідної інформації та формування результативної вихідної інформації, яка є вхідною на наступних етапах менеджменту. Вичерпна, неупереджена, своєчасна і зрозуміла інформація є запорукою прийняття оптимальних управлінських рішень, спрямованих на зменшення витрат фінансових ресурсів, зростання ринкової вартості підприємства як рушійного фактору його розвитку в бізнес-сфері. Проте існує проблема надання недостатнього інформаційного забезпечення високої якості управлінських рішень з вищезгаданих причин. Інформаційна база порівняльного аналізу підприємницької діяльності підприємства має задовольняти потреби і зовнішніх, і внутрішніх користувачів. Цей поділ забезпечує диференційний підхід до використання вхідної та вихідної інформації в процесі порівняльного аналізу, при цьому забезпечуючи певний рівень інформаційної безпеки підприємства. Інформаційне забезпечення, призначене для зовнішніх користувачів, своєрідно формує конкурентне середовище, визначаючи основних лідерів, конкурентів, що слугують орієнтиром для подальшої підприємницької діяльності підприємства.

Висновки. Таким чином, саме порівняльний аналіз покликаний підвищити об'єктивність оцінки ефективності підприємницької діяльності підприємства і менеджменту його процесів, та дає можливість кількісно і якісно оцінити потенціал підприємства, виявити основні недоліки і переваги функціонування, точно скласти прогноз, що забезпечить високоефективну підприємницьку діяльність підприємства і високу його конкурентоспроможність.

Список бібліографічного опису:

1. Бланк І. О. Фінансово-економічний механізм функціонування внутрішньої торгівлі. *Вісн. Львів. комерц. акад.* 2003. Вип. 14. С. 59–64. «Серія економічна».
2. Горлачук В. В., Коваленко О. Ю., Белінська С. М.. Економічний аналіз господарської діяльності підприємства :навч. посіб. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 308 с.
3. Економічний аналіз: навч. посіб./ Н.А. Волкова, Р.М. Волчек, О.М. Гайдаєнко та ін.; за ред. Волкової Н.А. Одеса: ОНЕУ, ротапринт. 2015. 310с.
4. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. Полтава : РВВД ПДАА, 2018. 290 с. URI: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1260>.
5. Мних С. В. Економічний аналіз : підручник Київ : Знання, 2011. 630 с
6. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 654 с
7. Шеремет А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия : учебник 2-е изд., доп. Москва : ИНФРА-М, 2019. — 374 с.

References:

1. Blank I. O.(2003) Finansovo-ekonomichnyy mekhanizm funktsionuvannya vnutrishn'oyi torhivli.[Financial and economic mechanism of functioning of domestic trade.] Visn. L'viv. komerts. akad.. Vyp. 14. S. 59–64. «Seriya ekonomichna»[News of Lviv. commerce. Acad. 2003. VIP. 14. S. 59–64]. L'viv [in Ukrainian].
2. Horlachuk V. V., Kovalenko O. YU., Belins'ka S. M. (2013). Ekonomichnyy analiz hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstva :navch. posib.[Economic analysis of economic activity of the enterprise: textbook. tool.] Mykolaviv.[in Ukrainian].
3. N.A. Volkova, R.M. Volchek, O.M. Haydayenko ta in.; za red. Volkovoyi N.A.(2015) Ekonomichnyy analiz: navch. posib.[Economic analysis: study. tool] Odessa. [in Ukrainian].
4. Yehorova O. V., Dorohan'-Pvsarenko L. O. , Tvutvunnyk YU. M.(2018) Ekonomichnyy analiz: navch. posib. [Economic analysis: textbook. tool.] Poltava URI: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1260/> [in Ukrainian].
5. Mnkh YE. V. (2011) Ekonomichnyy analiz : pidruchnyk [Economic analysis: a textbook] Kvviv : Znannva. [in Ukrainian].
6. Savvts'ka H.V. (2007) Ekonomichnyy analiz diyal'nosti pidpryyemstva: navch. posib. [Economic analysis of enterprise activity: textbook. tool. Kvviv. [in Ukrainian].
7. Sheremet A.D. (2019) Analiz i diagnostika finansovo-khozyavstvennoy devatel'nosti predprivatiya [Analysis and diagnosis of financial and economic activities of the enterprise: textbook] uchebnik 2-ye izd., dop. [textbook 2nd ed]. Moskva. [in Russia].

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

УДК 336.72

Шейко Ю.О., к.е.н., старший викладач
 Sheiko Y. Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer
<https://orcid.org/0000-0002-1272-8985>

Приступа Ю.В., студентка
 Prystupa Y., student

ПРІОРИТЕТИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ

Луцький національний технічний університет

Фінансові ресурси страхових компаній у розвинених країнах є потужним джерелом інвестування економіки, що зумовлене природою страхування і наявністю у розпорядженні страхових компаній значного обсягу страхових фондів. Тоді як в Україні прибуток від інвестиційної діяльності займає лише незначний відсоток сукупного прибутку страховиків. Це підтверджує актуальність проведення досліджень напрямків та механізмів залучення страхових компаній до процесів інвестування економіки.

У статті досліджено теоретичні засади та обґрунтовано важливість інвестиційної діяльності страхових компаній в економіці. Проаналізовано основні напрями інвестиційних вкладень вітчизняних страховиків. Визначено, що при здійсненні інвестиційної діяльності вони обирають менш ризикові напрями інвестування, що приносять гарантований дохід. Обґрунтовано, що сфера інвестиційної діяльності страховиків є досить монополізованою.

Обґрунтовано, що одним із напрямів активізації і підвищення ефективності інвестиційної діяльності страхових компаній є розвиток нових страхових продуктів, зокрема такого страхового продукту як інвестиційне «фондове страхування» або Unit-Linked, що передбачає поєднання класичного накопичувального страхування життя з інвестиційною діяльністю у вигляді вкладень у пайові та ETF фонди. Визначено, що хоча розвиток цього виду страхування ще стримують певні фактори (законодавчі обмеження щодо розміщення резервів, часові рамки визначення страхової суми, відсутність розроблених правил Unit-Linked страхування та правил роботи за цим страховим продуктом), даний вид страхування є досить перспективним і потребує прискіпливішої уваги з боку вітчизняних регуляторів і страховиків.

Ключові слова: страхування, страхові компанії, інвестиційна діяльність, страхові резерви, інвестиційні фонди, фінансовий ринок, Unit-Linked.

PRIORITIES OF INVESTMENT ACTIVITY OF INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE

Lutsk National Technical University

Financial resources of insurance companies in developed countries are a powerful source of investment in the economy due to the nature of insurance and the availability of a large amount of insurance funds at the disposal of insurance companies. Whereas in Ukraine the profit from investment activity occupies only a small percentage of the total profit of the insurers. This confirms the relevance of research of the directions and mechanisms of involvement of insurance companies in the process of investing the economy.

Theoretical principles are investigated and the importance of investment activity of insurance companies in the economy is substantiated at the article. The main directions of domestic insurers' investments are analyzed. It is determined that in the implementation of investment activities, domestic insurers choose less risky areas of investment that generate a guaranteed income. It is substantiated that the sphere of investment activity of insurers is rather monopolized.

It is substantiated that one of the directions of activation and increase of efficiency of investment activity of insurance companies is the development of new insurance products, in particular such insurance product as investment "stock insurance" or Unit-Linked, which involves the combination of classic cumulative life insurance with investment activity in the form of unit investments and ETF funds. It is determined that while the development of this type of insurance is still constrained by certain factors (legislative restrictions on the provisioning, timeframes for determining the amount of insurance, the absence of developed Unit-Linked insurance rules and rules for working with this insurance product), this type of insurance is quite promising and needs more costly attention from domestic regulators and insurers.

Keywords: insurance, insurance companies, investment activity, insurance reserves, investment funds, financial market, Unit-Linked.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України демонструє значне зниження темпів зростання, що зумовлює необхідність пошуку шляхів стимулювання виробництва і розбудови економіки, одним із яких є залучення інвестицій. В умовах ринкової економіки важливим джерелом інвестиційних ресурсів держави є кошти страхових компаній, що зумовлено особливістю діяльності останніх: страховики протягом певного періоду часу можуть розпоряджатись коштами клієнтів - страхувальників.

У розвинених країнах світу страхові компанії займають особливе місце в забезпеченні інвестиційних процесів: 20-30 % сукупного прибутку страховиків складає прибуток від інвестиційної діяльності, тоді як в Україні цей показник становить близько 2-3%. Відповідно, це обумовлює високу потребу в активізації інвестиційної діяльності страховиків і підтверджує актуальність проведення досліджень напрямків та механізмів залучення страхових компаній до процесів інвестування економіки.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблеми. Питанням вивчення теоретико-методологічних засад інвестиційної діяльності страхових компаній та перспектив її активізації присвячували свої праці такі дослідники та науковці як Братюк В.П., Булигіна Д. О., Василенко А.В., Денисенко М. П., Мілошевич Н.В., Нагайчук Н.Г., Федоренко М.С. та інші. Не зважаючи на наявність численних теоретичних розробок, окремі аспекти інвестиційної діяльності страховиків та напрямів її здійснення потребують подальшого наукового обґрунтування.

Цілі статті. Мета статті полягає в дослідженні теоретичних положень інвестиційної діяльності страхових компаній в Україні та визначенні перспектив її активізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Більшість науковців (Федоренко М.С [5]; Денисенко М. П., Токачева А. В. [1]) у своїх працях характеризують інвестиційну діяльність страхових компаній як діяльність страхових компаній, яка передбачає вкладення їх власних і залучених коштів зараз і отримання доходу в майбутньому. Такого тлумачення будемо дотримуватись і ми у своїй роботі.

-Сутність інвестиційної діяльності страхових компаній всебічно розкривається через її функції, що проявляються як на макроекономічному, так і на мікроекономічному (на рівні окремих страхових компаній) рівнях (рис.1).

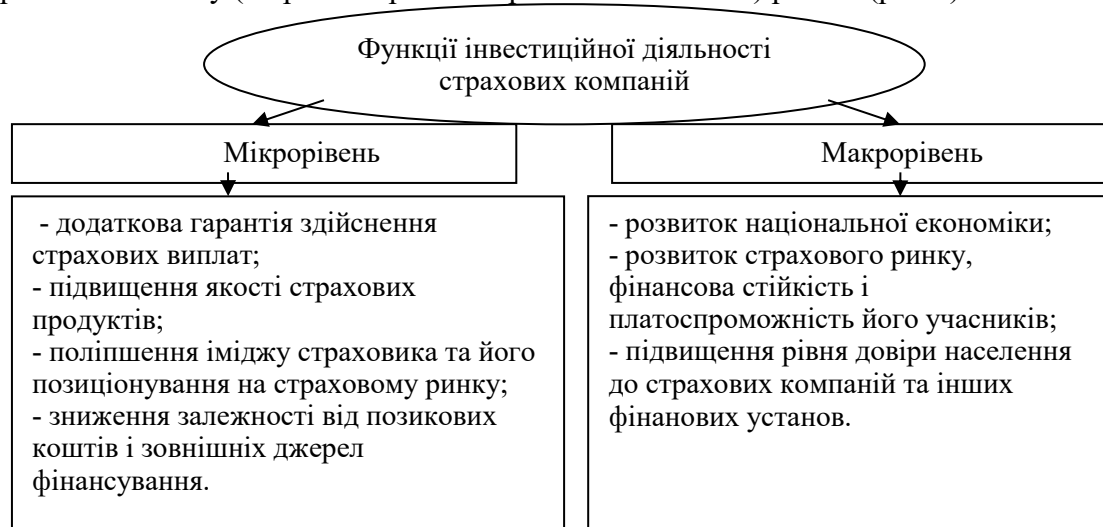

Рис. 1. Функції інвестиційної діяльності страховиків

*складено автором

Інвестиційний потенціал страховика формують його власні кошти (власний капітал створений шляхом внесків учасників і акціонерів з подальшим відрахуванням у фонди і резерви, нерозподілений прибуток тощо) та кошти залучені від страхувальників у вигляді страхових внесків і платежів, що формують страхові резерви. Накопичення внесків від страхувальників зумовлене часовим інтервалом між надходженням страхових премій і виплатою страхового відшкодування. При цьому важливе значення має термін дії договору страхування: за договорами страхування життя період виплат складає десятки років, а у ризикових видах страхування договори укладаються на значно коротший період (зазвичай, до 1-го року). Таким чином, компанії зі страхування життя мають можливість розміщувати більшу частину своїх резервів у довгострокові активи, що часто мають більшу дохідність, тоді як ризикові страхові компанії у своїй інвестиційній діяльності орієнтуються на менш дохідні короткострокові активи.

Інвестиційний потенціал залежить від багатьох факторів: обсягу страхових премій; структури страхового портфеля; збитковості або прибутковості страхових операцій; строків страхових договорів; обсягів власних коштів, умов державного регулювання формування страхових фондів та ін [2].

Напрямки інвестування власних коштів страхової компанії законодавчо не обмежуються і страхові компанії можуть розпоряджатись ними на власний розсуд, тоді як напрями і нормативи розміщення страхових резервів регламентуються законодавством. В цілому, узагальнена характеристика напрямів інвестиційної діяльності страхових компаній зображена на рис. 2.

Рис. 2. Напрями інвестиційної діяльності страхових компаній

Обсяг активів і страхових резервів страхових компаній в останні роки демонструє стабільну тенденцію до зростання. Розміщення страхових резервів здійснюється згідно зі ст. 31 Закону України «Про страхування», де визначено перелік активів за відповідними категоріями.

Структура активів, дозволених для представлення коштів страхових станом на 31.12.2018 (млн. грн) подана на рис.3.

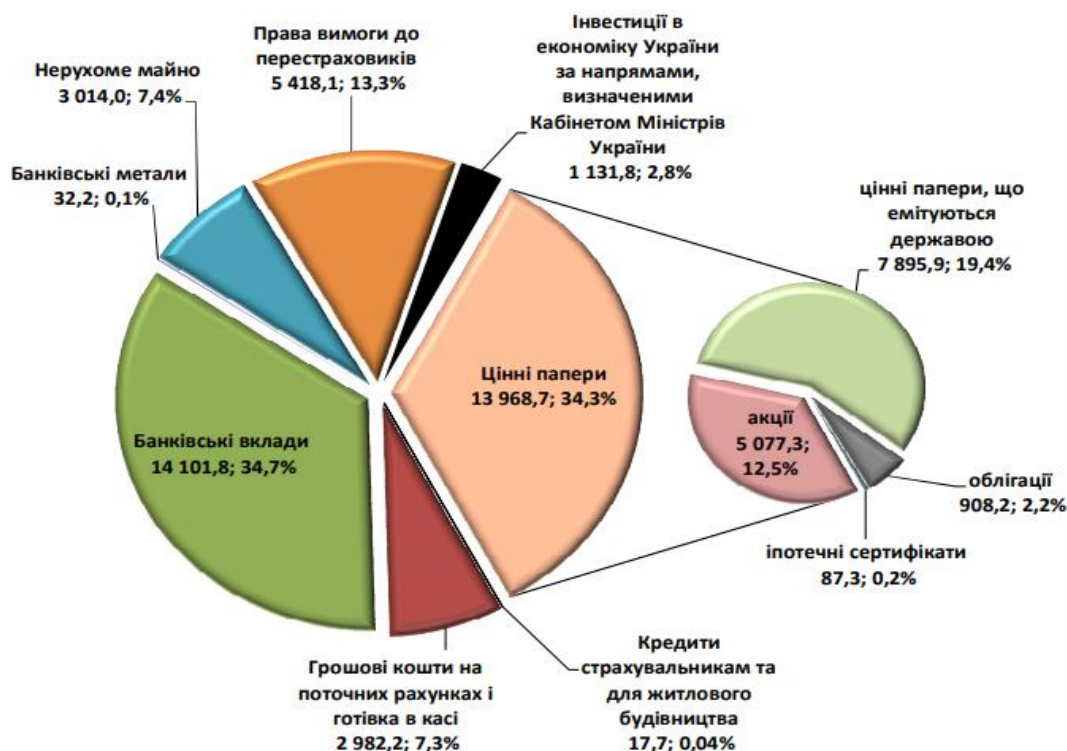

Рис.3. Структура активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів (ст. 31 Закону України «Про страхування»), станом на 31.12.2018, млн. грн. [3]

Як бачимо, найбільшу частку (34,7 %) у структурі активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, займають банківські вклади; на другому місці - цінні папери, зокрема ті, що емітуються державою (19,4 % загального обсягу), на третьому - права вимоги до перестраховиків (13,3 %).

Традиційно вітчизняні страхові компанії інвестують кошти у банківські вклади, бо їх інвестиційна привабливість зумовлена досить високою ліквідністю і гарантованою доходністю. Інвестуючи кошти у депозити, страхова компанія не залучає для цього професійних посередників, не витрачає багато часу (умови депозитного договору є стандартними), а головне - банк є вигідним партнером на фінансовому ринку, завдяки якому пропонуються страхові послуги, зокрема страхування кредитних ризиків [5].

Найбільшим інвестиційним партнером страхових компаній, згідно рейтингу «Insurance TOP» є група ІСУ- незалежна фінансова група, яка надає послуги з управління активами і приватним акціонерним капіталом. Протягом 2014-2018 рр. ця група є найбільшим торговцем ОВДП на страховому ринку.

На жаль, в Україні немає рейтингу інвестиційної активності страхових компаній, проте можна дослідити позиціонування страховиків за окремими напрямками інвестиційних вкладень, наприклад за показником інвестування в Облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) [6], а також, за допомогою індексу Херфіндаля-Хіршмана оцінити рівень монополізації інвестиційної діяльності на страховому ринку.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана розраховується за такою формулою:

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2$$

де S_i - доля кожного конкретного учасника ринку;

n -кількість учасників ринку.

Для тлумачення індексу використовується наступна шкала:

- індекс нижче 1000 - незначна концентрація ринку;
- індекс від 1000 до 1800 - середня концентрація ринку;

- індекс більше 1800 - висока концентрація ринку.

Оскільки науковці і практики не завжди володіють інформацією про маленьких гравців ринку, інколи їх не беруть до розрахунку, адже дані по них суттєво не вплинуть на результат. Тому пропонуємо до розрахунку включити інформацію по 25 найбільших страховиках-інвесторах. Рейтинг страхових компаній України за показником інвестицій в ОВДП та результати розрахунків рівня монополізації інвестиційної діяльності страховиків подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Розрахунок індексу Херфіндаля-Хіршмана на страховому ринку України за показником інвестицій в ОВДП

№	Назва компанії	ОВДП, тис.грн.	S_i	S_i^2
1	Уніка	674834	28,088	788,951
2	АХА Страхування	537158	22,358	499,874
3	PZU Україна	264625	11,014	121,316
4	Інго Україна	227829	9,483	89,924
5	Арсенал страхування	210802	8,774	76,985
6	Граве Україна	73282	3,050	9,304
7	Княжа	55024	2,290	5,245
8	Європейське туристичне страхування	48768	2,030	4,120
9	ТАС СГ	44200	1,840	3,385
10	Оранта	31301	1,303	1,697
11	Альянс	28947	1,205	1,452
12	Мотор-гарант	28442	1,184	1,401
13	Українська аграрно страхова компанія	26515	1,104	1,218
14	Кредо	23570	0,981	0,962
15	Євроінс Україна	21593	0,899	0,808
16	UPSK	17046	0,709	0,503
17	Країна	15710	0,654	0,428
18	Захід Резерв	14141	0,589	0,346
19	Міжнародна страхова компанія	12000	0,499	0,249
20	Аска	10201	0,425	0,180
21	Експо страхування	8239	0,343	0,118
22	Мегаполіс СО	6990	0,291	0,085
23	Харківська муніципальна СК	6044	0,252	0,063
24	Крона	5221	0,217	0,047
25	Саламандра	5065	0,211	0,044
n=25	Разом	2419592	HHI	1608,7

Як бачимо, найбільш інвестиційно активними є 5 страхових компаній, тоді як згідно з даними статистики у 2018 році на страховому ринку України функціонували 281 страхова компанія. Згідно проведених розрахунків ринок інвестиційної діяльності страхових компаній є середньо концентрованим, а зі збільшенням частки основних гравців, на п'ятірку яких припадає майже 80 % загального обсягу інвестицій в ОВДП, стане високо концентрованим, тобто монополізованим.

Перш ніж зупинитись на перспективах активізації інвестиційної діяльності страхових компаній, варто окреслити фактори, що стримують її розвиток. До них відносяться :

- 1) політична, фінансова, соціальна та економічна нестабільність в країні;
- 2) слабкість вітчизняного фондового ринку;
- 3) низький рівень інтеграції у світову фінансову систему;
- 4) невизначеність місця та ролі страхування в українському суспільстві, низька довіра до вітчизняних страхових компаній;
- 5) недосконалість та неузгодженість страхової регуляторної політики;

6) незбалансована структура страхового портфеля деяких страхових компаній і, як наслідок, непропорційний розвиток окремим видів страхування;

7) жорсткі вимоги до розміщення страхових резервів та обмеженість можливостей для інвестування страховими компаніями;

8) ненадійність інвестиційних інструментів і держгарантій під інвестиційні проекти;

9) недосконалість податкового законодавства, його нездатність активізувати інвестиційну діяльність;

10) низька капіталізація страховиків і, як наслідок, обмежені інвестиційні ресурси окремо взятої страхової компанії;

11) низький рівень корпоративного управління у сфері страхування, відсутність досвіду розробки ефективних інвестиційних стратегій.

З метою активізації і підвищення ефективності інвестиційної діяльності вітчизняних страховиків, доцільно здійснити низку заходів нормативного, організаційного та інформаційного характеру:

- гармонізувати вітчизняні вимоги фінансового регулювання та нагляду страхового ринку відповідно до світових норм, розширити взаємодію з міжнародними організаціями в цій сфері;

- вдосконалити систему моніторингу діяльності страхових компаній, посилити контроль фінансового стану страховиків та дотримання ними вимог платоспроможності, фінансової стійкості, розміру чистих активів тощо;

- диференціювати підходи до напрямів спрямування страхових інвестицій;

- вкладати кошти у підвищення кваліфікації і підготовку спеціалістів у сфері страхового інвестування, налагодження взаємодії з інвестиційними компаніями, або компаніями з управління активами. Залежно від структури страхового портфеля страховика інвестиційні компанії індивідуально розробляють стратегію управління страховими резервами, що може бути консервативною, збалансованою й ризиковою. Така взаємодія є обопільно вигідною як для страховиків, так і для інвестиційних компаній. Страхова компанія отримує висококваліфікованих консультантів, які діють на ринку від її імені, а КУА – дивіденди, що напряму залежать від дохідності тих інструментів, у які вкладаються кошти страховика [4];

- активізувати трансформацію заощаджень населення у довгострокові страхові інвестиції. Досягнути цього можна шляхом реалізації комплексу цілеспрямованих дій:

- а) гарантування страхових виплат;

- б) розвиток системи державного контролю за дотриманням правил функціонування цього ринку;

- в) всебічна активізації пенсійного та "life"- страхування;

- г) розвиток нових страхових продуктів, зокрема такого страхового продукту як інвестиційне «фондове страхування» або Unit-Linked.

Unit-Linked передбачає поєднання класичного накопичувального страхування життя з інвестиційною діяльністю у вигляді пайових та ETF фондів [2]. По суті це гібридний продукт, що містить страхову та інвестиційну складові, тобто частина страхового портфелю за бажанням клієнта розміщується в більш ризикових, але потенційно дохідних фінансових інструментах [7].

Основною відмінністю Unit-Linked від накопичувального страхування життя є відсутність гарантії отримання значної суми капіталу після завершення договору, або у разі смерті страхувальника: якщо за страхуванням життя вигодонабувачі гарантовано одержать вказану в договорі суму, Unit-Linked гарантує повернення лише внесеної суми коштів плюс (зазвичай) 1 % від цієї суми.

Тобто, по суті, страхування життя є інструментом забезпечення фінансової безпеки сім'ї, а Unit-Linked - ефективним фінансовим інструментом: страхувальник формує власний інвестиційний портфель із числа фондів, представлених страховою компанією, таким чином одержуючи можливість здійснювати інвестиційну діяльність на

світових фінансових ринках. Unit-Linked не дає страхувальнику гарантій дохідності чи гарантій капіталу, але дає можливість отримати значний дохід в результаті ефективних інвестиційних вкладень. Розглянемо більш детально приклад накопичення капіталу за системою страхування життя та Unit-Linked (табл. 2).

Таблиця 2

Накопичення капіталу за системою страхування життя та Unit-Linked [8]

Показник	Накопичувальне страхування	Unit-Linked
Розподіл ресурсів	100% в страховій програмі	20% - в страховій програмі 80% - в інвестиційній програмі
Дохідність по програмі	4%	4% - по страховій частині 15% - по інвестиційній частині
Сума щорічних вкладень	\$1000	\$1000
Гарантоване страхове покриття з першого дня	\$20 000	\$4000
Накопичений капітал	\$30 000	\$96 000

Тобто, частково жертвуючи гарантованою страховою сумою, страхувальник отримає можливість одержання більш значного капіталу по завершенню договору.

Укладення таких договорів страхування, що містять страхову та інвестиційну програми, на нашу думку, найбільш вигідне і забезпечує максимальну дохідність та вираженість страхувальників.

Висновки. Хоча розвиток цього виду страхування ще стримують певні фактори (законодавчі обмеження щодо розміщення резервів, часові рамки визначення страхової суми, відсутність розроблених правил Unit-Linked страхування та правил роботи за цим страховим продуктом), даний вид страхування є досить перспективним і потребує прискіпливішої уваги з боку вітчизняних регуляторів і страховиків.

Список бібліографічного опису:

1. Денисенко М. П., Токачева А. В. Інвестиційна діяльність страхової компанії: проблеми та напрями активізації. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6640> (дата звернення: 09.01.2020).
2. Мілошевич Н.В. Інвестиційна діяльність страхових компаній в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. №16. С. 758-763.
3. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг. Підсумки діяльності страхових компаній за 2018 рік. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/2018/sk_%202018.pdf (дата звернення: 09.01.2020).
4. Нагайчук Н.Г. Управління капіталом страхових компаній. *Фінанси України*. 2008. № 11. С. 106-116.
5. Федоренко М.С. Інвестиційна діяльність страхових компаній в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 9. С. 21-23.
6. Рейтинг страхових компаній України. *Фориншурер страхування*. URL: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/18/12/94/> (дата звернення: 10.01.2020).
7. Что такое unit-linked (юнит-линкед)? *Фориншурер страхування*. URL: <http://unit-linked.com.ua> (дата звернення: 11.01.2020).
8. Что такое инвестиционно-страховые продукты unit-linked и в чем их преимущества? *Фориншурер страхування*. URL: <http://insurance-life.com.ua/articles/353> (дата звернення: 12.01.2020).

References:

1. Denisenko, M. P. and Tokacheva, A. V. (2018). Investytsiyna diyal'nist' strakhovoyi kompaniyi: problemy ta napryamy aktivizatsiyi. [Investment activity of an insurance company: problems and directions of activation]. *Effective economy - Efektyvna ekonomika*, [Online], vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6640> (Accessed 09 Jan 2020) [in Ukrainian].
2. Miloshevych N.V. (2018). Investytsiyna diyal'nist' strakhovykh kompaniy v Ukraini [Investment activity of insurance companies in Ukraine]. *Ekonomika i suspil'stvo - Economy and society*. №16, 758-763. [in Ukrainian].
3. The official website of the National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (2020), "Results of activity of insurance companies for 2018", available at: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2018_rik/2018/sk_%202018.pdf (Accessed 09 Jan 2020) [in Ukrainian].
4. Nahaychuk N. H. (2008). Upravlinnya kapitalom strakhovykh kompaniy [Capital management of insurance companies] *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine*, 11,106-116. [in Ukrainian].
5. Fedorenko M.S. (2013). Investytsiyna diyal'nist' strakhovykh kompaniy v Ukraini [Investment activity of insurance companies in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investment: practice and experience*, 9, 21-23. [in Ukrainian].
6. The official website of the Forynshurer Insurance journal (2020). Rating of insurance companies of Ukraine, available at: <https://forinsurer.com/ratings/nonlife/18/12/94/> (Accessed 10 Jan 2020) [in Ukrainian].
7. The official website of the Forynshurer Insurance journal (2020). What is unit-linked?, available at: <http://unit-linked.com.ua> (Accessed 11 Jan 2020) [in Russian].
8. The official website of the Forynshurer Insurance journal (2020). What are unit-investment investment insurance products and what are their advantages?, available at: <http://insurance-life.com.ua/articles/353> (Accessed 12 Jan 2020) [in Russian].

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

УДК 336.74

Голюк В.Я., к.е.н., доцент
 Holiuk V. Ph.D (Economics), Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-8050-4158>

ВПЛИВ КЛЮЧОВИХ ВІДСОТКОВИХ СТАВОК НА ДИНАМІКУ ВВП ЄВРОЗОНИ

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Метою статті є дослідження впливу процентної політики ЄЦБ на динаміку валового внутрішнього продукту (ВВП) в Єврозоні. У роботі вказано, що Рада керуючих Європейського центрального банку встановлює наступні ключові процентні ставки для єврозони: відсоткова ставка за основними операціями рефінансування, ставка за депозитним інструментом та ставка граничного кредитного інструменту.

Для аналізу зв'язку між реальною процентною ставкою та динамікою валового внутрішнього продукту в Єврозоні було використано кореляційний аналіз. Результати досліджень демонструють, що в 1999-2007 та 2012-2018 роках реальна процентна ставка була пов'язана з ростом ВВП в єврозоні позитивно, і зв'язок був досить міцним. У 2008-2011 роках цей зв'язок був слабким, що можна було пояснити світовою економічною кризою та діями ЄЦБ щодо подолання спаду в економіці ЄС. Тест Гренджера на наявність причинно-наслідкового зв'язку продемонстрував, що в 1999-2007 роках зростання ВВП спричинило динаміку процентних ставок ЄЦБ, але в 2012-2018 роках процентна ставка спричинила зростання ВВП у короткостроковому періоді (з відставанням на 1 рік).

Дослідження демонструє, що грошові заходи ЄЦБ відіграли ключову роль у підтримці економіки, і Європейський Союз досяг успіху в застосуванні експансійної грошово-кредитної політики для стимулювання економічного зростання. За програмою кількісного ослаблення Європейський центральний банк знизив основну ставку рефінансування до 0%. Для розвитку економічного розвитку Європейський центральний банк використовував довгострокові кредити комерційним банкам для підтримки їх кредитних можливостей та ліквідності. ЄЦБ також використовує програму придбання активів (APP) для запобігання низькій інфляції в Європейському Союзі. Грошово-кредитна політика ЄЦБ призвела до збільшення зайнятості та купівельної спроможності населення, що, як наслідок, здійснило позитивний вплив на динаміку валового внутрішнього продукту в єврозоні.

Результати цього дослідження корелюють з попередніми дослідженнями (Nauro F. Campos, Jarko Fidrmuc, Iikka Korhonen та ін.).

Ключові слова: процентна політика, основна ставка рефінансування, Європейський центральний банк, валовий внутрішній продукт, кореляція, причинно-наслідкові зв'язки.

INFLUENCE OF KEY INTEREST RATES ON THE EUROZONE GDP DYNAMICS

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

The aim of the paper is to study the impact of ECB interest rate policy on gross domestic product (GDP) dynamics in Eurozone. It has been stated in the paper that the Governing Council of the European Central Bank sets the key interest rates for the euro area: the interest rate on the main refinancing operations, the rate on the deposit facility and the rate on the marginal lending facility.

Correlation analysis has been exploited to analyze the association between real interest rate and gross domestic product dynamics in Eurozone. The research results reveal that in 1999-2007 and 2012-2018 real interest rate was associated with GDP growth in Eurozone positively, and the relationship was rather strong. In 2008-2011 the relationship was weak that could be explained with the world economic crisis and ECB tackling the downturn in EU economy. Granger causality test has indicated that in 1999-2007 GDP growth caused ECB interest rates dynamics, but in 2012-2018 interest rate caused GDP growth in the short-term period (1-year lag).

The study shows that ECB monetary measures have played a pivotal role in supporting the economy and European Union has succeeded in using expansionary monetary policy to boost economic growth. Under quantitative easing program European Central Bank has lowered the main refinancing rate to 0%. To drive

economic development European Central Bank has used long-term credits to commercial banks to maintain their lending facilities and liquidity. ECB has also been using the asset purchase program (APP) to prevent low inflation in European Union. ECB monetary policy has resulted in an increase in employment and purchasing power of the population that consequently has made positive impact on the gross domestic product dynamics in Eurozone.

The findings of this research are consistent with the previous studies (Nauro F. Campos, Jarko Fidrmuc, Iikka Korhonen et al).

Key words: interest rate policy, main refinancing rate, European Central Bank, gross domestic product, correlation, causality.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині наприкінці п'ятого К-циклу світова економіка перебуває у пошуках дієвого драйвера економічного зростання. Однією з вагомих рушійних сил економічного розвитку була і залишається монетарна політика, однак її успішна розробка та реалізація в нинішніх умовах цілком залежить від аналізу досвіду використання її інструментів різними країнами. Єврозона є досить унікальним прецедентом реалізації монетарної політики країнами інтеграційного угруповання. З огляду на це специфіка відсоткової політики Єврозони представляє особливий інтерес, у тому числі враховуючи євроінтеграційні прагнення України, що і визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Країни зони Євро проводять спільну монетарну політику під керівництвом ЄЦБ. Монетарна політика ЄЦБ містить наступні ключові складові [1]: операції на відкритому ринку (open market operations), операції «овернайт» (standing facilities), мінімальні резервні вимоги (minimum reserve requirements). Ключовим елементом трансмісійного механізму ЄЦБ є офіційні процентні ставки, котрі на першому етапі впливають на ставки грошового ринку та формують ринкові очікування, на другому — позначаються на грошовій масі, цінах активів і валютному курсі, на третьому — зумовлюють зміну попиту та пропозиції на ринках товарів і праці, зовнішніх та внутрішніх цін, а також рівня заробітної плати. На заключному етапі відбувається зміна цін у економіці та реалізуються механізми забезпечення цінової стабільності [2, с.34]. Європейський центральний банк фіксує наступні ключові відсоткові ставки: основну ставку за операціями рефінансування (ECB Main refinancing operations rate), граничну ставку для кредитних операцій ЄЦБ (ECB Marginal lending facility rate), та ставку по залученню ресурсів Європейським центральним банком.

Роль монетарної складової у бізнес-циклах ЄС є предметом дискусій. Частина досліджень свідчить, що роль монетарної складової (і, відповідно ключових відсоткових ставок) у формуванні бізнес-циклів Єврозони є несуттєвим. Так, результати дослідження Д. Жаннон (Domenico Giannone), М. Ленза (Michele Lenza) та Л. Рейхлін (Lucrezia Reichlin) (2009) демонструє, що створення Єврозони не вплинуло на бізнес-цикли країн-учасників. Ті країни, які мали подібні рівні обсягів ВВП на душу населення у 70-х роках мали подібні бізнес-цикли і після запровадження євро, тобто суттєвих змін у їх бізнес-циклах не відбулося [3]. Можливо, це пов'язано з іншими причинами синхронізації бізнес-циклів Єврозони, такими як високий ступінь відкритості та взаємопов'язаності європейських економік, які мали місце і до і після запровадження євро. Інші дослідження стверджують, що з запровадженням євро синхронізація бізнес-циклів зросла. Так, Н. Кампос (Nauro F. Campos), Я. Фідмурк (Jarko Fidrmuc), І. Корхонен (Iikka Korhonen) (2017) [4] у дослідженні, яке включало і країни Єврозони і країни поза зоною «євро», виявили, що рівень синхронізації (який виражений у дослідженні як коефіцієнт кореляції) зріс від 0,4 перед запровадженням євро у 1999 році до 0,6 після цього. Таким чином, роль монетарної складової у стимулюванні зростання ВВП та її вплив на динаміку бізнес-циклів Єврозони залишається відкритим.

Цілі статті. Мета дослідження полягає у визначенні ролі політики ключових процентних ставок у економічному зростанні країн Єврозони.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для дослідження взаємозв'язку ключових ставок ЄЦБ та динаміки ВВП було використано кореляційний аналіз. Для визначення причинно-наслідкового зв'язку між динамікою ставок та ВВП було використано метод аналізу причинності Гренджера. Для реалізації кореляційного аналізу було обрано три періоди: 1999-2007 – з введення євро до світової фінансової кризи. 2008-2011 – роки боротьби ЄЦБ з її наслідками у Єврозоні та 2012-2018 – роки посткризового відновлення економіки Єврозони. Проаналізовано три ключові ставки ЄЦБ: main refinancing operations rate, marginal lending facility rate and ECB deposit facility rate (see fig.1). На рис. 1 спостерігається високий ступінь взаємозв'язку між відсотковими ставками до 2012 року, коли чергове падіння обсягів ВВП спонукало ЄЦБ до більш гнучкої монетарної політики. Починаючи з цього періоду спостерігається суттєве зменшення діапазону ставок та менший рівень їх кореляції між собою.

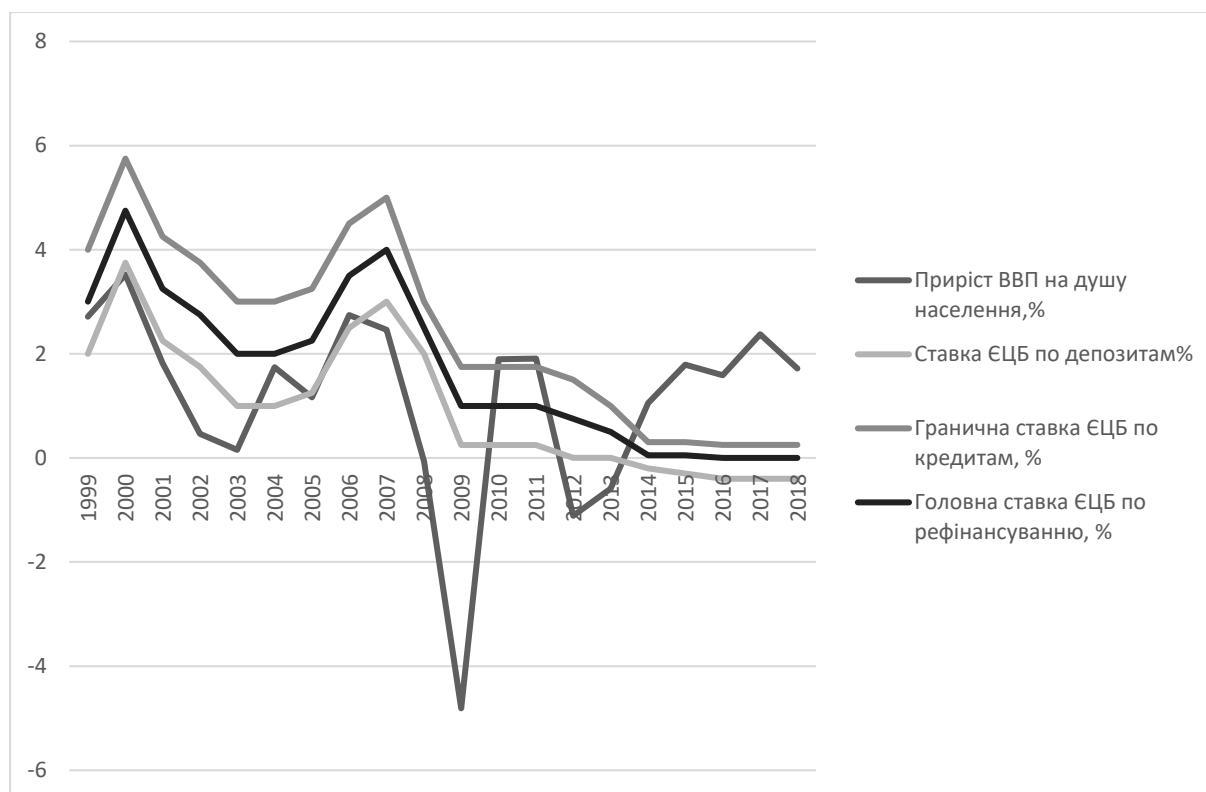

Рис. 1. Динаміка приросту ВВП на душу населення у країнах Єврозони та динаміка ключових ставок ЄЦБ*

* побудовано автором на основі даних [5, 6]

У таблиці 2 подано результати аналізу кореляції приросту ВВП на душу населення в Єврозоні та трьох відсоткових ставок ЄЦБ. Спостерігається високий ступінь кореляції ставок та обсягів ВВП у періодах, на які припадає зростання економіки Єврозони. Однак якщо протягом докризового періоду спостерігалася позитивна кореляція (тобто і ставки і ВВП зростали), то у періоді посткризового відновлення кореляція була негативною (зниження ставок супроводжувалося зростанням ВВП). Протягом кризового періоду кореляція була практично відсутньою. Високий ступінь кореляції у двох досліджуваних періодах підтверджує вагомість відсоткової політики для бізнес-циклів Єврозони.

Таблиця 1

Кореляція приросту ВВП на душу населення у Єврозоні та відсоткових ставок ЄЦБ у 1999-2018 рр.

Період	Коефіцієнт кореляції приросту ВВП на душу населення у Єврозоні та відсоткових ставок ЄЦБ		
	Приріст ВВП та ставка ЄЦБ по депозитам	Приріст ВВП та ставка ЄЦБ по кредитах	Приріст ВВП та основна ставка рефінансування ЄЦБ
1999-2007	0.798123	0.798123	0.798123
2008-2011	0.053473	0.053473	0.053473
2012-2018	-0.95447	-0.95145	-0.96142

Джерело: розраховано автором на основі даних [5, 6]

Для визначення причинно-наслідкового зв'язку між ставками та зростанням ВВП було використано метод Гренджера. Так, аналіз причинності Гренджера за 1999-2007 виявив, що зростання ВВП спричиняє зміни ставок ЄЦБ з лагом у 1 рік. Аналіз з 2-річним лагом не дає надійних результатів (Табл.2). У таблиці для економії простору наведено лише дані по ставці ЄЦБ по кредитуванню, адже високий ступінь кореляції ставок між собою у цей період визначив дуже близькі значення F-статистики та рівня ймовірності для всіх трьох ставок.

Таблиця 2

Результати Гренджер-аналізу взаємозв'язку зростання ВВП та граничної ставки по кредитах ЄЦБ

Нульова гіпотеза	Кількість спостережень	F-статистика	Ймовірність
Зростання ВВП не впливає на граничну ставку по кредитах ЄЦБ	8	4.43068	0.0892
Гранична ставка по кредитах ЄЦБ не впливає на зростання ВВП	8	1.78717	0.2389

Джерело: розраховано автором на основі даних [5,6]

Тести причинності Гренджера за період 2012-2018 рр. (період зростання ВВП) виявили, що відсоткова ставка спричиняла приріст ВВП з лагом у 1 рік. Аналіз 2-річного лагу не дав надійних результатів. F-статистика та рівень ймовірності демонструють, що найбільш сильний вплив на приріст ВВП здійснювала ставка ЄЦБ по кредитуванню (табл.3). Таким чином, відсоткова політика може бути ефективним драйвером економічного зростання інтеграційного угруповання.

Таблиця 3

Результати Гренджер-аналізу взаємозв'язку зростання ВВП та ставок ЄЦБ

Нульова гіпотеза	F-статистика	Ймовірність
Основна ставка рефінансування не впливає на приріст ВВП	7.37129	0.1131
Приріст ВВП не впливає на основну ставку рефінансування	0.24658	0.6687
Гранична ставка ЄЦБ по кредитах facility не впливає на приріст ВВП	11.3765	0.0778
Приріст ВВП не впливає на граничну ставку ЄЦБ по кредитах	0.79786	0.0778
Ставка ЄЦБ по депозитам не впливає на приріст ВВП	0.00077	0.9804
Приріст ВВП не впливає на ставку ЄЦБ по депозитам	2.77216	0.2378

Джерело: розраховано автором на основі даних [5, 6]

Результати досліджень підтверджують офіційні дані ЄЦБ. Так, у період зростання ЄЦБ підвищував ставки для стримування економіки, а після кризи – опустив для стимулювання зростання економіки єврозони. Протягом докризового періоду економіка єврозони демонструвала досить високі темпи зростання (до 3.233349% приросту ВВП у 2006 році та 3.051839% у 2007 році). Внаслідок світової фінансової кризи приріст ВВП Єврозони стрімко знизився до -4.51767% в 2009 році [5]. Падіння пов'язують з фінансовими проблемами Греції, Ірландії, Португалії, Іспанії та Кіпру, які вплинули на фінансовий стан інших країн-членів та економіки єврозони загалом.

На початковому етапі кризи заходи ЄЦБ були спрямовані на стабілізацію банківської системи шляхом надання їй додаткової ліквідності. У 2007 році проводилися додаткові довгострокові операції по рефінансуванню на 3 і 6 місяців. Частка довгострокових операцій у загальному обсязі рефінансування зростає. Для збільшення ліквідності у період з жовтня 2008 по травень 2009 ЄЦБ знизив ставку рефінансування на 3,25 процентних пункти до 1%. Разом з тим ЄЦБ реалізовує політику розширеної кредитної підтримки банків на основі основних та довгострокових операцій рефінансування. Термін рефінансування було подовжено до 1 року. У цей же період для формування більш сприятливим умов фінансування для кредитних установ та підприємств ЄЦБ вводить програму викупу номінованих у євро облігацій, емітованих у єврозоні. Було розширено перелік активів, що могли бути використані як застава та проводилося забезпечення доларової ліквідності [7, с.134].

Монетарна політика ЄЦБ відіграла суттєву роль у стимулюванні посткризового відновлення економіки єврозони. Заходи монетарної політики ЄЦБ із кредитного й кількісного пом'якшення були спрямовані передусім на підтримку ліквідності банківської системи та на розширення банківського кредитування. Загалом програма ЄЦБ із кількісного пом'якшення у 2012 р. становила близько 3 % ВВП. Переважна частина цих коштів спочатку була спрямована на підтримку кредитування економіки, а починаючи з 2014 р. — на викуп забезпечених облігацій і сек'юритизованих кредитів [2, с.34]. Зниження ключової ставки ЄЦБ супроводжувалося цільовими довгостроковими операціями з рефінансування, у результаті яких банки могли запропонувати своїм клієнтам сприятливі умови кредитування. З моменту оголошення намірів ЄЦБ у червні 2014 року ставки банківських кредитів для нефінансових корпорацій знизилися майже на 120 базисних пунктів, для домогосподарств – на 100, а для малого і середнього бізнесу зниження досягло майже 190 пунктів. Результатом стало підвищення рівня зайнятості і купівельної спроможності населення. З середини 2013 року до кінця 2017 року кількість безробітних зменшилася на 7 мільйонів. Дві третини цього обсягу припало на сегмент малого і середнього бізнесу [8].

У рамках політики кількісного пом'якшення ЄЦБ знизив основну відсоткову ставку по рефінансуванню до 0.00 [6]. З тих пір основна ставка рефінансування залишається незмінною. 23 січня 2020 на Рада керуючих ЄЦБ залишила її на рівні 0.00, гранична ставка кредитування перебуває на рівні 0.25% і ставка за депозитами – на рівні мінус 0.50% [9]. Нині ЄЦБ продовжує реалізовувати програму викупу активів (asset purchase program (APP)) для подолання низької інфляції в ЄС [10].

Висновки. Основою посткризового відновлення єврозони була політика низьких відсоткових ставок, «довгих» кредитів та інших заходів, покликаних сприяти збільшенню обсягів кредитування фінустанов, суб'єктів господарювання та домогосподарств. Завдяки політиці, спрямованій на стимулювання економічного зростання, європейська економіка починаючи з 2013 року демонструє зростання ВВП. Можливо, досвід ЄЦБ буде корисним для формування політики стимулювання економічного зростання в Україні.

Дане дослідження підтвердило суттєвий вплив монетарної політики на динаміку ВВП країн Єврозони. Наступні дослідження будуть спрямовані на аналіз інших чинників економічного зростання та пошуку найбільш оптимальної моделі економічного розвитку для України.

Список бібліграфічного опису:

1. On the implementation of the Eurosystem monetary policy framework. EU Guideline 2015/510 of the European Central Bank. 2014. December, 19.
2. Міщенко В. І. Роль і функції монетарного трансмісійного механізму в забезпеченні цінової стабільності. *Фінанси України*. 2015. №1. С.29-46
3. Giannone D., Lenza M., Reichlin L. Business cycles in the euro area. European Central Bank Working Paper Series. 2009. # 1010. 41p.
4. Campos N., Fidrmuc J., Korhonen I. Business cycle synchronisation in a currency union: taking stock of the evidence. Bank of Finland Research Discussion Papers. 2017. #28. 62 p.
5. World development indicators. World Data Atlas Knoema. URL: <http://knoema.com/WBWDI2018May/world-development-indicators-wdi> (last accessed: 28.02.2020)
6. European Central Bank. Statistical Data Warehouse. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=bbn25> (last accessed: 28.02.2020)
7. Kavitskaya I. The monetary policy of the European Central Bank in modern conditions. *Journal of Economic Regulation*. 2015. Vol 6. №4. pp.131-139.
8. Monetary policy and the euro area economic expansion. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2017/html/ecb.sp171012.en.html> (last accessed: 28.02.2020)
9. Press release «Monetary policy decisions». Governing Council of the European Central Bank. 2020. Jan 23. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.mp200123~ae33d37f6e.en.html> (last accessed: 28.02.2020)
10. Asset purchase programmes. European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html> (last accessed: 28.02.2020)

References:

1. On the implementation of the Eurosystem monetary policy framework. *EU Guideline 2015/510 of the European Central Bank*. 2014. December, 19.
2. Mishchenko V. I. Rol i funksiï monetarnoho transmissiïnoho mekhanizmu v zabezpechenni tsinovoï stabilnosti [The role and functions of monetary transmission mechanism in providing of price stability]. *Finansy Ukrainy [Finances of Ukraine]*. 2015. №1. С.29-46 [in Ukrainian]
3. Giannone D., Lenza M., Reichlin L. Business cycles in the euro area. European Central Bank Working Paper Series. 2009. # 1010. 41p.
4. Campos N., Fidrmuc J., Korhonen I. Business cycle synchronisation in a currency union: taking stock of the evidence. Bank of Finland Research Discussion Papers. 2017. #28. 62 p.
5. World development indicators. World Data Atlas Knoema. URL: <http://knoema.com/WBWDI2018May/world-development-indicators-wdi> (last accessed: 28.02.2020).
6. European Central Bank. *Statistical Data Warehouse*. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu/browse.do?node=bbn25> (last accessed: 28.02.2020).
7. Kavitskaya I. The monetary policy of the European Central Bank in modern conditions. *Journal of Economic Regulation*. 2015. Vol 6. №4. pp.131-139. URL: http://hjournal.ru/files/JER_6_4/JER_6.4_12.pdf
8. Monetary policy and the euro area economic expansion. *European Central Bank*. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2017/html/ecb.sp171012.en.html> (last accessed: 28.02.2020).
9. Press release «Monetary policy decisions». *Governing Council of the European Central Bank*. 2020. Jan 23. URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2020/html/ecb.mp200123~ae33d37f6e.en.html> (last accessed: 28.02.2020)
10. Asset purchase programmes. *European Central Bank*. URL: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/omt/html/index.en.html> (last accessed: 28.02.2020)

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

УДК 336.2

Конончук И.А., к.э.н., доцент, доцент кафедры
Kononchuk I.A. Candidate of Economic Sciences, Associate of Professor, Associate of
Professor of the department
<https://orcid.org/0000-0003-2734-2812>

Пригодич И.А., к.э.н., доцент, доцент кафедры
Prigodich I.A. Candidate of Economic Sciences, Associate of Professor, Associate of
Professor of the department
<https://orcid.org/0000-0002-7249-4690>

Киевич А.В., д.э.н., профессор, профессор кафедры
Kievich A.V. Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the department
<https://orcid.org/0000-0003-4249-7644>

УСЛОВИЯ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ОСОБЫХ РЕЖИМОВ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Полесский государственный университет

Практика построения налоговых систем подтвердила рациональность встраивания в систему налогообложения особых режимов, направленных на стимулирование развития малого и среднего бизнеса, поддержание отдельных видов экономической деятельности, минимизацию расходов на налоговое администрирование. Экономический эффект таких налоговых режимов проявляется в: упрощении бухгалтерского учета в силу предоставления права плательщикам вести ограниченный перечень регистров; минимизации расходов на ведение налогового учета, обусловленной простотой определения налоговой базы, сокращением перечня подлежащих к уплате налоговых платежей; уменьшении налоговой нагрузки и роста дохода, остающегося в распоряжении плательщика после уплаты налога.

В Республике Беларусь особые режимы налогообложения нашли широкое применение среди субъектов хозяйствования и физических лиц, в первую очередь, из-за простоты и легкости их использования. Однако восприятие особых налоговых режимов в стране как налоговой льготы не всегда оправдано. Автором статьи выявлены факторы применения отдельных особых режимов в условиях налогообложения Республики Беларусь с целью получения налоговых преимуществ в виде сокращения сумм налоговых платежей. Статистика, свидетельствующая об уровне эффективности деятельности экономических субъектов, утверждает, что в большинстве случаев особые режимы налогообложения, основанные на расчете налога от валовой выручки, не актуальны в Республике Беларусь с позиций сокращения налогового бремени.

В статье отражена позиция автора относительно рациональности использования в стране налогов, величина которых основана на вмененном доходе. К основному недостатку относится субъективность установления вмененного дохода, что заведомо ставит в неравные условия плательщиков налога, осуществляющих деятельность в различных условиях территориального размещения, инфраструктурных особенности обслуживания плательщиков, спроса и предложения на услуги. Неоспоримыми достоинствами вмененных налогов является простота расчета, достаточная точность планирования и учета налога при оценке перспективности и доходности бизнеса, действенность в вопросе повышения производительности труда и эффективности работы.

Ключевые слова: особые налоговые режимы, упрощенная система налогообложения, налоговая нагрузка, малый бизнес.

THE CONDITIONS AND EFFICIENCY OF APPLICATION THE SPECIAL TAX REGIMES

Polesky State University

The practice of building tax systems has confirmed the rationality of embedding special regimes in the tax system aimed at stimulating the development of small and medium-sized businesses, supporting certain types of economic activity, and minimizing the costs of tax administration. The economic effect of such tax regimes is manifested in: simplification of accounting by granting the right to payers to maintain a limited list of registers; minimizing the cost of tax accounting due to the simplicity of determining the tax base, reducing the list of tax payments to be paid; reducing the tax burden and increasing the income remaining at the disposal of the payer after tax.

In the Republic of Belarus, special tax regimes are widely used by business entities and individuals, primarily because of their simplicity and ease of using. However, the perception of special tax regimes in the country as a tax benefit is not always justified. The author of the article identifies the factors of applying certain special regimes in the conditions of taxation of the Republic of Belarus in order to obtain tax advantages in the form of reducing the amount of tax payments. Statistics that indicate the level of efficiency of economic entities' activities indicate that in most cases special tax regimes based on the calculation of gross revenue tax are not relevant in the Republic of Belarus in terms of reducing the tax burden.

The article reflects the author's position on the rational use of taxes in the country, the amount of which is based on imputed income. The main disadvantage is the subjectivity of establishing imputed income, which obviously puts in unequal conditions tax payers who operate in different conditions of territorial location, infrastructure features of service payers, demand and supply for services. The indisputable advantages of imputed taxes are the ease of calculation, sufficient accuracy of planning and accounting for tax when assessing the prospects and profitability of a business, and success in improving labor productivity and efficiency.

Keywords: *special tax regimes, simplified tax system, tax burden, small business.*

Постановка проблемы в общем виде и её связь с важными научными и практическими задачами. Построение рациональной налоговой системы, отвечающей потребностям развития государства и интересам плательщиков, выступает важной задачей создания конкурентоспособной среды для привлечения инвестиций, внедрения инноваций, повышения уровня благосостояния населения и роста экономики государства. Мировой практикой доказано, что создание благоприятной налоговой среды может быть достигнуто, в том числе, путём выстраивания упрощенного механизма взаимодействия отдельных плательщиков налогов с государством по поводу уплаты налогов, основанного на применении особых режимов налогообложения, стимулирующий эффект которого проявляется в простоте расчёта налогов и исполнения налогового обязательства, сокращении налоговой нагрузки.

Анализ последних исследований, в которых начато решение проблемы. Корни возникновения идеи применения единого налога восходят к XVII веку. Обоснованные выводы, подтверждающие идею использования единого налога, отражали в своих трудах такие видные учёные мирового масштаба, как У.Петти, С.де Вобан, Ф.Кенэ и А.Тюрго, В.Мирабо, К.Маркс. Их позиции в последующем были реализованы при построении современных налоговых систем через создание отличных от общей системы налогообложения налоговых режимов. Среди белорусских разработок, направленных на решение проблем построения эффективной налоговой системы, включая определение состава налоговых платежей и их элементов, должного внимания заслуживают труды Н.Е. Заяц, Т.И. Василевской, Г.А. Шмарловской, Е.Ф. Киреевой и др. Изменяющиеся условия хозяйствования, усиление конкуренции налоговых систем, борьба за инвестора в глобальном мире также ведёт к необходимости дальнейших исследований в русле повышения позитивности национальной налоговой системы, включающей и особые налоговые режимы.

Цели статьи. Исследование рациональности применения особых режимов налогообложения в условиях Республики Беларусь с позиций их простоты, сокращения налоговой нагрузки, упрощения налогового администрирования, соблюдения принципов справедливости и эффективности.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов. Идея введения единого налога, заменяющего уплату всей совокупности налоговых платежей, возникла еще в VII веке. Приверженцы теории единого налога обосновывали его введением простотой процесса налогообложения, возможностью ликвидации бедности и повышения объёмов производства во всех сферах. Популярность такой идеи вызвала дифференциацию точек зрения по поводу единственного объекта обложения. Так, У.Петти предлагал ввести единый налог на акциз, полагая вовлечь в процесс налогообложения привилегированные слои населения, которые были освобождены от уплаты прямых налогов. С.де Вобан ратовал за введение налога на доходы, полученные от ведения всех промыслов и источников. Ф.Кенэ и

А.Тюрго предложили единый поземельный налог, уплачиваемый владельцами земельных участков. В. Мирабо и К. Маркс популяризировали единый прогрессивно-подходный налог как средство ликвидации капитализма. Наиболее справедливым налогом, по мнению Э.Пфейффера, был налог на расходы, стимулирующий сбережение. Однако конструктивная критика теории единого налога, которая утверждала о невозможности реализации принципа всеобщности и равномерности такого подхода, позволила мировой практике выделить наиболее приемлемые характеристики предлагаемой идеи и встроить такой механизм в налоговую систему государства. Отдельные сегменты единого налога нашли отражение в особых режимах налогообложения, которые получили распространение в странах с невысоким уровнем социально-экономического развития.

Широкое использование таких налоговых режимов обусловлено наличием ряда достоинств: сокращенный перечень уплачиваемых налогов, упрощенная процедура бухгалтерского учёта, простота ведения налогового учёта. Их использование обусловлено рядом обстоятельств:

- необходимостью стимулирования развития малого и среднего бизнеса, становление и расширение возможностей которого реализуется с использованием различных форм государственной поддержки;

- потребностью поддержания отдельных видов экономической деятельности, необходимых для государства, но являющимися в силу особенной и условий их осуществления менее конкурентоспособными. Например, сельское хозяйство обеспечивает продовольственную безопасность страны, но является крайне рискованным видом в силу зависимости от климатических и природно-ресурсных условий;

- назревшей необходимостью минимизации расходов на налоговое администрирование и повышения эффективности налогового контроля в условиях значительного наличного оборота в отдельных сферах деятельности. Данное положение касается, например, игорного бизнеса, осуществление которого возможно при уплате фиксированного налога, величина которого зависит от количества игровых столов и автоматов, касс тотализаторов, букмекерских столов. Значительный оборот наличных денег, сложность определения чистого дохода обусловило выведение такого бизнеса из общей системы налогообложения в особую.

В соответствии с мировыми тенденциями налоговое законодательство Республики Беларусь предоставляет возможность использовать во взаимоотношениях с государством особые режимы налогообложения, применяемые организациями, индивидуальными предпринимателями, физическими лицами, среди которых выделяют обязательные режимы, вменяемые к применению отдельными плательщиками, и альтернативные, применение которых реализует право выбора плательщиком налогового режима.

Налоговый кодекс Республики Беларусь содержит следующие особые режимы налогообложения: упрощенная система налогообложения (УСН), единый налог для производителей сельскохозяйственной продукции, единый налог с индивидуальных предпринимателей, налог на вмененный доход и другие, применяемые организациями, в также некоторые режимы, используемые физическими лицами при осуществлении отдельных видов деятельности.

УСН вправе применять как организации, так и индивидуальные предприниматели при соблюдении критерия численности работающих и валовой выручки. Также существует запрет на применение данной системы плательщиками, осуществляющими некоторые виды деятельности (банковская и страховая, риэлтерская и деятельность в сфере игорного бизнеса, в рамках холдинга и микрофинансовых организаций и другие). Введение права применять данный режим налогообложения и организациям, и индивидуальным предпринимателям минимизирует искажающее

влияние налога на выбор организационно-правовой формы ведения бизнеса, что повышает эффективность такого правительственного решения.

Применение УСН исключает уплату экологического налога (за исключением налога за захоронение отходов производства), налога на недвижимость в случае, если общая площадь находящихся в пользовании капитальных строений не превышает 1000 м², налога на прибыль за некоторым исключением с его сложной системой учета и определения затрат. Плательщики, которые приняли решение о применении УСН, обязаны уплачивать следующие платежи: налог на добавленную стоимость (при условии превышения среднесписочной численности работников организации 50 человек или при превышении установленных законодательством лимитов по валовой выручке), налоги, сборы (пошлины), взимаемые при ввозе (вывозе) товаров на таможенную территорию Республики Беларусь, обязательные страховые взносы в государственный внебюджетный Фонд социальной защиты населения Республики Беларусь и взносы по обязательному страхованию от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, налог на прибыль в отношении дивидендов и приравненных к ним доходов и некоторые другие налоги.

Налоговой базой при УСН выступает валовая выручка, включающая выручку от реализации продукции и внереализационные доходы, которая облагается следующими ставками: 3 % - для плательщиков, уплачивающих НДС; 5 % - для плательщиков, не уплачивающих НДС; 16 % - в отношении безвозмездно полученных доходов.

Оценивая выгодность применения УСН для организации в качестве льготного режима, необходимо решить следующее неравенство, определив пороговое значение затрат [3]:

$$B \times t_{УСН} \leq (B - Z_{\text{общ}}) \times t_{\text{НП}},$$

где B – валовая выручка организации без НДС;

$t_{УСН}$, $t_{\text{НП}}$ – ставка налога при УСН и налога на прибыль (десятичная дробь), соответственно;

$Z_{\text{общ}}$ – затраты организации, учитываются при налогообложении прибыли.

При расчёте не учитываются НДС, принцип исчисления которого направлен в том числе на рост экспортной составляющей [1], имущественные платежи, обязательные страховые взносы, взносы в РУП «Белгосстрах», выступающие условно-постоянными налогами, и некоторые другие, порядок расчета которых совпадает при применении различных режимов налогообложения. При ставке налога 3 % и налога на прибыль 18 % использование плательщиками УСН с уплатой НДС по сравнению с общей системой налогообложения является более выгодным в случае, когда затраты организации, учитываемые при налогообложении прибыли, в валовой выручке без НДС не превышают 83,3 % [3]. То есть применение УСН можно расценивать в качестве налогового послабления при условии, что уровень рентабельности продаж плательщика составляет не менее 16,7 %. Получается, что для убыточных организаций УСН вообще не актуальна. Доля таковых среди микро-, малых и средних организаций по итогам работы за 2018 год составила 20,7.

Соблюдая ограничение на применение УСН по видам деятельности, можно отметить, что применение УСН признается наиболее выгодным вариантом применяемой системы для организаций, оказывающих информационные услуги и услуги связи (рентабельность продаж за 2018 год – 20,2 %), операции с недвижимым имуществом (сдача имущества в аренду) с рентабельностью продаж 56,9 % в 2018 году. Полученные свидетельства позволяют резюмировать, что в условиях низкой эффективности

деятельности организаций Республики Беларусь УСН не позволяет большинству плательщиков минимизировать налоговые платежи, сократив бремя уплаты налогов.

Для индивидуальных предпринимателей, которые имеют право выбора между УСН и общей системой налогообложения с уплатой подоходного налога по ставке 16 %, пороговым значение доли профессиональных вычетов в полученных доходах составляет 0,8125. То есть в условиях отсутствия права на применения стандартных, имущественных и социальных налоговых вычетов решение применять индивидуальным предпринимателем УСН по ставке 3 % является оправданным, если чистая прибыль в валовом доходе составляет более 18,75 %.

Полученные значения структуры выручки позволяют плательщикам реализовать право выбора рационального режима налогообложения, приспособить налоговую систему к собственным интересам и оптимизировать налоговую нагрузку.

Реализовать стимулирующую функцию налогов и активизировать ведение в стране сельскохозяйственного производства призван единый налог для производителей сельскохозяйственной продукции. Аналогично УСН, его применение облегчает ведение бухгалтерского и налогового учёта и сокращает расходы на налоговое администрирование. Право на использование такого налогового режима предоставлено различным по масштабам деятельности плательщикам при наличии единственного ограничения - сумма выручки от реализации произведенной организацией сельскохозяйственной продукции и продукции первичной переработки льна должна составлять не менее 50 % общей суммы выручки организации.

Сумма налога не зависит от результатов деятельности плательщика и составляет 1 % валовой выручки. Отсутствие связи налога с затратами не соответствует принципу платежеспособности, однако отвечает принципу дешевизны.

Единый налог интересен плательщикам не только с позиций простоты его применения, но и сокращения налогового обязательства. Расчетным путём установлено, что применение особого режима налогообложения приведет к росту прибыли по сравнению с общей системой налогообложения за счёт сокращения налоговых платежей при одновременном соблюдении следующих ограничений: доля затрат (З) в общей сумме полученной плательщиком выручки (В) не превышает порогового значения, которое составляло $(В \cdot t_{ЕН}) / (t_{ЕН} \cdot (В - З))$ (где $t_{ЕН}$ – ставка единого налога; З – затраты, понесенные организацией и учитываемые при налогообложении прибыли) и не менее 50 %.

При ставке единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции в размере 1 % и налога на прибыль - 18 % выгодность применения единого налога определена значением доли затрат, понесенных в процессе производства и реализации, на уровне не ниже 0,944. Это означает, что с целью сокращения налоговых обязательств применение плательщиками особого режима выгодно, когда затраты организации, учитываемые при налогообложении прибыли, в валовой выручке без НДС не превышают 94,4 %. При определении искомого значения не принимались в расчет суммы обязательных взносов в Фонд социальной защиты населения и взносов по обязательному страхованию от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний земельного налога и налога на недвижимость, т.к. при применении различных систем налогообложения они одинаковы.

Если интерпретировать полученные данные с позиций прибыльности, то применять единый налог для производителей сельскохозяйственной продукции целесообразно при условии, что рентабельность продаж составляет более 5,6 %. Значение данного показателя прибыли на протяжении 2015-2018 гг. не превышал найденного нами порогового значения (за исключение 2017 года – 6,9 %) (Таблица 1).

Таблица 1

Финансовые показатели организаций сельского хозяйства Республики Беларусь
за 2012-2018 гг.

Показатель	2012г.	2013г.	2014г.	2015г.	2016г.	2017г.	2018г.
Удельный вес убыточных организаций в общем количестве организаций, %	5,2	11,0	11,3	22,0	18,0	11,7	13,6
Рентабельность продаж, %	14,7	4,0	5,9	1,1	2,7	6,9	4,3

Примечание – Источник: собственная разработка на основании [4]

По итогам деятельности организаций сельского хозяйства Республики Беларусь в 2018 году рентабельность продаж составила 4,3 %. Из этого следует вывод о том, что применение единого налога для производителей сельскохозяйственной продукции в целом по стране в условиях налогообложения 2018 года было не выгодно, не смотря на сокращение расходов на налоговое администрирование, простоту его применения и низкую налоговую ставку.

Определив в качестве одного из факторов постепенного выхода из затянувшегося экономического кризиса [2], стабилизации денежно-кредитной политики Республики Беларусь [5] развитие малого и среднего предпринимательства, государственными программами, принятыми во исполнение заданных ориентиров, спрогнозированы отдельные целевые показатели (Таблица 2).

Таблица 2

Доля малого и среднего бизнеса в отдельных показателях развития
Республики Беларусь, %

Показатель	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2020 (план)
ВВП	26,2	25,1	24,5	23,4	23,6	24,6	24,6	30,0
Валовая добавленная стоимость	29,8	28,6	27,6	27,0	27,0	28,4	28,8	40,0
Выручка от реализации продукции	39,1	39,3	38,8	39,6	40,0	42,8	43,8	47,4

Примечание – Источник: собственная разработка на основании [4]

Программой развития страны предусмотрено значительное присутствие малого и среднего предпринимательства в ВВП, формировании добавленной стоимости, обеспечении выручки от реализации продукции, занятости населения и других направлениях экономики. Важное место в решении данной задачи отведено налоговому механизму.

Наряду с общей системой налогообложения с ее налоговыми льготами и УСН, налог с предпринимателей также расценивается законодателем как одна из форм облегчения исполнения налогового обязательства.

Ставка налога установлена в белорусских рублях и зависит от вида осуществляемой деятельности, реализуемого товара, места осуществления предпринимательской деятельности и других условий. Долгое время индивидуальным предпринимателям-резидентам Республики Беларусь вменяли обязанность применять данный режим налогообложения, к достоинствам которого можно отнести следующие его черты: низкие издержки администрирования, повышающие эффективность как данного налога, так и всей налоговой системы страны; простота применения, в связи с чем отсутствует необходимость наличия специальных экономических знаний его

расчета самими индивидуальными предпринимателями, что сокращает издержки на содержание специалистов по бухгалтерскому и налоговому учету; твердая ставка стимулирует повышение производительности труда.

В свою очередь фиксированная ставка налога не позволяет реализовать принцип справедливости налогообложения, в основу которого заложена платёжеспособность и учёт размера получаемого дохода. При условии роста предпринимательской активности, расширения бизнеса, повышения эффективности функционирования применение такого налогового режима позволяет сэкономить на налогах. И, наоборот, при ухудшении внешних и (или) внутренних факторов, оказывающих влияние на деятельность субъекта хозяйствования и как следствие ухудшение его финансовых показателей, уплата данного налога приведет к ещё большему ухудшению его платёжеспособности и финансовому состоянию [6].

Долгое время применение единого налога с индивидуальных предпринимателей являлось обязанностью плательщиков, не имеющие право выбора среди иных вариантов налогообложения. Такие правила не соответствовали признанных мировой практикой принципам построения системы налогообложения малого бизнеса, что заведомо ставили их в неравные условия по сравнению с иными плательщиками, обладающими широкими полномочиями на выбор системы налогообложения.

В настоящее время индивидуальные предприниматели получили возможность приспособлять систему налогообложения к особенностям ведения бизнеса, реализуя право выбора между различными налоговыми режимами.

Схожие характеристики имеет налог на вмененный доход, который обязаны применять организации осуществляющие деятельность по оказанию услуг по техническому обслуживанию и (или) ремонту автотранспортных, списочная численность работников которых не превышает 15 человек. Величина уплачиваемого обязательного платежа зависит от количества работников, трудоустроенных организациями-плательщиками налога. В таких условиях налогообложения такая система стимулирует использование инновационных технологий обслуживания клиентов и повышение производительности труда. Однако, как и любая система, основанная на субъективной оценке, порождает споры относительно величины вменемого плательщику дохода. Такой доход, единый для организаций, вне зависимости от факторов территориального размещения, инфраструктурных особенности обслуживания плательщиков, спроса и предложения на услуги и других факторов, заведомо ставит в неравные условия плательщиков налога, указывая на нерациональность такого режима. В качестве положительной стороны неоспоримой является простота расчета, достаточная точность планирования и учета налога при оценке перспективности и доходности бизнеса.

Среди особых режимов налогообложения особое место отведено сбору за осуществление деятельности по оказанию услуг в сфере агроэкотуризма, введение которого определено в качестве фактора, стимулирующего активизацию самозанятости и раскрепощения деловой активности населения, повышения их вовлеченности в предпринимательские процессы, реализации их потенциала в условиях имеющихся в стране ресурсов и определенных точек развития.

Субъекты агроэкотуризма (физические лица и сельскохозяйственные организации), оказывающие услуги по размещению в предназначенных для целей туризма помещениях и оказывающие туристам различные услуги туристической направленности (катание на животных, услуги бань и саун, ознакомление с народными традициями и промыслами и другие) до начала осуществления деятельности уплачивают сбор в размере одной базовой величины в год. Использование практически безналогового режима позволил «вывести из тени» огромное количество экономических субъектов. Так, за период с 2014 года по 2018 год количество активных субъектов агроэкотуризма увеличилось практически в 1,5. раза и составило 2054 агроусадыбы. Легализация бизнеса, возможность привлечения наемных работников, открытость информации

стимулировало приток туристов, количество которых с 2014 года по 2018 год выросло с 294281 до 422300. Действующий режим, с максимально низкими налогами, простым порядком исполнения налогового обязательства, демон-стрирует положительную практику его применения с позиций решения отдельных задач в системе макроэкономических структур и заданий, оставляя в стороне важные вопросы соблюдения основополагающих принципов налогообложения.

Таким образом, обзор налоговых режимов, отличных от общего, применяемых в Республике Беларусь, позволил сделать следующие выводы:

- многообразие особых режимов позволяет их классифицировать по различным группам: обязательности применения, плательщикам, условиям использования и другие
- особый механизм их построения характеризует следующие позитивы их применения: упрощение налогообложения и администрирование вследствие простоты исполнения налогового обязательства; стимулируют повышение производительности труда и эффективности работы; право выбора плательщика между общим и особым режимом налогообложения позволяет плательщику, действуя в рамках законодательства, минимизировать налоговые платежи;
- оппонентность применения особых режимов налогообложения: УСН и единый налог для производителей сельскохозяйственной продукции эффективен с позиций оптимизации налоговой нагрузки в условиях высокого уровня рентабельности продаж, что для большинства субъектов хозяйствования не свойственно; обязательность уплаты дополнительно широкого круга налогов и сборов усложняет применение альтернативных налоговых режимов; не учитывается платёжеспособность плательщика, что усугубляет решение проблемы справедливости в налогообложении.

Список использованных источников:

1. Жук И.Н. Особенности управления внешнеэкономической деятельностью белорусских организаций в современных условиях / И.Н. Жук // Российская экономика: взгляд в будущее: сборник материалов II Международной научно-практической (заочной) конференции, г. Тамбов, 18 февраля 2016 г. / Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина; ответственный редактор: Я.Ю. Радиокова. - Тамбов, 2016. - С. 569-577.
2. Киевич А.В. Главная причина – сам механизм глобального экономического кризиса : монография / А.В. Киевич. – Санкт-Петербург : «Инфо-да», 2012. – 236 с.
3. Кисель И.А. Особенности применяемых организациями Республики Беларусь методов налогового планирования // Вестник ПГУ. – 2012. - №5. – с.69-73.
4. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://belstat.gov.by/>. – Дата доступа: 28.01.2020.
5. Пригодич, И. А. Особенности денежно-кредитной политики Республики Беларусь в кризисный период / И. А. Пригодич // Устойчивое развитие экономики: международные и национальные аспекты : сб. науч. ст. II Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию Полоцкого государственного университета, Полоцк, 7–8 июня 2018 г. / Полоцкий государственный университет. — Новополоцк, 2018. — С. 706–710.
6. Киевич А.В. Реформирование налоговых систем стран европейского союза в кризисный период / А.В. Киевич, И.А. Конончук, И.А. Пригодич // Економічний форум. 2018. № 4. С. 35-41.

References:

1. Zhuk, I.N. Osobennosti upravleniya vneshneekonomicheskoy deyatel'nostyu belorusskix organizacij v sovremennyx usloviyax [Features of managing foreign economic activity of Belarusian organizations in modern conditions] / I.N. Zhuk // Rossijskaya ekonomika: vzglyad v budushhee: sbornik materialov II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy (zaочноj) konferencii, g. Tambov, 18 fevralya 2016 g. / Tambovskij gosudarstvennyj universitet im. G.R. Derzhavina; otvetstvennyj redaktor: Ya.Yu. Radyukova. – Russian economy: a view to the future: collection of materials of the II International scientific and practical (correspondence) conference, Tambov, February 18, 2016 / Tambov state University. G. R. Derzhavin; responsible editor: J. Yu Radyukov. – Tambov, 2016. – P. 569-577.
2. Kieвич, A.V. Glavnaya prichina - sam mekhanizm globalnogo ekonomicheskogo krizisa [The main reason – the mechanism of the global economic crisis] / A.V. Kieвич. – Sankt-Peterburg, SPB: Info-da. – 2012. – P. 236.
3. Kisel, I.A. Osobennosti primenyaemyx organizacijami Respubliki Belarus metodov nalogovogo planirovaniya [Features used by organizations of the Republic of Belarus methods of tax planning] / I.A. Kisel // Vestnik PGU - News PGU. – 2012. - № 5. – P. 69-73.
4. National statistical Committee of the Republic of Belarus [Electronic resource]. – Mode of access: <http://belstat.gov.by/>. - Date of access: 28.01.2020 [in Russian].
5. Prigodich I.A., Osobennosti denezhno-kreditnoj politiki Respubliki Belarus v krizisnyj period [Features of the monetary policy of the Republic of Belarus during the crisis period] / I.A. Prigodich // Ustojchivoe razvitie ekonomiki: mezhdunarodnye i nacionalnye aspekty : sb. nauch. st. II Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posvyashh. 50-letiyu Polockzogo gosudarstvennogo universiteta, Polockz, 7–8 iyunya 2018 g. / Polockzkij gosudarstvennyj universitet – Sustainable economic development: international and national aspects : collection of scientific works, article II of the international law. science-prakt. Conf., devoted 50th anniversary of Polotsk state University, Polotsk, June 7-8, 2018 / Polotsk state University. — Novopolotsk, 2018. — P. 706–710.
6. Kieвич, A.V. Reforming tax systems of European Union countries in a crisis period / A.V. Kieвич, I.A. Kononchuk, I.A. Prigodich // Economic forum. 2018. № 4. С. 35-41.

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

УДК 336.71

Мостовенко Н.А., к.е.н, доцент

Mostovenko N., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
<https://orcid.org/0000-0002-2050-1529>

Коробчук Т.І., к.е.н, доцент

Korobchuk T. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
<https://orcid.org/0000-0002-0356-4157>

Чиж Н.М., к.е.н, доцент

Chyzh N., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
<https://orcid.org/0000-0002-8183-1951>

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РИНКУ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Луцький національний технічний університет

Для розширення господарської діяльності та забезпечення безперервності господарського обороту економічні суб'єкти в якості запозичених ресурсів найчастіше вдаються до кредитування. Відтак кредитні послуги банків та небанківських фінансових установ займають вагомий частку на вітчизняному ринку фінансових послуг. Основними суб'єктами ринку кредитних послуг є банки, небанківські фінансові установи та інші юридичні особи, що не мають статусу фінансових установ, але мають відповідні ліцензії. Ринку кредитних послуг постійно перебуває під дією інституційних, економічних та соціально-політичних чинників, які можуть призвести до дестабілізації, спроб запровадження методів недобросовісної конкуренції, втрати довіри, і, як наслідок, призвести до порушення процесів відтворення.

У проведеному дослідженні виявлено, що банківська система є безперечним лідером на ринку кредитних послуг. Проте, нині значну конкуренцію в сегменті кредитування фізичних осіб банківським установам складають різноманітні фінансові установи. Структура кредитного портфеля банків у розрізі клієнтів свідчить про те, що банківські установи достатньо активні в сегменті кредитування фізичних осіб, а тому розглядають фінансові компанії як конкурентів. На ринку зростає попит на короткострокові позики з терміном до одного місяця. Також небанківські установи значно випереджають банківський сектор за показником приросту обсягів надання кредитних послуг. Зростає значення ринку лізингових та факторингових кредитних послуг. Ситуацію на ринку кредитних послуг ломбардів можна вважати відносно сталою, обсяг наданих кредитів цими установами зростає повільніше, ніж інші види кредитування.

Отже, дія різноманітних ринкових чинників та незавершеність процесів регуляції небанківських фінансово-кредитних установ призводить загострення конкуренції між суб'єктами ринку, до змін в організаційних формах кредитних відносин та у процесах формування попиту та пропозиції кредитних ресурсів.

Ключові слова: кредитний ринок, ринок кредитних послуг, фінансовий ринок, банки, небанківські фінансові установи, ломбарди, кредитні спілки, лізингові компанії, лізинг, факторинг.

THE MAIN TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF MODERN MARKET OF CREDIT SERVICES IN UKRAINE

Lutsk National Technical University

Economic subjects often resort to lending as a borrowed resource in order to expand economic activity, and provide continuity of economic turnover. So, lending services of banks and non-bank institutions occupy a great part on the national market of financial services. The main subjects on credit services market are banks, non-bank institutions, and other entities that don't have a status of financial institutions but are licensed. The credit services market is constantly under the influence of institutional, economic and socio-political factors that can lead to destabilization, attempts of introduction methods of unfair competition, loss of confidence and, as a consequence, disrupt the process of reproduction.

The conducted research found that banking system is the indisputable leader on credit services market. But nowadays the various financial institutions are great competitors for the banking institutions in the segment of lending to individuals. The structure of loan portfolio of banks testifies that bank institutions are quite active in the segment of lending to individuals, so they consider financial companies as competitors. On the market the demand for short-term loans up to 1 month is increasing. Also, non-banking institutions are far ahead of the banking sector

in terms of growth in lending services. The importance of the market of leasing and factoring credit services is increasing. The situation on the pawnshop credit services market can be considered comparatively stable, the amount of loans given by these institutions was growing more slowly than other types of lending. Thus, the effect of different market factors and incompleteness of the processes of regulation of non-bank financial institutions leads to increased competition between market subjects, changes in the organizational forms of credit relations, and in the processes of formation of demand and supply of credit resources.

Keywords: *credit market, credit services market, financial market, banks, non-bank financial institutions, pawnshops, credit unions, leasing companies, leasing, factoring.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Незважаючи на значну кількість форм та способів залучення грошових ресурсів в господарський оборот компанії чи приватні фінанси фізичних осіб, найбільш зрозумілим, відносно простим та, насамперед, оперативним джерелом залучення коштів залишається кредитування. Як справедливо зазначає О.С. Москвічова [1, с. 19]: «...сучасне господарство є «кредитним», адже кредитні послуги посідають нині чільне місце на сучасному фінансовому ринку, господарській діяльності та економіці держави в цілому». Ринок кредитних послуг постійно перебуває в динамічному та нестійкому стані, що викликане, з одного боку, загостренням конкуренції між його суб'єктами (наприклад, через зміщення попиту на споживче кредитування до сегменту онлайн-кредитування мікрофінансовими організаціями чи іншими установами швидкого кредитування), з іншого – початком процесу передачі регулятивних функцій на ринку фінансових послуг від Нацкомфінпослуг до Національного банку та НКЦПФР. Ці та багато інших факторів, що зумовлюють динаміку ринку кредитних послуг в Україні, викликають вагомий науковий та практичний інтерес до вивчення стану, динаміки й перспектив його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження різноманітних аспектів функціонування кредитного ринку загалом та ринку кредитних послуг зокрема, становить значний теоретичний та практичний інтерес. Зокрема, концептуальні засади та ефективність розвитку вітчизняного кредитного ринку ґрунтовно досліджувалися Г.В. Миськів [2]. Частково, як елементи загального ринку фінансових послуг, ринки кредитних послуг різних фінансових інституцій розглядаються у працях Р. Бачо [3, с. 39] та С.В. Глущенко [4]. О.С. Москвічова досліджує ринок кредитних послуг через призму банківського кредитування [1]. Результати аналізу ринку кредитних послуг в Україні певною мірою представлені у публікації таких авторів як: В. Мартинюк, М. Карплюк [5], І. Рекуненко [6], Є.С. Осадчого [7]. Шануючи доробок вітчизняних та зарубіжних учених у проблематиці ринку кредитних послуг, зауважимо, що такий ринок постійно перебуває під впливом інституційних, економічних та соціально-політичних чинників. Їх вплив призводить до змін в організаційних формах кредитних відносин, змін у процесах формування попиту та пропозиції кредитних ресурсів, конкуренції між суб'єктами ринку та може спричинити порушення у процесах відтворення в економічній системі. Саме тому питання стану, проблем та перспектив розвитку ринку кредитних послуг потребують поглибленого аналізу та продовження системного опрацювання.

Цілі статті. Метою дослідження є аналіз стану ринку кредитних послуг в Україні, вивчення його обсягу, виявлення основних напрямів зрушень у його структурі за видами кредитних послуг та фінансовими установами, що їх надають, а також оцінка тенденцій та перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед загальних передумов функціонування кредитного ринку, які мають визначальне значення у його формуванні, науковиця Г.В. Миськів виділяє «організаційно-інституційне забезпечення функціонування кредитного ринку», яке крім усього іншого «передбачає створення відповідної системи кредитних установ (банків та

небанківських фінансових установ) для ефективної діяльності суб'єктів ринку та реалізації функцій кредитного ринку» [2, с. 92]. У нашому дослідженні ми будемо виходити з того, що ринок кредитних послуг є вагомою частиною загального кредитного ринку та представлений установами (суб'єктами), для яких кредитна діяльність (надання різного виду кредитних послуг) є предметом (змістом) діяльності. Таким чином, основними суб'єктами (гравцями) вітчизняного ринку кредитних послуг є банки та небанківські фінансові установи та інші юридичні особи, що не мають статусу фінансових установ, але мають відповідні ліцензії від регуляторів фінансового ринку, діяльність яких регламентована Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [8]. За цим критерієм, до фінансових установ, що можуть здійснювати діяльність у сфері кредитування, можна віднести кредитні спілки та інші небанківські кредитні установи, ломбарди, юридичні особи публічного права (ЮОПП), лізингові компанії та інші юридичні особи, що отримали відповідну ліцензію регулятора. Варто зазначити, що інформацію про стан та розвиток небанківських фінансових установ України Нацкомфінпослуг оприлюднює із періодичною зміною методичного підходу щодо їх групування за видами, що ускладнює системний аналіз їх діяльності. Крім того, зареєстровані у Нацкомфінпослуг фінансові компанії мають ліцензії на різні види діяльності на ринку фінансових послуг, тому їх представництво на ринку кредитних послуг у таблиці 1 буде подано за видами здійснюваних кредитних операцій.

Розглянемо, який обсяг кредитних послуг в Україні задовольнявся упродовж 2017-2018 років банківськими установами та небанківським сектором (табл.1).

Таблиця 1

Ємність ринку кредитних послуг, сформованого банками та небанківськими фінансовими установами, млн. грн.

Показники	2017р.	2018р.	Темп приросту 2018р./2017р.	
			абсолютний, млн. грн.	відносний, %
Банківські установи (кредити надані клієнтам)	1036745,0	1118860,0	82115,0	7,92
Фінансові компанії (надання коштів у позику, в т.ч. і на умовах фінансового кредиту)	27382,6	47856,9	20474,3	74,77
Фінансові компанії (надання послуг з факторингу)	31363,2	48105,0	16741,8	53,38
Фінансовий лізинг (послуги, надані фінансовими компаніями та юридичними особами – лізингодавцями без статусу фінансової компанії)	12967,6	22193,1	9225,5	71,14

Примітка. Сформовано та розраховано на основі даних джерел [9; 10]

Поза сумнівом, лідерами за обсягом операцій на ринку кредитних послуг є банківські установи. Проте за приростом обсягів надання кредитних послуг небанківські установи значно випереджають банківський сектор. Зростання ролі небанківських фінансових установ на ринку кредитування опосередковано підтверджується результатами опитувань про умови банківського кредитування, які щоквартально проводяться НБУ. Так, окремі респонденти у I кварталі 2020 року відзначали «конкурентний тиск зі сторони інших фінансових установ, що негативно впливало на кредитний попит» [11, с. 1].

Що стосується структури кредитного портфеля банків, то слід відзначити деяке зростання частки кредитів, наданих фізичним особам (на 2,41% у 2019 році проти 2018 року) і зменшення частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання (на 2,61% за відповідний період) (рис.1).

Рис. 1. Клієнтська структура обсягу кредитів, наданих банками¹, %.

Примітки:

1. У структурі не представлено частку кредитів, надану банками небанківським кредитним установам, оскільки обсяг такого кредитування менше, ніж 0,01%.

2. Побудовано на основі джерела [10]

Представлена на рисунку 1 структура кредитного портфеля банків у розрізі клієнтів також свідчить про те, що банківські установи достатньо активні в сегменті кредитування фізичних осіб, а тому дійсно вбачають у фінансових компаніях прямих конкурентів.

З метою оцінки динаміки обсягів кредитів, наданих банками, представимо графічно обсяги кредитів, наданих суб'єктам господарювання кредитів та кредитів, наданих фізичним особам (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка обсягу кредитів, наданих банками основним групам позичальників, %.

Примітка. Побудовано на основі даних джерела [10]

З графіка видно, що обсяг кредитів суб'єктам господарювання станом на кінець 2019 року є найменшим упродовж усього аналізованого періоду. Обсяг кредитування фізичних осіб, навпаки, має чітку тенденцію до зростання. Загалом обсяг кредитів суб'єктам господарювання зменшився у 2019 році, порівняно із 2018 роком на 97051 млн. грн., (10,56%), а обсяг кредитів фізичним особам за цей період зріс на 9902 млн. грн.

(5,03%). Загалом виявлена тенденція є негативною, адже скорочення обсягів кредитування суб'єктів господарювання відбулось у 2019 році на тлі скорочення облікової ставки з 18% у лютому до 13,5% у грудні.

З огляду на значний приріст кредитування у секторі небанківських фінансових установ, розглянемо, як змінювалась кількість суб'єктів, що пропонують послуги на небанківському кредитному сегменті вітчизняного ринку фінансових послуг (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості небанківських фінансових установ на ринку кредитних послуг

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	За 9 місяців 2019р.
Кредитні спілки	589	588	462	378	358	348
Ломбарди	477	482	456	415	359	333
Фінансові компанії (кількість зареєстрованих інших кредитних установ)	92	110	130	113	130	...
Фінансові компанії, що мають діючу ліцензію з права надавати послуги факторингу	264	457	545	492	589	633
Юридичні особи без статусу фінансової компанії, що мають діючу ліцензію з права надавати послуги фінансового лізингу	267	268	202	183	167	165

Примітка. Сформовано на основі даних джерел [9; 12; 13]

Загалом, має місце тенденція до зменшення загальної кількості небанківських фінансових установ, що займаються наданням кредитних послуг. Так, у 2018 році, порівняно із 2014 роком кількість кредитних спілок скоротилася на 39%, ломбардів – на 24,7%, компаній з ліцензією на послуги фінансового лізингу – на 38,2%. Проте фінансові компанії нарощували кількість ліцензій на здійснення послуг факторингу: у 2018 році їх кількість зросла в 2,2 рази, порівняно із 2014 роком. А за 9 місяців 2019 року їх кількість збільшилась ще на 44 компанії, порівняно із даними 2018 року. Таким чином, можна висловити припущення про зростання попиту на послуги факторингу на вітчизняному ринку кредитних послуг.

Розглянемо, яким чином відбувається розподіл ринкових часток між небанківськими фінансовими установами на ринку кредитних послуг. З цією метою представимо динаміку обсягів кредитних послуг за їх основними видами в розрізі установ, що їх пропонують (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка обсягів кредитних послуг в небанківському сегменті фінансового ринку, млн. грн.

Показники	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.
1. Кредити, видані членам кредитних спілок	1994,4	1792,7	1799,5	1902,3	2018,0
2. Обсяг виданих кредитів кредитними установами ¹	5138,5	7691,0	13388,0	27382,6	47856,9
3. Вартість договорів фінансового лізингу, укладених фінансовими компаніями	257,4	20,2	67,3	153,4	673,8
3. Вартість договорів факторингу, укладених фінансовими компаніями	23525,7	16555,9	16887,5	31363,2	48105,0
4. Сума наданих фінансових кредитів ломбардами	8410,8	12459,7	16718,0	16389,0	16442,3
5. Вартість договорів фінансового лізингу, укладених юридичними особами - лізингодавцями	7181,0	6241,4	9755,0	12814,2	21519,3
6. Обсяг виданих кредитів ЮОПП	2724,2	2437,5	6520,1	...	...

Примітка:

1. Починаючи із 2017 року – надання коштів у позику фінансовими компаніями разом з ІКУ та фінансовими установами – ЮОПП

2. Сформовано на основі даних джерел [9; 13]

Розглядаючи ринок послуг кредитних спілок, варто відмітити його стійке зростання упродовж всього аналізованого періоду. Станом на 31.12.2018р. обсяг кредитів, наданих членам кредитних спілок, становлять 2018,0 млн. грн. та порівняно з 31.12.2017р. збільшилися на 6,1% (115,7 млн. грн.). Середній розмір кредиту на одного члена кредитної спілки, за даними Нацкомфінпослуг, становить 17,1 тис. грн. Разом з тим, слід зазначити зменшення кількості членів кредитних спілок: на кінець 2018 року, за даними регулятора, вона становила 479,0 тис. осіб, що на 85,1 тис. осіб (15,1%) менше, ніж на кінець 2017 року [9].

Як було зазначено вище, до 2017 року кредитні установи в Україні були представлені кредитними спілками, іншими кредитними установами та юридичними особами публічного права. Загалом, станом на 31.12.2018 року в Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 940 фінансових компаній, відомості про кредитні послуги яких подається разом із показниками ІКУ та фінансових установ – ЮОПП [9]. Єдиним справедливим висновком щодо збільшення обсягів кредитування усіма фінансовими компаніями вбачається факт значного зростання ринку мікрокредитування (у т.ч. онлайн-позик), що демонструє приріст за показником надання коштів у позику, в т.ч. і на умовах фінансового кредиту, на 82,5%. Як зазначає Укрінформ, із посиланням на Нацкомфінпослуг [14]: «Основними споживачами фінансових послуг є фізичні особи, малий та середній бізнес. Більше половини – 55,4% від загальної суми укладених договорів з надання позик припадає на кредити, що надані фізичним особам. При цьому 84,3% від кількості укладених договорів припадала на договори, термін дії яких не перевищував 30 днів. В середньому, фізичні особи брали в борг 3276 грн.». З одного боку це пояснюється поліпшенням споживчих настроїв населення, з іншого – може бути свідченням низької фінансової обізнаності споживачів, що не завжди розуміють реальну вартість таких позик, небажанням демонструвати свої кредитні історії, що є обов'язковою умовою банківського кредитування і т.п.

Певні зрушення демонструє ринок фінансового лізингу, який в Україні представлений фінансовими компаніями, що мають діючі ліцензії на цей вид послуг та юридичними особами (лізингодавцями), що своїм статусом не є фінансовими компаніями, проте мають ліцензію на право надання послуг з фінансового лізингу. Протягом 2018 року близько 97,0% усіх послуг фінансового лізингу надано юридичними особами – суб'єктами господарювання, які не є фінансовими установами, а 95,6 % лізингових послуг припадає лише на 20 найбільших юридичних осіб – лізингодавців. Як зазначає Нацкомфінпослуг: «За підсумками 2018 року спостерігається збільшення кількості договорів фінансового лізингу на 33,2% (2571 одиниці) порівняно з 2017 роком. При цьому, вартість договорів фінансового лізингу збільшилась на 71,1% (на 9225,5 млн. грн.) [9].

Ситуацію на ринку кредитних послуг ломбардів можна вважати відносно сталою, обсяг наданих кредитів цими установами у 2018 році зріс лише на 9%, порівняно із попереднім, 2017 роком.

Впевнене зростання демонструє ринок факторингу, приріст послуг якого у 2018 році склав 53,3%, що в абсолютному вираженні становить 16741,8 млн. грн. Цікаво, що кількість договорів факторингу, укладених упродовж 2018 року, є на 0,1% меншою, порівняно з цим показником за 2017 рік.

Висновки. Таким чином, панівне становище на ринку кредитних послуг в Україні традиційно належить банківським установам. Проте, в останні роки, приріст обсягів кредитних послуг, що надаються небанківськими фінансовими установами значно перевищує зростання кредитних портфелів банків. Отже, варто очікувати загострення конкуренції на ринку кредитних послуг, особливо в сегменті кредитування фізичних осіб. Швидкість і простота одержання кредитів, пропонованих деякими сервісами онлайн-кредитування, зробили ці послуги надзвичайно популярними серед населення, незважаючи на значні відсотки.

Загальною негативною тенденцією на ринку кредитних послуг в Україні вбачається зменшення обсягів банківського кредитування суб'єктів господарювання, що може бути свідченням уповільнення економічного зростання. Разом з тим, варто відмітити зростання ринків лізингових та факторингових кредитних послуг.

Таким чином, на сучасному ринку кредитних послуг спостерігається загострення конкуренції між суб'єктами ринку, зміни у попиті на кредитні ресурси, а також в організаційних формах кредитних відносин, що зумовлено дією як ринкових чинників, так і незавершеністю процесу в системі державної регуляції сфери небанківських фінансово-кредитних установ.

Список бібліографічного опису:

1. Москвічова О. С. Державне регулювання кредитних послуг в умовах банківської кризи : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Львів, 2014. 288 с.
2. Миськів, Г. В. Функціонування та розвиток кредитного ринку України : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2016. 533 с.
3. Бачо Р.І. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти): монографія. Ужгород: Вид-во ТОВ«РІК-У», 2016. 448 с.
4. Глушенко С.В. Кредитний ринок: інститути та інструменти : навч. посіб. К.: НаУКМА, 2009. 153 с.
5. Мартинюк В., Карплюк М. Вітчизняний ринок кредитних послуг та його роль у розвитку підприємництва. *Сталий розвиток – стан та перспективи* : матеріали міжнар. наук. симпозіуму SDEV'2018, (Львів-Славське, 28 лют. – 3 бер. 2018 р.). Львів, 2018. С. 241–244. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/43301>.
6. Рекуненко І.І., Струк Л. Є. Вплив конкуренції на стан кредитного ринку України. *Сучасні підходи до управління підприємством* : збірник наук. праць IV Всеукр. наук.-практ. конф. : у двох томах. Київ, 2013. Т. 2. С. 312–317. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58695>.
7. Осадчий Є. С. Особливості діяльності фінансово-кредитних установ в Україні. *Економіка і суспільство*. 2016. №5. С. 375–382.
8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення: 28.02.2020).
9. Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsia-pro-stand-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html>.
10. Основні показники діяльності банків України. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>.
11. Опитування про умови банківського кредитування, I квартал 2020 року. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/opituvannya-pro-umovi-bankivskogo-kredituvannya-i-kvartal-2020-roku>
12. Аналіз ринку онлайн-мікрокредитування України. 2019 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-onlajn-mikrokreditovaniya-ukrainy-2019-god>.
13. Ринок небанківських фінансових послуг. Офіційний сайт Національного рейтингового Агентства «Рюрик». URL: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1191>.
14. В Україні спостерігається стає зростання ключових показників розвитку мікрофінансових організацій (МФО). Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2800122-mikrokredituvanna-v-ukraini-prodovzue-zrostaty-ekspert.html>

References:

1. Moskvichova O. S. Derzhavne rehuliuвання kredytnykh posluh v umovakh bankivskoi kryzy : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.03. Lviv, 2014. 288 s.
2. Myskiv, H. V. Funktsionuvannya ta rozvytok kredytnoho rynku Ukrainy : dys. ... dokt. ekon. nauk : 08.00.08. Kyiv, 2016. 533 s.
3. Bacho R.I. Rynky nebankivskykh finansovykh posluh: rehuliuвання rozvytku (instytutsiini ta analitychni aspekty): monohrafiia. Uzhhorod: Vyd-vo TOV«RIK-U», 2016. 448 s.
4. Hlushchenko S.V. Kredytnyi rynek: instytuty ta instrumenty : navch.posib. K.: NaUKMA, 2009. 153 s.
5. Martyniuk V., Karpluk M. Vitchyzniani rynek kredytnykh posluh ta yoho rol u rozvytku pidpriemnytstva. Stalyi rozvytok – stan ta perspektyvy : materialy mizhnar. nauk. sympoziumu SDEV'2018, (Lviv-Slavske, 28 liut. – 3 ber. 2018 r.). Lviv, 2018. S. 241–244.
6. Rekunenko I.I., Struk L. Ye. Vplyv konkurentsii na stan kredytnoho rynku Ukrainy. Suchasni pidkhody do upravlinnia pidpriemstvom : zbimyk nauk. prats IV Vseukr. nauk.-prakt. konf. : u dvokh tomakh. Kyiv, 2013. T. 2. S. 312–317. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/58695>.
7. Osadchyi Ye. S. Osoblyvosti diialnosti finansovo-kredytnykh ustanov v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo. 2016. №5. S. 375–382.
8. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh: Zakon Ukrainy vid 12.07.2001 № 2664-III / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (Accessed: 28.02.2020).
9. Informatsiia pro stan i rozvytok kredytnykh ustanov Ukrainy. Ofitsiyni sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stand-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html>.
10. Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy. Ofitsiyni sait Natsionalnogo banku Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>.
11. Opytuvannya pro umovy bankivskoho kredyтування, I kvartal 2020 roku. Ofitsiyni sait Natsionalnogo banku Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/opituvannya-pro-umovi-bankivskogo-kredituvannya-i-kvartal-2020-roku>
12. Analiz rynku onlain-mikrokredyтування Ukrainy. 2019 rik. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-onlajn-mikrokreditovaniya-ukrainy-2019-god>.
13. Rynek nebankivskykh finansovykh posluh. Ofitsiyni sait Natsionalnogo reitynhovoho Ahentstva «Riuryk». URL: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1191>.
14. V Ukraini sposterihaetsia stale zrostantia kluchovykh pokaznykiv rozvytku mikrofinansovykh orhanizatsii (MFO). Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2800122-mikrokredituvanna-v-ukraini-prodovzue-zrostaty-ekspert.html>.

Дата подання публікації 14.03.2020р.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 631.162

Тлущкевич Н.В., к.е.н., доцент

Tluchkevych N. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-8369-185X>

Нужна О.А., к.е.н., доцент

Nuzhna O. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-4629-4011>

Писаренко Т.М., к.е.н., доцент

Pysarenko T. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0001-5018-0546>**ФОРМУВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА ДЛЯ
ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ***Луцький національний технічний університет*

В статті охарактеризовано значення собівартості при прийнятті управлінських рішень. Обґрунтовано, що собівартість продукції є одним із ключових показників інформаційного забезпечення прийняття поточних та оперативних управлінських рішень.

Розглянуто методику обліку витрат та калькулювання собівартості сільськогосподарської продукції, зокрема тваринництва. Облік витрат тваринництва на сільськогосподарських підприємствах має певні особливості, які пов'язані із технологією вирощування біологічних активів тваринництва та продукції тваринництва, що впливають на методику обліку та розрахунку собівартості продукції (наявність живих організмів, тривалість операційних циклів, нерівномірність виходу продукції протягом року).

Обґрунтовано, що процес розрахунку собівартості продукції тваринництва та відображення його результатів в обліку здійснюється у два взаємопов'язані етапи: формування собівартості продукції за об'єктами обліку витрат та статтями витрат в тваринництві; калькулювання собівартості продукції тваринництва в розрізі об'єктів калькулювання та калькуляційних одиниць.

Запропоновано для потреб управлінського обліку застосовувати проміжну (розрахунково-фактичну) собівартість, яка складатиметься на основі фактичних прямих витрат і виходу продукції за місяць та розрахункової величини загальновиробничих витрат в поточному місяці. Для прийняття управлінських рішень рекомендовано застосовувати пряму (неповну) собівартість продукції (на основі прямих змінних витрат), що відповідає зарубіжній системі обліку собівартості за змінними витратами («директ-костинг»), яка може застосовуватися в управлінському обліку.

Ключові слова: витрати, собівартість, тваринництво, управління, управлінський облік, управлінські рішення.

**FORMATION OF COST OF LIVESTOCK PRODUCTS FOR MAKING
MANAGEMENT DECISIONS***Lutsk National Technical University*

The article describes the value of cost in making management decisions. It is substantiated that the production cost is one of the key indicators of informational support for making current and operational management decisions.

The methods of cost accounting and agricultural product costing, including animal husbandry, are considered. The accounting of livestock costs at agricultural enterprises has some peculiarities related to the technology of growing biological assets of livestock and livestock products, which affect the method of cost accounting and calculation of products (the presence of living organisms, the duration of operating cycles, and the uneven output of products during the year).

It is substantiated that the process of livestock product costing and recording of its results in accounting is carried out in two interrelated stages: the formation of the product cost by cost accounting objects and cost items in animal husbandry; livestock product costing in terms of calculation objects and calculation units.

It is proposed to use the intermediate (calculated - actual) cost for management accounting purposes. It will be based on the actual direct costs and output of the product for the month and the estimated value of the overhead costs for the current month. For making management decisions, it is recommended to use direct (incomplete) production cost (based on direct variable costs), which corresponds to the well-known method "direct costing", which can be used in management accounting.

Key words: expenses, cost, livestock, management, management accounting, management decisions.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Собівартість продукції є одним із ключових показників інформаційного забезпечення прийняття поточних та оперативних управлінських рішень. Тому, своєчасна інформація про достовірність собівартості продукції та зниження її величини є завжди актуальною проблемою управління витратами. Важливою є і сама галузь дослідження, зокрема тваринництво, яке забезпечує продуктами харчування і є сировиною таких видів діяльності переробної промисловості як виробництво м'яса та м'ясних продуктів, виробництво молочних продуктів.

Згідно із даними Державної служби статистики України [1] за окремими видами продукції тваринництва рівень рентабельності є від'ємним, і така ситуація спостерігається тривалий період за незначними виключеннями (2018 рік - велика рогата худоба на м'ясо (-17,7%), вівці на м'ясо (-16,7%), кози на м'ясо (-13,8%), вовна (-69,5%). Це спричинено постійним зростанням собівартості продукції тваринництва і її невідповідністю ринковій ціні. Крім того, спостерігається скорочення поголів'я тварин та обсягів виробництва продукції тваринництва. За розрахунками Державної служби статистики України [1] кількість сільськогосподарських тварин станом на 1 січня 2020 року зменшилася порівняно з відповідним показником попереднього року і становить: ВРХ- 94,3 %, свині – 95,1%, вівці та кози – 95,3 %.

Тому, вирішення проблем формування собівартості продукції для управління витратами та прийняття управлінських рішень в сільському господарстві потребує перегляду методики розрахунку собівартості продукції тваринництва.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженням теорії, методики та практики обліку витрат та калькулювання собівартості продукції займалося значне коло науковців.

Систему управління витратами, методику обліку витрат і калькулювання собівартості продукції, проблемні аспекти методики розрахунку собівартості продукції в сільському господарстві, зокрема і тваринництві, розглядали в своїй праці В.К. Горкавий, Ю.С. Герасименко [2], Б.С.Гузар, Н.І.Загребельна, Л.Л.Головко, Г.Ю.Аніщенко [3], М.В.Дубініна [4], В.С.Міщенко [5], О.П. Нагорнюк [6], Т.І. Олійник [7], О.П. Панадій [8], М.В. Правдюк, А.Л. Правдюк [9], О.О.Сас [10], О.П.Славкова [11], В.М. Яценко, В.В.Пасенко [12] та інші.

Важливими питаннями розкриття інформації щодо методів обліку витрат і калькулювання собівартості продукції у законодавчих актах України та методичних рекомендаціях займалися Т.В. Давидюк [13], В.М.Жук, О.П. Панадій [14], Б.В.Мельничук [14,15], Л.К. Сук, П.Л. Сук [15] та інші.

Зазначеними проблемами займалися зарубіжні вчені G. Carli, M.Canavari [16], J. González-Gómez, S. Morini [17], M. Hundal [18], G. Koutouzidou, A. Vazakidis, A. Theodoridis, C. Batzios [19], R. Pocevičiute [20], J. Sedláček [21] та інші.

Незважаючи на інтерес до даної тематики, питання методики розрахунку собівартості продукції для інформаційних потреб управління витратами та прийняття поточних і оперативних управлінських рішень залишаються відкритими і потребують дослідження.

Цілі статті. Метою статті є визначення оптимальної методики розрахунку собівартості продукції тваринництва з метою ефективного її застосування в практиці управлінського обліку для прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як економічна категорія «собівартість» з'явилась у

1912 році у працях А.П. Рудановського, М.П. Тер-Давидова і М.Ф. фон Дітмара [22, с. 300; 3, с. 37]. Згідно Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств № 132 (далі – Методичні рекомендації № 132), собівартість продукції (робіт, послуг) - це витрати підприємства, пов'язані з виробництвом продукції, виконанням робіт та наданням послуг [23, п. 1.2].

Відповідно до П(С)БО №16 «Витрати», визначають такі види собівартості як виробнича собівартість та собівартість реалізованої продукції, які використовуються у фінансовому обліку [24].

Облік витрат тваринництва на сільськогосподарських підприємствах має певні особливості, які пов'язані із технологією вирощування біологічних активів тваринництва та продукції тваринництва, що впливають на методику обліку та розрахунку собівартості продукції (наявність живих організмів, тривалість операційних циклів, нерівномірність виходу продукції протягом року). У тваринництві залежно від видів тварин технологія вирощування біологічних активів і сільськогосподарської продукції не збігається в часі.

Методика розрахунку собівартості в тваринництві базується на загальних правилах, установлених П(С)БО 16 «Витрати», П(С)БО 30 «Біологічні активи» та Методичними рекомендаціями № 132.

На сільськогосподарських підприємствах розрізняють планову, нормативну та фактичну собівартість. Основою визначення планової собівартості є технологічні карти, де за статтями витрат на підставі переліку передбачених в технології робіт, ґрунтово-кліматичних умов, встановлених норм виробітку, нормативів витрат праці, матеріальних та інших ресурсів тощо визначається загальна сума витрат виробництва. [23, п. 4.3]. Продукція власного виробництва протягом року обліковується за плановою собівартістю. Нормативна собівартість відображає рівень витрат за нормами, її застосовують для оцінки побічної продукції (гній, пташиний послід, вовна-линька, пух тощо) [23, додаток 2]. Фактична (виробнича) собівартість характеризує розмір фактичних витрат на виробництво основної продукції тваринництва, визначається в цілому за рік після завершення звітного періоду (року) [23].

Витрати на утримання худоби і птиці (без витрат на незавершене виробництво на кінець року та вартості побічної і супутньої продукції, становлять собівартість продукції тваринництва [23]. Собівартість окремих видів сільськогосподарської продукції тваринництва визначається виходячи з витрат, віднесених на відповідний вид (групу) тварин [23, п. 6.1].

Собівартість реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) складається з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), яка була реалізована протягом звітного періоду, розподілених загальногосподарських та наднормативних виробничих витрат [23,24].

До виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) включаються: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці; інші прямі витрати; загальногосподарські витрати [23, п. 2.7; 24, п. 11].

Витрати на виробництво продукції тваринництва у сільському господарстві формують за об'єктами обліку, планування й калькулювання собівартості продукції (види тварин, вікові групи тварин тощо), а також за центрами відповідальності (підрозділами підприємства). За цими об'єктами витрат відкривають рахунки аналітичного обліку виробництва продукції тваринництва, дані яких є основою для формування собівартості продукції [23, п. 3.1].

Об'єкти планування та обліку виробничих витрат в тваринництві поділяються за галузями тваринництва: велика рогата худоба м'ясного та молочного напрямку, свинарство, вівчарство, козівництво, птахівництво тощо (основне стадо, приплід, худоба на вирощуванні та відгодівлі, жива маса). Об'єктами калькулювання у тваринництві є окремий вид основної та супутньої продукції (молоко, приплід, приріст живої маси, яйця та ін.). Одиницею калькулювання є 1 гол, 1 ц тощо [23, додаток 1].

Кожне підприємство самостійно розробляє та впроваджує систему обліку витрат та калькулювання собівартості продукції. Відповідно до п. 3.5. Методичних рекомендацій № 132, витрати на виробництво продукції (робіт, послуг) в плануванні та обліку групуються за статтями, які господарство визначає самостійно, виділяючи в окремі статті змінні і постійні витрати [23]. Перелік статей витрат у тваринництві пропонується п. 3.6 Методичних рекомендацій № 132 [23]. При цьому, перелік і склад статей виробничої собівартості продукції тваринництва устанавлюються підприємством залежно від специфіки і технології вирощування тварин з метою інформаційного забезпечення обліку, аналізу і планування виробничих витрат. Окремі статті можуть наводитися в натуральному і вартісному вимірі (оплата праці, корми).

Статті витрат при формуванні собівартості продукції тваринництва та калькуляційні одиниці, які застосовуються в бухгалтерському обліку сільськогосподарських підприємств (на прикладі галузей тваринництва – велика рогата худоба м'ясного і молочного напрямку, свинарство) подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Формування та калькулювання собівартості продукції тваринництва в бухгалтерському обліку сільськогосподарських підприємств
(на прикладі підприємств Луцького району Волинської області)

Формування собівартості	Статті і види виробничих витрат	Калькулювання собівартості	Вихід продукції та собівартість калькуляційної одиниці
	Оплата праці, люд/год		Одержано молока, ц.
	сума		
	Нарахування		Собівартість, грн.
	Корми всіх видів, кормо/од		
	сума		Собівартість 1ц
	Власні корми, кормо/од.		
	сума		Одержано приплоду, голів
	Покупні корми, кормо/од.		
	сума		Собівартість, грн
	Амортизація		
	Засоби захисту тварин (медикаменти)		Собівартість 1гол.
	Автопарк		
	Електроенергія		Собівартість 1ц. живої маси
	Машинно-тракторний парк		
	Послуги сторонніх організацій		Гній, т
	Товарно-матеріальні цінності		
	Коні		Собівартість гною, грн.
	Водопостачання		
	Майновий пай		Приріст ВРХ, ц
	Земельний пай		
	Солома на підстилку		Сума, грн.
	Матеріал для запліднення		
	Загальновиробничі витрати		Собівартість 1 ц. приросту
	Всього витрат		

Джерело: сформовано автором.

Отже, процес розрахунку собівартості продукції тваринництва та відображення його результатів в обліку здійснюється у два взаємопов'язані етапи:

1. Формування собівартості продукції за об'єктами обліку витрат та статтями витрат в тваринництві – відображення (накопичення) витрат у первинних і зведених документах обліку та на рахунках обліку.

2. Калькулювання собівартості продукції тваринництва в розрізі об'єктів калькулювання та калькуляційних одиниць – розрахунок собівартості калькуляційної одиниці відповідно до галузевої специфіки вирощування біологічних активів тваринництва та одержання продукції тваринництва; відображення результатів калькулювання у зведених документах обліку та на рахунках обліку.

У тваринництві процес формування витрат за кожним видом біологічних активів тваринництва та продукції повинен бути узгоджений з відповідним раціоном відгодівлі тварин, у якому відповідно до особливостей вирощування тварин наводяться необхідні сировина, матеріали, роботи, послуги та інші статті витрат.

Використання різних видів собівартості в умовах вирощування біологічних активів тваринництва та виробництва продукції тваринництва впливає на ціну та фінансові результати. Тому, в процесі управління виробничими витратами тваринництва особливу увагу слід приділяти собівартості, яка відіграє ключову роль при прийнятті варіантів управлінських рішень щодо планування, виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та ціноутворення.

Реалізація ефективних управлінських рішень щодо планування, виробництва і реалізації продукції тваринництва та її ціноутворення можлива за наявності відповідного інформаційного забезпечення системи управління реальною та достовірною інформацією про собівартість продукції. Отже, для потреб управлінського обліку слід застосовувати таку методику визначення собівартості продукції, яка відповідає інформаційним запитам менеджменту і дозволяє приймати управлінські рішення щодо удосконалення технології процесів вирощування тварин.

Підприємство може застосовувати різні підходи до калькулювання витрат при складанні зовнішньої та внутрішньої звітності.

До фактичної собівартості продукції тваринництва включають загальновиробничі витрати, загальну суму яких можна визначити лише після завершення календарного року [23]. Вони накопичуються протягом року, але розподіляються по його завершенні на рахунки основного виробництва. Тому, для потреб управлінського обліку пропонуємо застосовувати проміжну (розрахунково-фактичну) собівартість, яка складатиметься на основі фактичних прямих витрат і виходу продукції за місяць та розрахункової величини загальновиробничих витрат в поточному місяці (рис. 1).

Рис. 1. Формування собівартості продукції тваринництва для прийняття управлінських рішень

Джерело: розроблено автором

Відповідно до статистичних даних по Україні за 2018 рік в структурі виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) сільського господарства в усіх підприємствах, питома вага загальновиробничих витрат 16,9 % (у 2017 році – 15,6%). При цьому, у

структурі виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) тваринництва вони становлять 12,3 % (у 2017 році – 10,3%) і є меншими за структуру загальновиробничих витрат рослинництва (18,6 % у 2018 році та 17,7% у 2017 році) [1].

Тому, загальновиробничі витрати пропонуємо щомісяця відносити до собівартості певного виду продукції тваринництва розрахунковим методом. Протягом поточного року розрахункові загальновиробничі витрати щомісяця визначатимуться як добуток їх питомої ваги у загальній сумі виробничих витрат минулого року (за місяцями і видами продукції) та фактичної суми прямих витрат за місяць поточного року (наприклад: 90% - прямі виробничі витрати, 10% - загальновиробничі витрати). При цьому, на 87-90 % проміжна собівартість продукції тваринництва буде відповідати фактичній собівартості в кінці року. Дані про прямі витрати за місяці по окремих видах продукції, а також по всіх видах незавершеного виробництва братимуться із відповідних реєстрів аналітичного обліку.

Така собівартість надає інформацію про орієнтовну (реальну) фактичну собівартість лише для потреб управлінського обліку, тому її розрахунок для продукції тваринництва є необхідним, адже не чекаючи кінця року можна мати інформацію про фактичну (розрахункову) собівартість, що дозволить приймати попередні і оперативні управлінські рішення щодо майбутнього використання власних матеріальних ресурсів (кормів), встановлення ціни на продукцію та проведення аналізу фактичних витрат протягом року.

Проміжну собівартість слід визначати по кожному виду продукції тваринництва щомісяця і наростаючим підсумком з початку року. Це дасть змогу щомісяця визначати повну собівартість, маржинальний прибуток, фінансовий результат та рентабельність продукції тваринництва.

Крім того, на основі розрахунку проміжної собівартості формуватиметься і пряма собівартість продукції (на основі прямих змінних витрат), що відповідає зарубіжній системі обліку собівартості за змінними витратами («директ-костинг»), яка може застосовуватися в управлінському обліку. Підтримую думку Т.В. Давидюк, яка зазначає що «...застосування зарубіжних методів обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у вітчизняній практиці вимагає докорінних змін традиційних підходів до калькулювання, перегляду поглядів на його значення в управлінні діяльністю компанії [13, с. 11].

Важливого значення при цьому набуває і облікова політика управлінського обліку. Згідно Закону України [25] підприємство самостійно розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів [25, п. 5]. Тому, при формуванні управлінської облікової політики на сільськогосподарських підприємства слід передбачити розкриття додаткових її елементів, що стосуються саме собівартості продукції тваринництва: перелік об'єктів обліку витрат в окремих галузях та видах виробництва, методи обліку витрат, методи і способи калькулювання виробничої собівартості продукції, види собівартості продукції та методику і періодичність її розрахунку для потреб управлінського обліку і інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень.

Висновки. Для сільськогосподарських підприємств, які займаються вирощуванням біологічних активів тваринництва однією з умовою успішної їх діяльності є досягнення оптимального рівня виробничих витрат – собівартості продукції тваринництва, що сприятиме управлінню витратами і фінансовими результатами, формуванню ефективної цінової політики й підвищенню рентабельності і конкурентоспроможності продукції.

Вибір методів обліку витрат та розрахунку собівартості продукції повинен відповідати інтересам прийняття рішення і може використовуватися незалежно від прийнятих методів у фінансовому обліку, можливість їх вибору залежить від цілей управління і рішень керівника та оцінюється їх ефективністю.

Застосування методики розрахунку проміжної собівартості в управлінському обліку є необхідним для практики, так як сприятиме періодичному визначенню собівартості та фінансового результату за видами тваринництва, продукцією тваринництва, виявленню найбільш рентабельних видів продукції та прийняттю відповідних управлінських рішень щодо їх виробництва.

Список бібліографічного опису:

- 1.Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- 2.Горкавий В.К., Герасименко Ю.С. Формування собівартості продукції та ефективності витрат в сільськогосподарських підприємствах: монографія. Харків, 2015. 239 с.
- 3.Гузар Б.С., Загребельна Н.І., Головка Л.Л., Аніщенко Г.Ю. Собівартість і проблеми калькуляції продукції скотарства. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 1. С. 37–41.
- 4.Дубініна М.В. Інституційне забезпечення управління витратами виробництва продукції тваринництва. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія : Економічні науки*. 2013. Вип. 34. Ч. 1. С. 138-143.
- 5.Мищенко В.С. Методичні підходи до калькуляції собівартості продукції скотарства. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 7-2 (49). С. 62-65.
- 6.Нагорнюк О.П. Формування виробничих витрат в галузі тваринництва в умовах нестійкої цінової кон'юнктури ринку. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 3. С. 201-206.
- 7.Олійник Т.І., Крот Ю.О. Собівартість сільськогосподарської продукції та методичні засади її визначення. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки*. 2013. № 4. С. 3-8.
- 8.Панадій О.П. Стан управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах (на прикладі товаровиробників Київщини). *Облік і фінанси*. 2016. № 1(71). С. 45-55.
- 9.Правдюк М.В., Правдюк А.Л. Обліково-нормативне забезпечення управління витратами на біологічні перетворення у тваринництві. *ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 11. С. 109-124.
10. Сас О.О. Удосконалення методики планування й обліку в галузі скотарства. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 106-112.
11. Славкова О.П., Кириченко Є.Р. Проблемні питання визначення собівартості продукції тваринництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип.33. С. 125-130.
12. Яценко В.М., Пасенко В.В. Вдосконалення методики калькулювання продукції тваринництва. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2011. Вип. 21. С. 166-170.
13. Давидюк Т.В. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції у вітчизняних нормативних актах: напрями удосконалення. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2016. № 1 (23). С. 6-13.
14. *Облік витрат і калькулювання собівартості сільськогосподарської продукції*. [Жук В.М., Мельничук Б.В., Панадій О.П. та ін.]; за ред. Мельничука Б.В., Панадія О.П. Київ, 2017. 144 с.
15. Методичні рекомендації з обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств / Авторський колектив: Л.К. Сук, П.Л. Сук, Б.В. Мельничук. *Облік і фінанси АПК*. 2006. № 12. С. 6-60.
16. Carli G., Canavari M. Introducing direct costing and activity based costing in a farm management system: a conceptual model. *Procedia Technology*. 2013. 8, P. 397-405.
17. González-Gómez J.I., Morini-Marrero S. A model for cost calculation and management in a multiproduct agricultural framework. the case for ornamental plants. *Spanish Journal of Agricultural Research*. 2009.7 (1). P. 12–23.
18. Hundal M.S. Product Costing: A Comparison of Conventional and Activity-based Costing Methods. *Journal of Engineering Design*, 1997. 8:1. P. 91-103.
19. Koutouzidou G., Vazakidis A., Theodoridis A., Batzios C. A Review of ABC Methodology for Agricultural Sector. *Proceedings of the 7th International Conference on Information and Communication Technologies in Agriculture, Food and Environment (HAICTA)*, Kavala, Greece, 17-20 September. 2015. P. 20-25. URL: http://ceur-ws.org/Vol-1498/HAICTA_2015_paper3.pdf
20. Počkevičiute R. Case study: Activity based budgeting at agricultural holdings in Lithuania. *Economics and Rural Development*. 2008.4:2.P. 26-33. URL: <http://erd.asu.lt/erd/article/view/57>
21. Sedláček J. et al. The methods of valuation in agricultural accounting. *Agricultural Economics*. Czech. 2010. 56. P. 59-66.
22. Бутинець Ф.Ф. *Теорія бухгалтерського обліку*. Житомир, 2000. 640с.
23. Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств від 18 травня 2001 р. № 132. Київ: Міністерство аграрної політики України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» від 31.12.1999р. № 318. Київ: Міністерство фінансів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
25. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність України» від 16.07.1999р. № 996-XIV. Київ: Верховна рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

References:

1. Ofitsiyniy veb-sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web-site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
2. Horakavyy, V.K., & Herasymenko, Yu.S. (2015). *Formuvannya sobivartosti produktsii ta efektyvnosti vytrat v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (monohrafiya)* [Formation of production cost and cost effectiveness in agricultural enterprises (monograph)]. Kharkiv. [in Ukrainian].
3. Huzar, B.S., & Zahrebelna, N.I., & Holovko, L.L., & Anishchenko, H.Iu. (2010). Sobivartist i problemy kalkulatsii produktsii skotarstva [Cost and problems of cattle products calculation]. *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance of APC*, 1, 37-41. [in Ukrainian].
4. Dubinina, M.V. (2013). Instytutsiine zabezpechennia upravlinnia vytratamy vyrobnytstva produktsii tvarynnystva [Institutional support for cost management of livestock production]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Seriya : Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of ChDTU. Series: Economic Sciences: Vol.3, part 1*, 138-143. [in Ukrainian].

5. Mishchenko, V.S. (2016). Metodichni pidkhody do kalkuliatsii sobivartosti produktiv skotarstva [Methodical approaches to the costing of livestock products]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnikova – Herald ONU them. I.I. Mechnikov*: Vol. 7-2(49), T. 21, 62-65. [in Ukrainian].
6. Nahorniuk, O.P. (2014). Formuvannya vyrobnychikh vytrat v haluzi tvarynnystva v umovakh nestiikoi tsinovoi koniunktury rynku [Forming livestock production costs in the face of volatile market conditions]. *Stalyi rozvytok ekonomiky - Sustainable economic development*, 3, 201-206. [in Ukrainian].
7. Oliinyk, T.I., & Krot, Yu.O. (2013). Sobivartist silskohospodarskoi produktiv ta metodichni zasady yii vyznachennia [Cost of agricultural products and methodological basis for its determination]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Ser.: Ekonomichni nauky - Bulletin of Kharkiv National Agrarian University. V.V. Dokuchaev. Ser.: Economic Sciences*, 4, 3-8. [in Ukrainian].
8. Panadii, O.P. (2016). Stan upravlinskoho obliku v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (na prykladi tovarovyrobnykh Kyivshchyny) [State of management accounting in agricultural enterprises (on the example of commodity producers of Kyiv region)]. *Oblik i finansy – Accounting and Finance*, 1(71), 45-55. [in Ukrainian].
9. Pravdiuk, M.V., & Pravdiuk, A.L. (2018). Oblikovo-normatyvne zabezpechennia upravlinnia vytratamy na biolohichni peretvorennia u tvarynnystvi [Accounting and regulatory support for managing the costs of biological transformation in animal husbandry]. *EKONOMIKA. FINANSY. MENEDZhMENT: aktualni pytannia nauky i praktyky - ECONOMY. FINANCES. MANAGEMENT: topical issues of science and practical activity*, 11, 109-124. [in Ukrainian].
10. Sas, O.O. (2015). Udoshkonalennia metodyky planuvannia y obliku v haluzi skotarstva [Improvement of planning and accounting techniques in the field of animal husbandry]. *Ekonomika APK - Economy of APC*, 1, 106-112 [in Ukrainian].
11. Slavkova, O.P., & Kyrychenko, Ye.R. (2018). Problemni pytannia vyznachennia sobivartosti produktiv tvarynnystva [Problematic issues in determining the cost of livestock production]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*, 3, 125-130. [in Ukrainian].
12. Iatsenko, V.M., & Pasenko, V.V. (2011). Vdoskonalennia metodyky kalkuliuvannia produktiv tvarynnystva [Improvement of the method of calculation of livestock products]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU - Collection of scientific works of ChDTU*: Vol. 21, 166-170. [in Ukrainian].
13. Davydiuk, T.V. (2016). Metody obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti produktiv u vitchyznianskykh normatyvnykh aktakh: napriamy udoshkonalennia [Methods of cost accounting and cost calculation of products in domestic regulations: directions for improvement]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal - Economy: the realities of time. Scientific journal*, 1(23), 6-13. [in Ukrainian].
14. Zhuk, V.M., & Melnychuk, B.V., & Panadii, O.P. ta in. (2017). *Oblik vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti silskohospodarskoi produktiv [Cost accounting and costing of agricultural products]*. Kiev. [in Ukrainian].
15. Suk, L.K., & Suk, P.L., & Melnychuk, B.V. (2006). Metodichni rekomendatsii z obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti produktiv (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpriemstv [Methodical recommendations for cost accounting and costing of agricultural products (works, services)]. *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance of APC*, 12, 6-60. [in Ukrainian].
16. Carli, G., & Canavari, M. (2013). Introducing direct costing and activity based costing in a farm management system: a conceptual model. *Procedia Technology*, 8, 397-405. [in English].
17. González-Gómez, J.I., & Morini-Marrero, S. (2009). A model for cost calculation and management in a multiproduct agricultural framework. the case for ornamental plants. *Spanish Journal of Agricultural Research*, 7 (1). 12–23. [in English].
18. Hundal, M.S. (1997). Product Costing: A Comparison of Conventional and Activity-based Costing Methods. *Journal of Engineering Design*, 8:1. 91-103. [in English].
19. Koutouzidou, G., & Vazakidis, A., & Theodoridis, A., & Batzios, C. (2015). A Review of ABC Methodology for Agricultural Sector. *Proceedings of the 7th International Conference on Information and Communication Technologies in Agriculture, Food and Environment (HAICTA)*, Kavala, Greece, 17-20 September. 20-25. Retrieved from http://ceur-ws.org/Vol-1498/HAICTA_2015_paper3.pdf [in English].
20. Pockeviciute, R. (2008). Case study: Activity based budgeting at agricultural holdings in Lithuania. *Economics and Rural Development*, 4:2. 26-33. Retrieved from <http://erd.asu.lt/erd/article/view/57> [in English].
21. Sedláček, J. (2010). The methods of valuation in agricultural accounting. *Agricultural Economics*. Czech, 56, 59-66. [in English].
22. Butynets, F.F. (2006). *Teoriia bukhhalterskoho obliku [Theory of accounting]*. Zhytomyr. [in Ukrainian].
23. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2001). Metodichni rekomendatsii z planuvannia, obliku i kalkuliuvannia sobivartosti produktiv (robit, posluh) silskohospodarskykh pidpriemstv [Methodical recommendations for planning, accounting and costing of agricultural products (works, services)]. Order of Ukraine, adopted on 2001, May 18, 132. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
24. Ministry of Finance of Ukraine (1999). Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 16 «Vytraty» [Accounting Regulations (Standard) 16 "Expenses"]. Order of Ukraine, adopted on 1999, December 31, 318. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
25. Supreme Council of Ukraine (1999). Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist Ukrainy [On Accounting and Financial Reporting of Ukraine]. Law of Ukraine, adopted on 1999, July 16, 996-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 331.108.4

Дзямулич М. І., к.е.н., доцент
 Dziamulych M. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
 Грудзевич Ю. І., к.е.н., доцент
 Grudzevych Iu. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-2790-5681>

УМОВИ ТА ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

*Луцький національний технічний університет
 Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки*

Відтворення людського капіталу – це безперервне відновлення і підтримання фізичних і розумових здібностей людини та підвищення її професійно-кваліфікаційного й освітнього рівня. При цьому, це стосується як окремої людини, так і сукупності працівників, зайнятих на основі найму на окремому підприємстві, в галузі тощо. Іншими словами, відтворення людського капіталу – складний економічний процес, який включає в себе не тільки співвідношення сфери споживання (задоволення суспільно-нормальних потреб людини) та сфери обміну (грошові засоби на відтворення набувають форму вартості людського капіталу), але й відносини виробничої сфери, що пов'язані з еквівалентним відшкодуванням витрачених в процесі праці сил та енергії людини.

В статті розглянуто сучасні особливості формування та відтворення людського капіталу та структуру джерел його відтворення. Визначено, що нормальне відтворення людського капіталу потребує такого рівня споживання матеріальних благ та засвоєння культурних цінностей, який міг би забезпечити відновлення витраченої в процесі праці енергії та подальший розвиток здібностей до праці у відповідності з сучасними вимогами життя. В іншому випадку людський капітал буде не в стані нормально функціонувати в сучасному виробництві. Акцентовано увагу на необхідності розширеного відтворенні людського капіталу, оскільки для нормального функціонування національної економіки він повинна відтворюватися в більшій кількості та, головне, кращої якості. Особливо така необхідність виникає з пришвидшенням розвитку науково-технічного прогресу, коли потреба у висококваліфікованих працівниках відчувається в набагато більших масштабах, що призводить до зростання затрат на їх підготовку.

Ключові слова: людський капітал, відтворення людського капіталу, формування людського капіталу, доходи та витрати населення.

CONDITIONS AND FACTORS FOR THE REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE

*Lutsk National Technical University
 Eastern European National University. Lesya Ukrainka*

Reproduction of human capital is the continuous restoration and maintenance of a person's physical and mental abilities and enhancement of his / her vocational qualification and educational level. In this case, it applies to both the individual and the totality of employees employed on the basis of self-employment, industry or the like. In other words, the reproduction of human capital is a complex economic process that includes not only the ratio of consumption (satisfaction of socially normal human needs) and the sphere of exchange (money for reproduction takes the form of human capital value), but also the relations of the production sphere, which related to the equivalent compensation of the energy and human energy expended in the course of labor.

The article deals with modern features of formation and reproduction of human capital and structure of sources of its reproduction. It is determined that normal reproduction of human capital requires such a level of consumption of material goods and assimilation of cultural values, which could ensure the restoration of energy consumed in the process of work and the further development of abilities to work in accordance with the modern requirements of life. Otherwise, human capital will not be able to function normally in modern production.

Emphasis is placed on the need for expanded reproduction of human capital, since for the normal functioning of the national economy it must be reproduced in greater numbers and, above all, of better quality. Particularly, such a need arises with the acceleration of the development of scientific and technological progress, when the need for highly skilled workers is felt on a much larger scale, which leads to increased costs for their training.

Keywords: *human capital, reproduction of human capital, formation of human capital, income and expenses of the population.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Як відомо, споживання людського капіталу в процесі праці передбачає його відтворення. При цьому економічним змістом відтворення людського капіталу є відносини, які складаються у сфері його формування, розподілу (перерозподілу) та використання. Взаємодія цих фаз визначає безперервно поновлюваний процес відтворення людського капіталу. Особливість цього відтворення полягає в тому, що воно охоплює не тільки процеси, що відбуваються суто в економічній сфері, але стосується певних аспектів політичних, правових, моральних та інших суспільних відносин. Крім того, людський капітал виступає однією з головних якостей працездатної людини, тому його відтворення повинне бути спрямоване на всебічний розвиток працівника.

Таким чином, процес відтворення національного виробництва передбачає відтворення не лише сукупного продукту, але й людського капіталу. Це означає, що його використання в процесі виробництва, повинне передбачати постійне відновлення працездатності людини шляхом споживання необхідних засобів існування (матеріальних, духовних, соціальних тощо). Причому, основним джерелом отримання коштів, необхідних для реалізації цих потреб, для переважної частини працездатного населення є продаж людського капіталу на ринку праці, в результаті чого працівники включаються у виробничий процес і отримують статус «зайнятих» [1, с. 445-446; 4, с. 27]. Таким чином проблематика забезпечення належного рівня відтворення людського капіталу набуває особливої актуальності, перш за все, в аспекті забезпечення національної економіки кваліфікованими кадрами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Питання забезпечення ефективного функціонування системи формування та відтворення людського капіталу в системі виробничих відносин наразі доволі широко висвітлені в працях таких вітчизняних дослідників, як Д. Богиня, В. Гесць, Н. Голюкова, О. Грішнова, М. Долішній, М. Ніколайчук, А. Поручник. Крім того, необхідно віддати належне дослідженням особливостей функціонування системи відтворення людського капіталу, як потужного елементу забезпечення ефективного економічного зростання, які розкриті в працях Г. Беккера, А. Сміта, В. Меддока, Л. Туроу, І. Фішера, Т. Шульца. Втім, нові проблеми, які постають у сфері формування та відтворення людського капіталу в національній економіці, зокрема – під впливом глобалізації, на даний час потребують більш глибокого дослідження конкретних аспектів забезпечення саме розширеного його відтворення.

Цілі статті. Метою роботи є дослідження сучасних особливостей формування та відтворення людського капіталу в Україні в аспекті посилення євроінтеграції та глобалізаційних процесів на національний ринок праці. А також обґрунтування необхідності вирішення існуючих проблем та диспропорцій, що існують у сфері забезпечення розширеного відтворення людського капіталу, як елементу формування кваліфікованої робочої сили для національної економіки України.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У процесі відтворення сукупного людського капіталу одночасно відтворюються наявні форми й умови його формування, розподілу і використання, що склалися раніше

і відбуваються принципово нові зміни в цих формах і умовах, які є характерними для сучасного періоду розвитку економічних відносин. Однак, враховуючи процес ринкових трансформацій, зумовлений посиленням глобалізації та інтеграцією України в європейський економічний простір, і його вплив на еволюцію людського капіталу, варто відмітити, що найбільш суттєві зміни стосуються характеру соціально-економічних форм його реалізації. Відповідно, змінюється і структура джерел його відтворення і класичний підхід, коли єдиним таким джерелом розглядалась заробітна плата вже не є актуальним. Зокрема, розглянемо тенденції зміни структури грошових доходів населення України (рис. 1).

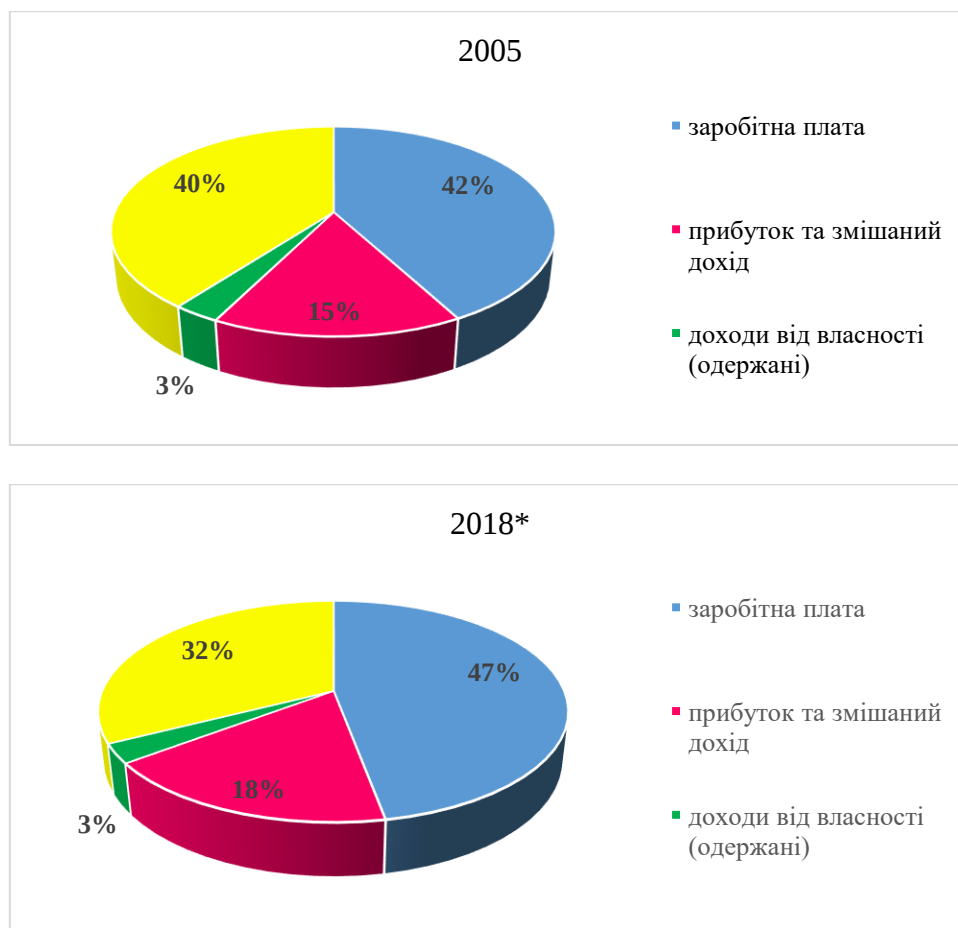

Рис. 1. Структура грошових доходів населення України у 2005* та 2018 роках

* Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, м. Севастополя.

Джерело: [3].

Як бачимо, доля заробітної плати в структурі доходів за аналізований період зросла з 42 до 47%. Це свідчить про відносне зростання доходів населення, оскільки супроводжується загальним зменшенням соціальних допомог в структурі доходів. З іншого боку, спостерігається зростання з 15 до 18% доходів від інших видів господарських та фінансових операцій, поява яких зумовлена трансформацією суспільного ладу та загальним розширенням можливостей населення у фінансових операціях тощо. Зауважимо, що за період 1990-2001 років частка заробітної плати в структурі доходів населення України зменшилася з 70,7 до 51,6% [5, с. 402] Однак, не варто забувати, що якщо вести мову про працездатне населення, яке не отримує

соціальних виплат, то для основної маси цієї категорії найбільш вагомим джерелом доходу залишається заробітна плата.

Крім того, значна частина населення в Україні сьогодні здатна на свої доходи задовольняти переважно лише першочергові життєві потреби. Отже, людський капітал відтворюється все меншою мірою, а заробітна плата, вже втративши на мікрорівні свою стимулюючу функцію, по суті, втрачає на макрорівні й свою відтворювальну функцію, підтвердженням чого є постійне зростання трудової міграції за межі України.

Однак, нормальне відтворення потребує такого рівня споживання матеріальних благ та засвоєння культурних цінностей, який міг би забезпечити відновлення витраченої в процесі праці енергії та подальший розвиток здібностей до праці у відповідності з сучасними вимогами життя. У іншому випадку людський капітал буде не в стані нормально функціонувати в сучасному виробництві.

Тобто, ми можемо зазначити, що відтворення людського капіталу, перш за все, визначається рівнем доходу на душу населення. Адже, продаючи свої здібності до праці, людина прагне, перш за все, забезпечити собі джерело доходу, яке дозволить утримувати сім'ю, досягти певного рівня благ, дасть можливість підвищувати свою кваліфікацію, тобто продовжувати перебувати в складі економічно активного населення. Відтак, варто розглянути тенденцію зміни грошових доходів населення України (табл. 1).

Таблиця 1

Грошові доходи населення України за 1995-2018 рр.

Роки	Грошові доходи	Реальні грошові доходи у % до попереднього року
1995	26498	101,8
2000	86833	106,3
2005	381404	123,9
2010	1101175	117,1
2015*	1172016	79,6
2018*	3248730	110,9

* Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, м. Севастополя.

Джерело: [3; 5, с. 401].

Як бачимо, при значному номінальному зростанні доходів та витрат, реальне їх зростання було надто повільним для забезпечення якісного відтворення людського капіталу, яке постає на сучасному етапі розвитку національної економіки, адже реальні доходи зростали відчутно меншими темпами, ніж номінальні. Відповідно, це призвело до загалом низького рівня доходів населення у порівнянні з іншими країнами, впливу висококваліфікованих працівників та наукових кадрів за кордон у пошуках більшого заробітку, що спричинило ситуацію, коли нормальне відтворення людського капіталу стає неможливим і, як наслідок, генерує проблему «якості людського капіталу».

Висновки. Отже, можна зазначити, що відтворення людського капіталу, як фактор успішного соціально-економічного розвитку держави є важливим чинником при плануванні макроекономічних процесів на ринку праці. Оцінюючи ситуацію, що склалася нині в Україні, можна визначити основне коло проблем, що негативно впливають на спотворення механізму відтворення людського капіталу:

- низький рівень оплати праці, який не забезпечує належного відтворення фізичних та духовних сил людини;
- вплив висококваліфікованих працівників за кордон, що зумовлюється невисоким рівнем життя населення, а також невідповідністю заробітної плати кваліфікації та професійному досвіду зайнятих;

- зменшення питомої ваги висококваліфікованої робочої сили в загальній структурі економічно активного населення, тенденція «старіння кадрів»;
- недостатнє технічне забезпечення вітчизняних підприємств новими технологіями, що зумовлює невідповідність відтворення людського капіталу сучасним вимогам;
- надто висока вартість відтворення людського капіталу при недостатньо високих доходах населення.

Можна стверджувати, що подальше наростання подібних тенденцій на українському ринку праці може призвести до небажаних наслідків як в економіці країни загалом, так і в соціальній структурі населення зокрема. При цьому одним з найбільш негативних наслідків таких тенденцій в майбутньому може стати невідповідність рівня людського капіталу розвитку виробничо-економічних відносин, що в результаті відкине нашу державу в когорту країн «третього світу».

Тому на нашу думку необхідним є формування комплексу заходів щодо усунення існуючих диспропорцій у сфері відтворення людського капіталу:

- встановлення такого рівня оплати праці, який би забезпечував працівникам не мінімальне відтворення здатності до праці, а дозволив задовольнити матеріальні та духовні потреби людини та членів її сім'ї;
- диверсифікація доходів за рахунок впровадження програм соціального партнерства, залучення працівників до управління підприємствами шляхом обов'язкового розподілу частини акцій на користь трудових колективів;
- збільшення рівня соціальних виплат для малозабезпечених громадян шляхом активного розширення системи соціального страхування;
- розширення кількості безоплатних навчальних місць для забезпечення належної якості людського капіталу.

Загалом забезпечення нормальних умов відтворення людського капіталу, налагодження механізму цього відтворення, дозволить стабілізувати ситуацію, що склалася зараз на українському ринку праці. Поступовий перехід до загальноприйнятих у світі норм та вимог до людського капіталу неможливий без подібних трансформацій. Тому вирішення даної проблеми залежить, перш за все, від того, як швидко держава з одного боку, та роботодавці з іншого, усвідомлять необхідність вирішення питань, пов'язаних з становленням в Україні нормального та ефективного механізму відтворення людського капіталу.

Список бібліографічного опису:

1. Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. Політична економія. Київ : Ніка-Центр Ельга, 2000. 528 с.
2. Богиня Д., Лагутін В. Про реформу оплати праці в Україні. *Економіка України*. 1993. №7. С. 3-12.
3. Доходи та витрати населення України у 2018 році. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm.
4. Онукієнко В. В., Коваленко Н. І. Продуктивна зайнятість: зміст, основні проблеми і шляхи досягнення. Київ : Принт-експрес, 1999. 50 с.
5. Статистичний щорічник України за 2001 рік. Держкомстат України. Київ : Техніка, 2002. 647 с.

Reference:

1. Bashnianyn, G. I., Lazur, P. Yu., Medvedev, V. S. Politychna ekonomia [Political Economy]. Kyiv, Nika-Centr Elga, 2000. 528 p. [in Ukrainian].
2. Bohynia, D., Lagutin, V. Pro reformu oplaty praci v Urayini [On wage reform in Ukraine]. *Economy of Ukraine*, 1993, Vol. 7. P. 3-12. [in Ukrainian].
3. Dokhody ta vytraty naselennia Urayiny u 2018 roci [Incomes and expenditures of the Ukrainian population in 2018]. State Statistics Service of Ukraine. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm. (date of appeal: 22.04.2020). [in Ukrainian].
4. Onykienko, V. V., Kovalenko, N. I. Produktivna zaynyatist: zmist, osnovni problem i shliahy dosiagnennia [Productive employment: content, key challenges, and ways to achieve]. Kyiv, Print-express, 1999. 50 p. [in Ukrainian].
5. Statystychnyi shchorichnyk Urayiny za 2001 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2001]. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, Tekhnika, 2002. 647 p. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 20.04.2020 р.

УДК 141.333

Полухтович Т.Г., к.пед.н. доцент
 Polukhtovych T. Candidate of Pedagogik Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-0558-2981>

Мельничук Ю.Є., к.пед.н., старший викладач
 Melnychuk Y. Candidate of Pedagogik Sciences, Senior Lecturer
<https://orcid.org/0000-0002-9313-8716>

ОНОВЛЕННЯ ЗНАНЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СОЦІУМІ

Луцький національний технічний університет

У статті досліджується використання інформаційних ресурсів для оновлення знань і підвищення мотивації навчальної діяльності студентів-магістрів факультету комп'ютерних наук та інформаційних технологій у Луцькому НТУ. У зв'язку з цим перед вищою освітою стоять завдання розробки ефективних технологій, форм і методів навчання, які б суттєво підвищували рівень мотиваційної сфери студентів. Визначили, що для позитивного підвищення мотивації необхідні компетентність викладача, професійна спрямованість навчальної діяльності, що включає електронну навчальну систему. Її зміст складають і електронні посібники для студентів-магістрів, які, на нашу думку, підвищать мотивацію до засвоєння нових знань. Здійснили аналіз програмних засобів, які застосовуються для створення електронних дидактичних ресурсів.

Було встановлено, що на розвиток мотиваційних компонентів особистості впливають: зміст освітньої діяльності - новизна матеріалу, усвідомлення значення запропонованого навчального матеріалу для майбутньої професійної діяльності; організація навчального процесу; форми і методи навчання.

Для ефективності методики використання інноваційних технологій у формуванні мотивації до навчання студентів-магістрів було організовано й проведено педагогічний експеримент, у ході якого перевірялася загальна гіпотеза: методично обґрунтоване використання електронного посібника у навчальній роботі вищої школи. Електронні освітні ресурси, електронні соціальні мережі, презентації тощо сприяють формуванню соціальної мотивації. Розроблена модель дозволить підвищити ефективність діяльності викладачів у вирішенні означеної проблеми та сприятиме поліпшенню результативності навчального процесу.

Ключові слова: знання, інформатизація, мотивація, електронний посібник, вища освіта, студент-викладач, дослідження, навчальна діяльність.

UPDATING OF KNOWLEDGE IN THE INFORMATION SOCIETY

Lutsk National Technical University

In the article it explores the using of information resources for updating of the knowledge and the enhancing of the educational activities motivation of the masters students of computer science and information technology at Lutsk NTU. In this regard, higher education has the task of developing effective technologies, forms and methods of learning that would significantly increase the level of students' motivational sphere. We determined that it is required lecturer's competence, professional orientation of educational activities, including electronic learning system for a positive enhancing of the motivation. Its content is also composed of electronic manuals for masters students, which, in our opinion, will increase the motivation to learn new knowledge. We analyzed the software tools that are used for creation of electronic didactic resources.

It was found that the development of the personality motivational components are influenced by: the content of educational activity - novelty of the material, awareness of the value of the proposed educational material for the future professional activity; the organization of the educational process; the forms and methods of teaching.

In order of the efficiency of the methodology of using innovative technologies in the formation of motivation for the study of masters students a pedagogical experiment was organized and conducted. During the experiment the general hypothesis was tested: the methodological substantiated use of the electronic manual in higher school educational work. Electronic educational resources, electronic social networks, presentations, etc. promote the formation of social motivation. The developed model will allow to increase the effectiveness of lecturers' activity in solving the identified problem and will help to improve the effectiveness of the educational process.

Keywords: knowledge, informatization, motivation, electronic manual, higher education, student-lecturer, research, educational activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Вітчизняна система освіти в сучасних умовах докорінно змінюється у різних напрямках: інформаційному, методичному, технологічному та ін. Одним із ключових напрямів, на нашу думку, в умовах інформатизації суспільства, є інформаційне забезпечення навчального процесу у вишах. Так, на прикладі конкретного навчального закладу (Луцького національного технічного університету), для вивчення окресленої проблеми, розглянемо такі джерела, як: загальнодоступні ресурси мережі Інтернет, методичні розробки, електронні посібники науково-педагогічних працівників, електронна бібліотека університету; інформаційне освітнє середовище; портал студентів і викладачів; відео конференції; сайт викладача, що дає можливість виявити кількісні і якісні показники професійної підготовки викладачів та майбутніх фахівців, проаналізувати якість навчання у виші.

Актуальність інформаційних матеріалів також сприяють оновленню знань, підвищенню мобільності, мотивації до навчання учасників освітнього процесу. На наше переконання, організація доступу студентів до «мережевого соціуму» накладає вимоги до засобів підготовки конкурентоспроможних фахівців у суспільстві різновекторних змін у всіх сферах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. У дослідженні означеної проблеми автор спирається на власні публікації у вітчизняних і закордонних виданнях, зокрема: Polukhtovych T.G., Pimenova O.O. Socio legal research of competencies in a contex to of human development//T.G. Polukhtovych, O.O. Pimenova/collective monograph European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph. Volume 2. Sandomierz: Izdevnieciba “Baltija Publishing“ .– 2018.– P. 281–301; Полухтович Т.Г. Ділові якості учасників освітнього процесу/ Т.Г. Полухтович: монографія. –Луцьк: Терен, 2020. –170с; Полухтович Т. Роль ІКТ у формуванні професійної компетентності учасників освітнього процесу/ Т.Полухтович//. – Бар, 2020. –0,5 друк. арк.; Сачук (Мельничук) Ю.Є., Черняшук Н.Л. Формування соціально-професійної мобільності майбутніх викладачів інформатики в умовах магістратури/Ю.Є. Сачук (Мельничук), Н.Л. Черняшук: монографія. – Луцьк: Терен, 2029. –220с.

Цілі статті полягають в теоретичному обґрунтуванні використання інформаційних ресурсів для оновлення знань в інформаційному соціумі, підвищення мотиваційної сфери студентів-магістрів, які навчаються на факультеті комп'ютерних наук та інформаційних технологій у Луцькому національному технічному університеті; в практичній перевірці використання інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення мотивації до навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Слід відмітити, що певний час реалізацією вирішення даної проблеми було впровадження різноманітних систем дистанційного навчання. Матеріал електронних підручників, посібників доставлявся через веб сервери, списки розсилок, прямим скачуванням та іншими способами. Формати цих матеріалів, від простіших текстових файлів до doc і pdf-форматів, далі у бік мультимедіа, іноді унеможлилювали адекватний доступ до навчальних матеріалів. У сучасних реаліях розвитку веб технологій, потенціалу вітчизняних університетів, споживачі інформаційних ресурсів орієнтуються на малогабаритні мобільні пристрої. Це – смартфони, планшети, нетбуки, які дуже поширені серед учасників освітнього процесу. Їх використання в навчанні є підтвердженим ефективним доповненням до традиційних методів і технологій навчання в підвищенні саме інформаційного напрямку в освітній політиці. Це дозволило окреслити і сформулювати впровадження в навчальний процес елементів мобільних технологій у вигляді мобільних додатків, які забезпечують потреби у швидкому, якісному і дешевому доступі до навчальних матеріалів з будь-якого мобільного пристрою. На відміну від паперового носія, він включає різноманітні додаткові функції, які суттєво вдосконалюють і полегшують засвоєння навчального

матеріалу. Такими функціями, на переконання українського науковця Ліщинської Л.Б., є: пошукові засоби, активні інтернет посилання, тести і багато інших корисних можливостей [1, с.98].

Освітніми пріоритетами в сучасному соціумі, як відмічають і зарубіжні, і вітчизняні науковці, в підготовці майбутніх викладачів інформатики, постає – «інноваційне навчання». Інновація» в соціолого-педагогічному словнику за редакцією В.Радуги розглядається як запровадження нових форм організації праці й управління, що охоплює не тільки підприємство, але й їхню сукупність. Тобто, інновації – це нововведення. У зв'язку з цим, констатується особлива перевага не тільки сутності освітньої технології, її змісту, а якісної передачі інформації викладачем, володінні ним інноваційними технологіями навчання й викладання наукового матеріалу. На наше переконання, освітні інноваційні технології у вишах та інших освітніх закладах виступають основним інструментом діяльності викладача, який, окрім багатоаспектного знання свого предмета, повинен науково, доступно і цікаво представити навчальний матеріал і створити умови для засвоєння і набуття вмінь, навичок студентами, відтак, підвищення їхньої мотивації до підготовки.

Науковець Кошечко Н. у статті «Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі» класифікує інноваційні освітні технології за критерієм їх змісту і способу передачі інформації на такі різновиди, як:

- особистісно-орієнтована технологія впливу на особистість;
- інтерактивна технологія навчання і викладання.
- інформаційно-комунікативна технологія навчання і викладання.
- технологія навчальних проектів;
- інтегрована розвивальна технологія;
- модульно-рейтингова технологія [2, с.36].

Отже, інновації осучаснюють освітній простір, відображаючись в тенденціях зміни ініціатив і нововведень в освіті, в організації навчання студентів. З впровадженням у навчальний процес сучасних технологій викладач все більше набуває функцій консультанта, порадирика, наставника. Це вимагає від нього спеціальної професійної підготовки, оскільки у діяльності викладача реалізуються не тільки спеціальні предметні знання, а й сучасні знання у сфері педагогіки і психології, технології навчання і виховання. На цій основі формується готовність до сприйняття, оцінки і реалізації освітніх інновацій [3, с.3–14].

Специфіка інформаційно-комунікаційних технологій, їх інтеграція до традиційної системи навчання, виступає детермінантом ключових факторів формування мобільності сучасних студентів. Як організовується відповідна робота студентів, які технічні можливості й методичне забезпечення необхідні для здійснення цього процесу? Яким чином забезпечується навчання студентів у ЗВО відповідно до європейських стандартів? Відповідь на ці питання окреслює проблемні аспекти у вітчизняній освіті. Основним джерелом самостійної роботи є послуги Інтернет, навчання з використанням інформаційно-освітнього середовища. Підготовка студентів включає використання електронного посібника – системи, в якій, інтегруються прикладні програмні продукти, бази даних, а також інші дидактичні засоби й методичні матеріали, що забезпечують підтримку навчального процесу, опредметнення особистісного потенціалу викладача у методичній і науковій діяльності [4, с. 55].

Сучасний електронний посібник з дисципліни «Теорія і практика надання освітніх послуг», яка викладається студентам-магістрам за спеціальністю «Професійна освіта (Комп'ютерні технології)» містить перелік навчальних продуктів, а саме: методичні матеріали до лекцій, семінарських занять і самостійної роботи студентів, які навчаються на факультеті комп'ютерних наук та інформаційних технологій у Луцькому НТУ; навчальні матеріали: теми лекцій, семінарів, самостійної роботи студентів, словник термінів (глосарій); контроль знань: критерії оцінювання, завдання для самостійної підготовки, тести, контрольні запитання після кожної теми семінарського

заняття, питання на екзамен; літературу: основну і додаткову, Інтернет посилання; творчі завдання студентів.

Відтак, доцільним для реалізації навчальної мети є використання електронного посібника, що уможливує уміння творчо опрацьовувати інформацію та успішно виконати низку освітніх завдань, як:

- формування суб'єктивної позиції студента;
- реалізація освітньої мети в процесі співпраці викладача зі студентами;
- генерування в студентів продуктивного мислення під час занять;
- орієнтація студентів на самостійну оцінку одержаного результату навчання.

Використання електронного посібника у навчальному процесі ЗВО дає можливість здійснювати пізнавальну діяльність студентів у відкритій формі. Студенти мають можливість самостійно обирати теми, час і порядок вивчення навчального матеріалу, здійснювати демонстрації, самостійно готуватись до семінарів, виконувати практичні роботи; слідкувати за власним просуванням; набувати вмінь і навичок працювати з навчальним матеріалом, аналізувати інформацію або ж виявляти її недостатність, систематизувати й узагальнювати, співвідносити інформаційні потреби та джерела інформації. Окрім цього, вони отримують матеріали, що постійно оновлюються.

Згідно Проекту Положення про електронні освітні ресурси, відмітимо – це «навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали і засоби, розроблені в електронній формі і представлені на носіях будь-якого типу або розміщені в комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і необхідні для ефективної організації навчально-виховного процесу, у частині, що стосується його наповнення якісними навчально-методичними матеріалами» [5, с.16]. Їх ефективне використання надає можливість задовольнити вищевказані вимоги, що стоять сьогодні перед вищою освітою.

Враховуючи описані обставини, було зазначено вище, що перед вищою освітою стоять завдання розробки ефективних технологій, форм і методів навчання, які б суттєво підвищували рівень мотиваційної сфери студентів, створювали умови для їх всебічного розвитку. Освіта сьогодні особистісно-орієнтована і знання, вміння перетворюються з мети навчання на засіб розвитку пізнавальних і особистісних якостей студента, а сам студент – на суб'єкт свого розвитку. Зазначимо і такий критерій як внутрішня мотивація до навчання. Низький її рівень виражається у байдужості студентів до самовдосконалення. А високий рівень внутрішнього навчально-пізнавального мотиву зумовлює бажання не тільки засвоїти знання, а й прагнути до самоосвіти. Тому формування навчальних мотивів, на думку українського науковця Клименко Н.О., є головною умовою підготовки майбутніх фахівців різних сфер життєдіяльності [6, с.3].

Практична робота з підвищення мотивів навчально-пізнавальної діяльності здійснювалась через реалізацію особистісно-орієнтованого підходу до організації навчання магістрів групи ПНКм–11 факультету комп'ютерних наук та інформаційних технологій Луцького НТУ, в ході викладання таких дисциплін, як: «Теорія і практика надання освітніх послуг», «Інтернет-технології і телекомунікації в бізнесі»

Навчання у виші передбачає не тільки інформаційне насичення, а й всебічний розвиток особистості студента, який компетентний у професійній та інших галузях. Тому оптимальним є навчання студентів, орієнтоване на формування, головним чином, внутрішніх мотивів навчальної діяльності через утвердження особистісного підходу. Реалізація поставленої мети відбувалась комплексно у конкретному навчальному закладі через дослідження мотиваційних компонентів навчальної діяльності студентів, їхньої суб'єктної позиції щодо вивчення дисциплін навчального плану.

Особистісна орієнтація включає активну суб'єктну позицію даної групи студентів на всіх етапах занять, і передусім, у визначенні змісту, форм, методів своєї роботи, у вирішенні актуальних проблем теоретичного й практичного характеру з тем курсу, що викладається. При доборі змісту навчального матеріалу стимулювання забезпечується

орієнтацією на новизну матеріалу, на основі вже наявних знань і минулого досвіду, усвідомлення практичного значення і користі від запропонованого навчального матеріалу. Специфіка роботи зі студентами групи ПНКм–11 має особливості у типі мислення, логіці пізнання.

За Клименко Н.О. існують такі етапи реалізації особистісно-орієнтованого підходу щодо активізації мотиваційних компонентів особистості під час навчальної діяльності:

– *мотиваційний етап*: усвідомлення студентами змісту тем курсу, основного навчального завдання ;

– *операціонально-пізнавальний етап*: включення студентів-магістрів у процес підготовки заняття за умови їх суб'єктної позиції у процесі його проведення, вибору змісту, способів вирішення навчальних завдань, самостійної роботи, організації колективної або групової форм роботи;

– *оціночно-рефлексивний етап* через включення студентів у процес контролю (самоконтролю) результатів їхньої діяльності, аналізу підсумкових результатів.

Важливим аспектом підвищення мотивації є увага викладача на динаміці позитивних змін навчальної роботи студентів[6,с. 12].

Грунтуючись на запропонованих етапах для активізації мотиваційної сфери, можемо розглядати, власне, активну пізнавальну діяльність самої особистості в основі процесу підвищення мотивації до навчання, а також активізацію самого процесу навчання за допомогою методів проблемного й комунікативного навчання. Проведене дослідження засвідчило, що активність студентів виступає важливим чинником результативності освітнього процесу і умовою формування навчальної мотивації. Спрямованість цієї роботи на вирішення проблемних завдань і питань, виконання науково-дослідних творчих робіт істотно активізує пізнавальну діяльність студентів. На нашу думку, необхідно підвищити самооцінку студентів, що надалі підштовхне їх до мотивації не тільки вчитися, а й до професійного вдосконалення в майбутньому.

У психолого-педагогічній літературі поняття «мотив» пов'язують з переживаннями, потребами, бажаннями, інтересами, переконаннями, прагненнями людини; використовують для позначення будь-яких стійких динамічних утворень, які детермінують активність суб'єкта і визначають спрямованість його діяльності. Науковці класифікують мотиви за різними ознаками: за змістом, за джерелом виникнення, за часом прояву, за силою прояву, за ступенем усталеності, за проявом у поведінці, за видами діяльності. Мотиву навчально-пізнавальної діяльності передують потреби, настанови, цілі, почуття обов'язку тощо. Структуру мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів складають мотиви, які об'єднані у п'ять груп: широкі соціальні мотиви; орієнтовані на досягнення успіху; мотиви, орієнтовані на запобігання невдач; пов'язані зі змістом професії, власне пізнавальні мотиви. У процесі дослідження проаналізовано педагогічну літературу, наукові праці українських вчених, зокрема, дисертаційне дослідження Клименко Н.О.

Розглядаючи інноваційні технології в освітньому просторі, проаналізувавши літературу українських вчених з цього питання, ми акцентували увагу на мотиваційній сфері студентів-магістрів у конкретному навчальному закладі, в умовах інформатиції суспільства, комунікативної ролі викладача вищої школи та визначили, що для позитивного підвищення мотивації необхідні такі умови, як:

- професіоналізм викладача, його компетентність і комунікація;
- ставлення до студента-магістра як до майбутнього фахівця;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- організація навчання як процесу пізнання;
- використання методів, що стимулюють навчально-пізнавальну діяльність;
- усвідомлення найближчих та кінцевих цілей навчання;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- доступність змісту навчального матеріалу, що пропонується викладачем на

занятті» [7].

У зв'язку з цим, під методикою використання комп'ютерних технологій у формуванні мотиваційної сфери студентів-магістрів, розуміємо теоретично обґрунтовану сукупність методів і форм використання комп'ютерних технологій, застосування яких є, на нашу думку, важливим для отримання знань. З метою виявлення мотивації студентів до навчання, ми працювали з цільовою групою: студентами-магістрами, які навчаються за спеціальністю «Професійна освіта (Комп'ютерні технології)» у Луцькому НТУ. Методика реалізується шляхом через форми і методи, як: заохочення, мотиви обов'язку й відповідальності, роз'яснення суспільної значимості навчання, пред'явлення навчальних вимог; виконання проєктів (підготовка мультимедійних презентацій, відео фрагментів та ін.). Головними засобами підвищення мотивації обрано електронні ресурси, а саме: електронний посібник, електронні соціальні мережі. Ці засоби отримали схвальні відгуки студентів. У процесі використання web орієнтованих і мультимедійних технологій в умовах вищої школи має бути методичне забезпечення та оснащення аудиторій комп'ютерами.

Під час проведення занять з використанням web орієнтованих і мультимедійних технологій створюються умови для активного спілкування викладача зі студентами: вони прагнуть висловити свої думки, виконують різні завдання, виявляють зацікавленість до матеріалу, що вивчається. Ці технології можуть використовуватися як супровід освітнього процесу та проведення соціально-педагогічної роботи зі студентами. Використання web орієнтованих і мультимедійних технологій буде успішним за умови комплексної систематичної діяльності з урахуванням професійної компетентності викладача, для того, щоб гнучко взаємодіяти зі студентами, механізмів впливу соціуму на особистість, забезпечення сприятливого середовища для навчання.

Результатами аналізу вітчизняного досвіду використання ІКТ підтверджено, що web орієнтовані і мультимедійні технології сприяють досягненню активності та успішності в навчанні. Перерахуємо їх, це – соціальні мережі, мультимедійні презентації, мультимедійні тренажери, мультимедійні підручники, електронні словники тощо. Комплексне використання цих засобів у навчальній роботі надасть можливість підвищити мотиваційну сферу майбутніх фахівців.

У процесі анкетування було опитано 17 студентів, що навчаються за спеціальністю «Професійна освіта (Комп'ютерні технології)» у Луцькому НТУ [8.с.88]. Нами були використані методи опитування, зокрема, анкета (за М. Роговим) для оцінки безпосередніх й опосередкованих мотивів та методика К. Замфір для оцінки мотивації професійно-педагогічної діяльності. Це дозволило виявити три мотиваційних компоненти: внутрішню мотивацію, зовнішню позитивну мотивацію і зовнішню негативну мотивацію. Кожний опитуваний відповів на 10 відкритих запитань і дав оцінку значення мотивів за п'ятибальною шкалою. При обробці результатів врахували успішність студентів протягом семестру, провели аналіз їх поточної роботи, активності на заняттях, що дуже важливо для діагностики навчального процесу, забезпечення індивідуального підходу до кожного студента. Вибір опитуваних до вибіркової сукупності було здійснено методом вибірки в якості одиниць дослідження окремих респондентів. Таким чином, було опитано 17 студентів (у групі навчається 29). Представлені результати дослідження пізнавальних мотивів і мотивів розвитку особистості, як: прагнення до творчої дослідницької діяльності, самоосвіта, орієнтація на нові знання, потреба у постійному інтелектуальному й духовному рості.

З отриманих результатів випливає, що серед пізнавальних мотивів студенти виокремили мотиви «процес розв'язання пізнавальних задач» та «орієнтації на нові знання». Варто зазначити, що студенти усвідомлюють необхідність навчатися та самовдосконалюватися протягом усього життя. Результати порівняльного дослідження пізнавальних мотивів (прагнення до творчої пошукової, дослідницької діяльності, процес розв'язання пізнавальних задач, самоосвіта, орієнтація на нові знання) показують, що ці мотиви у студентів 1 –го курсу істотно відрізняються від мотивів

студентів-магістрів. Найбільш суттєві відмінності були відмічені при порівнянні мотивів «процес розв'язання пізнавальних задач»: у студентів-магістрів він вищий, ніж у мотиваційній структурі студентів 1 –го курсу.

Щодо опосередкованих мотивів студенти надають перевагу мотивам досягнення. Вони характеризують такі мотиви, як «краще підготуватися до професійної діяльності», «отримати високооплачувану роботу». Студенти-магістри значно чіткіше усвідомлюють той факт, що успішне навчання у вищому навчальному закладі певною мірою гарантує їм особистісне й професійне становлення як фахівців, а також те, що знання, набуті у процесі навчання, можуть складати основу їх матеріальної стабільності, тобто зміниться спосіб і якість їхнього життя. Сьогодення вимагає від фахівців глибокої компетенції, володіння сучасними технологіями тощо. Мотиви ж соціальної ідентичності (бажання зайняти певне положення у групі, схвалення викладачів) для опитаних не мають істотного значення для мотивації навчальної діяльності. Принаймні, студенти не визнають при відповіді на запитання анкети.

Проведене дослідження показує, що рівень мотивації студентів-магістрів вищий, вони більше схильні до самостійної пошукової діяльності і краще усвідомлюють необхідність навчатися задля отримання фаху, професійного становлення й престижу, мають певні професійні вподобання. Більшість студентів зауважує, що вони навчаються, тому що цікавий їхній фах або вони зацікавлені у здобутті нових знань. Якщо порівняти з першокурсниками, то мотивація в них в усвідомленні обов'язку гарно навчатися, щоб отримати стипендію, уникати критики викладачів, можливих неприємностей, пов'язаних з проблемами у навчанні. Але зауважимо, що і першокурсники, і магістри бажають отримувати стипендію і не залежати матеріально від батьків.

Не залишає сумнівів те, що успішність професійної підготовки у вузі залежить не тільки від ділових і особистісних якостей студентів, професіоналізації викладачів, а й модернізації навчального процесу на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій. Це є вимогою сьогодення: якість вищої освіти у контексті виходу на світовий ринок, залучення новітніх технологій. Зміна основної якості студента: головним постає здатність до інновацій, відповідає вимогам сьогодення – ефективній організації праці, її змісту і характеру. Майбутній фахівець має відповідати новим домінуючим вимогам з широкими можливостями самовираження і самореалізації, поставленим цілям. На наше переконання, у підвищенні мотиваційної сфери студента-магістра до навчання, створення сучасних електронних засобів навчального призначення (на прикладі електронного посібника з «Теорії і практики надання освітніх послуг») забезпечить активізацію засвоєння навчальної інформації, беручи до уваги специфіку підготовки з певного напрямку або спеціальності, в умовах вищої школи, а також інформаційну взаємодію між викладачами і студентами.

Існують певні практичні проблеми у мотивуванні студентів до навчальної діяльності, що відбивається на їхній успішності навчання та формуванні як майбутніх фахівців. На нашу думку, при визначенні ефективності процесу мотивації навчальної діяльності студентів-магістрів, використання сучасних технологій позитивно впливає на якість навчання.

Висновки. Розглядаючи інноваційні технології в освітньому просторі, ми проаналізували мотиваційну сферу студентів-магістрів у конкретному навчальному закладі та визначили, що для позитивного підвищення мотивації необхідні професійна компетентність і комунікація викладача, професійна спрямованість навчальної діяльності, що включає електронну навчальну систему. Її зміст складають і електронні посібники для студентів-магістрів, які, на нашу думку, підвищують мотивацію до засвоєння нових знань. В експериментальній частині дослідження ми перевірили пізнавальні мотиви та мотиви розвитку особистості, мотивацію студентів до навчальної діяльності, здійснили порівняльний аналіз особливостей мотивації магістрів і першокурсників. Сучасні студенти більш прагматичні, вони хочуть змінити спосіб і якість життя, надаючи перевагу вищій освіті, високій заробітній платні. Щодо

навчального процесу, вказували на якість викладання. Їм до вподоби вести бесіду з викладачем на актуальні теми з дисципліни «Теорія і практика надавання освітніх послуг», ніж традиційно конспектувати на лекціях і відповідати на практичних заняттях. Магістри позитивно ставляться до презентацій, вважають, що це розширить їхній кругозір в питаннях надання освітніх послуг у європейських країнах, а використання електронного навчального посібника допоможе зорієнтуватись у правильному підході щодо вивчення тієї чи іншої теми.

Список бібліографічного опису

1. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія [Електронний ресурс] : матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л.Б.Ліщинська. – Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2017. – 102 с.
2. Кошечко Н. Інноваційні освітні технології навчання та викладання у вищій школі /Н.Кошечко// Педагогіка: Вісник КНУ імені Т.Шевченка. – 2015. –Вип.1.– С.36–38.
3. Дубасенюк О.А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти /О.А.Дубасенюк//Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін: Зб. наук.-метод. праць; за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 3-14.
4. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : термінологічний словник / М. Ю. Кадемія. –Львів : Вид-во "СПОЛОМ", 2009. – 260 с.
5. Биков В. Ю. Проект положення про електронні освітні ресурси [Електронний ресурс] / Биков В. Ю., Шишкіна М. П. та ін.; Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. – [К.], 30.09.2014. – 11 с. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1041/>.
6. Клименко Н.О. Формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю/ Н.О. Клименко//Автореферат дисертації – Луганськ, 2005. – 22 с.
7. Черняк Н.О.Формування мотивації студентів до навчання у ВНЗ/Н.О.Черняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Desktop/Chernyk.pdf>.
8. Полухтович Т.Г. Ділові якості учасників освітнього процесу/ Т.Г. Полухтович: монографія. –Луцьк: Терен,2020. –170с. ;
9. Сачук (Мельничук) Ю.Є., Черняшук Н.Л. Формування соціально-професійної мобільності майбутніх викладачів інформатики в умовах магістратури/Ю.Є. Сачук (Мельничук),Н.Л.Черняшук: монографія. –Луцьк: Терен,2029. –220с.

References

1. Dystantsiine navchannia yak suchasna osvitnia tekhnolohiia [Elektronnyi resurs] : materialy mizhvuzivskoho vebinaru (m. Vinnytsia, 31 bereznia 2017 r.) / vidp. red. L.B.Lishchynska. – Vinnytsia : VTEI KNTEU, 2017. – 102 s.
2. Koshechko N. Innovatsiini osvitni tekhnolohii navchannia ta vykladannia u vyshchii shkoli /N.Koshechko// Pedagogika: Visnyk KNU imeni T.Shevchenka. – 2015. –Vyp.1.– S.36–38.
3. Dubaseniuk O.A. Innovatsiini navchalni tekhnolohii – osnova modernizatsii universytetskoii osvity /O.A.Dubaseniuk//Osvitni innovatsiini tekhnolohii u protsesi vykladannia navchalnykh dystsyplin: Zb. nauk.-metod. prats; za red. O.A. Dubaseniuk. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU, 2004. – S. 3-14.
4. Kademiia M. Yu. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii navchannia : terminolohichni slovnyk / M. Yu. Kademiia. – Lviv : Vyd-vo "SPOLOM", 2009. – 260 s.
5. Bykov V. Yu. Proekt polozhennia pro elektronni osvitni resursy [Elektronnyi resurs] / Bykov V. Yu., Shyshkina M. P. ta in.; Instytut informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. – [K.], 30.09.2014. – 11 s. – Rezhym dostupu : <http://lib.iitta.gov.ua/1041/>.
6. Klymenko N.O. Formuvannia motyviv navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv humanitarnoho profilu/ N.O. Klymenko//Avtoreferat dysertatsii – Luhansk, 2005. – 22 s.
7. Cherniak N.O. Formuvannia motyvatsii studentiv do navchanni u VNZ/N.O.Cherniak [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <file:///C:/Users/User/Desktop/Chernyk.pdf>.
8. Polukhtovych T.H. Dilovi yakosti uchasykiv osvitnoho protsesu/ T.H. Polukhtovych: monohrafiia. –Lutsk: Teren,2020. – 170s.
9. Sachuk (Melnichuk) Yu.Ie., Cherniashchuk N.L. Formuvannia sotsialno-profesiinoi mobilnosti maibutnykh vykladachiv informatyky v umovakh mahistratury/Iu.Ie. Sachuk (Melnichuk),N.L.Cherniashchuk: monohrafiia. –Lutsk: Teren,2029. – 220s.

Дата подання публікації 01.03.2020 р.

УДК 316.4.051.62

Піменова О.О., к. соц. н, доцент
 Pimenova O. PhD in Sociology, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0003-3384-6806>
 Полухтович Т.Г., к. пед. н, доцент
 Polukhtovych T. PhD in Pedagogical, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-0558-2981>

ОСВІТА ДЛЯ АКТИВНОГО СТАРІННЯ ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ

Луцький національний технічний університет

Старіння населення сьогодні набуває глобального характеру. За таких умов важливим стає пошук чинників, що є визначальними для конструктивних змін у цьому складному соціально-демографічному процесі.

Метою статті є - аналіз особливостей освітньої діяльності людей похилого віку у контексті активного старіння.

Освіта людей похилого віку розглядається як можливість індивідуально-особистісного та професійного розвитку. Визначено, що навчання протягом життя поглиблює розуміння навколишнього світу, а також надає більше можливостей для покращення якості життя людини. Відповідно, можливість доступу до освітніх практик людей похилого віку є базовою умовою у процесі активного старіння, а саме: як у підтримці фізичної форми так і їх активної участі у соціальному, економічному, культурному та громадянському житті.

Ключові слова: старіння населення, активне старіння, освіта протягом життя, самореалізація громадян похилого віку, університет третього віку, мотивація до навчання, соціальне самопочуття.

EDUCATION FOR ACTIVE AGING AS A CHALLENGE OF MODERNITY

Lutsk National Technical University

The aging of the population today is becoming global. Under such conditions, the search for factors, that are decisive for constructive changes in this complex socio-demographic process, becomes important. Education is a factor in helping older people to stay socially and economically active, which means they are closely connected to the process of active aging.

The aim of the article is to analyze the characteristics of the educational activities of older people in the context of active aging.

The article considers the education of older people as an opportunity for individual, personal and professional development. It is determined that lifelong learning deepens understanding of the world around us and also provides more opportunities for improving the quality of human life. It is proved that the recognition and use of the skills and knowledge of older people as an important resource, as well as providing opportunities for constant participation in formal / non-formal education and professional development throughout life, is an important task of modern society. The problems that older people face in the educational process are analyzed. Accordingly, the possibility of access to educational practices of older people is a basic condition in the process of active aging, namely: both in supporting the physical form and their active participation in social, economic, cultural and civil life.

Key words: population aging, active aging, lifelong education, self-realization of elderly citizens, third-year university, motivation for learning, social well-being.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Одним із складних соціальних явищ, що набуває сьогодні глобального характеру є процес старіння населення. З цим пов'язаний ряд викликів, що виникають в економічній, політичній, демографічній, а також соціальній площині. Очевидно, що ці обставини детермінують зміну соціальних очікувань до людей похилого віку. Зокрема, можна виокремити такі тенденції у цьому процесі: подолання негативних стереотипів стосовно старості та старіння; використання професійного та індивідуально-особистісного досвіду людей похилого віку; залучення у соціальні, економічні, політичні практики сучасного суспільства; розвиток міжгенераційної солідарності, як базової умови розвитку суспільства.

Пошуки чинників, що впливають на процес активного старіння сьогодні набувають особливо **актуального** значення. Зокрема, ряд питань, відповіді на які вимагають негайного вирішення: що є визначальним в активному старінні? За яких суспільних/індивідуальних умов активне старіння може відбуватись? За яких обставин люди похилого віку можуть бути як соціально включеними, так і, навпаки, ізольованими? Чи є освіта тим чинником, що сприяє у допомозі людям похилого віку залишатися соціально та економічно активними?

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема освіти людей похилого віку у науковій площині - сьогодні є одним із пріоритетних її напрямків. Зокрема, значний внесок у дослідження можливостей розвитку інтелектуальних та когнітивних здібностей людей похилого віку зробили такі вчені, як Агапова О., Альперович В., Анциферова А., Балл Г., Батлер Р., Еріксон Е., Лідері А., Левінсон А., Громкова М., Дейв. Р., Дзюба Т., Дрейвс В., Кононігіна Т., Кравець Н., Кулюткін Ю., Ліberman Я., Ноулз М., Роджерс К. Становських З., Тимчук Л., Торндайк Е., Фельдштейн Д., Шльосек Ф.. Проблема обґрунтування специфіки освітніх технологій для людей похилого віку представлено у працях Андреева В., Андрущенко В., Батишева М., Бевза Г., Бикова В., Богіва Е., Вершловського С., Гаврикова А., Десятова Т., Зєсра Е., Кагана М., Ковальчук В., Липкіної І., Лугового В., Огієнка О., Прийми С..

Цілі статті - аналіз особливостей освітньої діяльності людей похилого віку у контексті активного старіння.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наприкінці 1990-х років Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) ввела концепцію активного старіння в площину політики та економіки, а саме: активне старіння - процес оптимізації здоров'я, участі та можливостей безпеки з метою поліпшення якості життя людини у похилому віці [1]. Можна стверджувати, що розвиток цієї концепції сприяв новому підходу до розуміння старості та процесу старіння, а також формуванню позитивного образу людини літнього віку. В першу чергу, мається на увазі підтримка фізичної форми та можливість якнайдовше виконувати роботу для літніх людей, а також їх активну участь у соціальному, економічному, культурному та громадянському житті.

Згідно даних міністерства соціальної політики України "Україна входить до 30 найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше: у 2015 році вона становила 21,8 %, а частка людей віком 65 років і старше – 15,5 % від загальної чисельності населення. Згідно з національним демографічним прогнозом до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % загальної кількості населення, віком 65 років і старше – 18,4 %, у 2030 році – понад 26 % і понад 20 %, відповідно. Довготривалою особливістю старіння населення в Україні є його переважна обумовленість зниженням народжуваності та високим рівнем передчасної смертності без відчутного збільшення тривалості життя" [2].

Відповідно, що у таких обставинах, де з однієї сторони у площині сучасного суспільства відбувається стрімкий ріст технологічних та соціальних змін, а з іншої - глобальне старіння населення, питання освіти людей похилого віку набуває особливо актуального значення. За таких умов, важливим завданням суспільства є формування державної стратегії в основі якої - визнання та використання навиків та знань людей похилого віку як важливого ресурсу, а також забезпечення можливостей для постійної участі у формальній/неформальній освіті та професійному розвитку протягом усього життя. Адже, для того, щоб люди похилого віку могли, наприклад, вивчати іноземні мови, опановувати нові технології суспільство повинно комплексно підходити до вирішення цієї проблеми.

Також, варто відзначити, що проблеми, з якими зіштовхуються люди похилого віку здебільшого мають соціально-економічний характер. Втрата конкурентоздатності на ринку праці, зміна соціального статусу, погіршення матеріального становища, зниження соціальних контактів - це ті події, які впливають на якість життя людей похилого віку.

Власне, такі фактори призводять до неможливості самореалізації цієї вікової групи, стають причиною соціальної ізоляції та вікових кризисів. Одним із можливих шляхів вирішення цих проблем у другій половині XX та на початку XXI століття стає освіта для людей похилого віку.

Важливо відмітити, що пошуки шляхів вирішення проблеми освіти людей похилого віку сьогодні відбуваються у багатьох країнах. Так, у 2002 році у Мадриді був прийнятий Мадридський міжнародний план дій по проблемам старіння [3], згідно якого надання людям похилого віку доступу до освіти є однією із важливих умов їх інтеграції в життя суспільства. Україна також долучилася до вирішення цієї проблеми. Зокрема, Урядом схвалено план заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року, де важливими завданнями є: поліпшення умов для самореалізації громадян похилого віку та їх участі у процесах розвитку суспільства; сприяння ініціативам з обміну досвідом і знаннями між поколіннями, розширення можливостей для передачі накопиченого досвіду працівниками похилого віку; формування політики навчання протягом життя з метою залучення громадян похилого віку до участі в освітніх процесах, розширення можливостей оволодіння новими професійними та загальноосвітніми навичками, зокрема у сферах сучасних комунікацій, комп'ютерної та інформаційної грамотності[2].

У науковому дискурсі сьогодні спостерігається значна кількість досліджень проблеми освіти для активного старіння, де важливим висновком є те, що: "Навчання протягом усього життя може сприяти активному старінню, а також, що безперервне навчання дає людям похилого віку багаточисельні переваги для когнітивного функціонування, здоров'я і благополуччя, участі в житті суспільства та впевненості в собі" [5].

Теоретичне осмислення значення ролі освіти для людей похилого віку бере свій початок з середини 70-х років XX століття. Перший університет для цієї вікової категорії людей був заснований у 1973 році у Тулузі П.Веллом. Сьогодні існує уже значна кількість закладів та різноманітних організацій, серед яких - університети, курси, товариства, майстер -класи, навчальні центри для людей похилого віку. Аналіз діяльності цих закладів дозволяє виокремити наступні напрямки освітніх практик людей похилого віку:

- навчання комп'ютерної та цифрової грамотності;
- фінансова грамотність;
- творча та прикладна діяльність;
- дизайн, садівництво;
- вивчення іноземних мов;
- волонтерська діяльність.

У реалізації концепції активного старіння освіта виконує щонайменше чотири функції: адаптивну, інтегруючу, комунікативну, компенсуючу.

Адаптивна функція полягає в отриманні знань та навиків, які є необхідними у сучасних повсякденних практиках, допомогти людям похилого віку пристосуватися до змін, що відбуваються в соціальній, економічній та політичній площині; інтегруюча функція у сучасних умовах проявляється у подоланні соціального та культурного ейджизму; комунікативна відповідає за задоволення однієї із базових потреб людини протягом усього її життя - у спілкуванні та безпосередніх контактах з іншими людьми; компенсуюча функція полягає у тому, що освіта сприяє поповненню тих знань, які раніше були відсутніми або ж є недостатніми у силу швидких темпів зростання сучасних технологій.

Серед основних завдань освіти людей похилого віку важливо виокремити наступні:

- ✓ оновлення та доповнення знань та вмінь;
- ✓ встановлення нових та підтримка існуючих соціальних зв'язків;
- ✓ формування позитивної самооцінки;
- ✓ подолання негативного стереотипного образу людини похилого віку (залежної,

немічної, соціально ізольованої);

- ✓ адаптуватись до сучасних обставин життя;
- ✓ формування позитивного емоційного стану;
- ✓ покращення якості життя людей похилого віку.

Аналізуючи становище літніх людей з точки зору можливостей, які пропонує освіта потрібно враховувати і бар'єри, що утруднюють можливість бути активним учасником навчальної діяльності. Переважно це - проблеми зі здоров'ям, послаблення зорового та слухового сприйняття, а також обмежена рухова активність. Освіта людей похилого віку не принесе таких результатів, які очікують стосовно молоді. Доступ до освіти може бути послаблений відсутністю мотивації до навчання, фінансовими труднощами, психічними бар'єрами. Усунення таких перепон буде сприяти розвитку освіти серед людей старшого віку.

Також, важливим є розуміння особливостей самої організації навчального процесу для людей похилого віку. Процес навчання повинен бути побудований системно, з розумінням специфіки засвоєння нової інформації людьми похилого віку. Необхідними тут є міждисциплінарні знання з психології, геронтології, та, зокрема, медицини. Адже, очевидним є те, що навчати людей похилого віку, так як і молодь - неможливо. Базовими основами такого навчання є: забезпечення довірливої атмосфери та взаємної поваги; розуміння фізичних можливостей людей цієї вікової категорії (наприклад, використання наочних матеріалів, які підготовлені з врахуванням особливостей зору, швидкості реакції, дрібної моторики, а також, обов'язково - зручне робоче місце); скорочена тривалість занять та часті перерви.

Також потрібно додати, що в сучасних умовах українське суспільство тільки починає усвідомлювати необхідність створення умов для навчання людей будь якого віку. Саме тому сьогодні є недостатньо розвинені освітні структури, що можуть надавати людям похилого віку освітні послуги відповідно тим вимогам, які є адекватними сучасним обставинам.

У процесі інституціоналізації освіти людей похилого віку вагомим значення набуває така форма навчання як Lifelong Learning, навчання протягом життя. Її мета - можливість розвивати та реалізовувати різноманітні навчальні інтереси людей незалежно від їх віку. Варто відзначити, що однаковий доступ до можливостей навчання є неодмінною умовою реалізації права на освіту для всіх. Характерною рисою політики навчання протягом усього життя є - формування позитивного ставлення до навчання як в індивідуально-особистісному напрямку, так і в професійному.

Можна стверджувати, що саме концепція навчання протягом життя та її активна реалізація в освітній площині сприяла розвитку освіти для людей похилого віку. Адже, людина, яка навчається не лише у школі чи університеті, а займається освітньою діяльністю постійно - це людина мотивована розвиватись. Навчання протягом життя поглиблює розуміння навколишнього світу, а також надає більше можливостей для покращення якості життя людини.

Можна зробити висновок, що освіта людей похилого віку є важливим чинником у процесі активного старіння. Освітня діяльність у процесі активного старіння впливає, перш за все, на формування культури старіння в суспільстві загалом, а також сприяє позитивному прийняттю себе у "срібному віці". З іншої сторони, є визначальним чинником у формуванні позитивного ставлення до людей похилого віку, як активних учасників у житті суспільства, та як таких, що корисними завдяки індивідуально-особистісному та професійному досвіду.

Список бібліографічного опису

1. Active ageing. A policy framework. World Health Organization, Madrid 2002. URL: <http://whqlibdoc.who.int/hq> (дата звернення: 09.03.2020).
2. Уряд схвалив Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2018-%D1%80> (дата звернення: 15.03.2020).
3. Madrid Plan of Action and its Implementation. URL: <https://www.un.org/development/desa/ageing/madrid-plan-of-action-and-its-implementation.html> (дата звернення: 15.03.2020).

4. Sandra von Doetinchem. Lifelong Learning: The Essential Element of an Engaged and Active Lifestyle. URL: <https://www.asaging.org/blog/lifelong-learning-essential-element-engaged-and-active-lifestyle>(дата звернення: 20.03.2020.)

References

- 1.Active ageing. A policy framework. World Health Organization. URL: <http://whqlibdoc.who.int/hq> (last access: 09.03.2020).
- 2.The Government has approved a public policy strategy for healthy and active life expectancy for the period up to 2022. <https://www.msp.gov.ua/news/14645.htm> (last access: 15.03.2020).
- 3.Madrid Plan of Action and its Implementation. URL: <https://www.un.org/development/desa/ageing/madrid-plan-of-action-and-its-implementation.html> (last access: 15.03.2020).
- 4.Sandra von Doetinchem. Lifelong Learning: The Essential Element of an Engaged and Active Lifestyle. URL: <https://www.asaging.org/blog/lifelong-learning-essential-element-engaged-and-active-lifestyle> (last access: 20.03.2020).

Дата подання публікації 20.03.2020 р.

УДК 336:004.896(07)

Пиріг С. О., к.е.н., доцент
Pyrih S. Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-1205-9814>

ВИКОРИСТАННЯ ТАБЛИЧНОГО РЕДАКТОРА MS EXCEL У МЕТОДИЧНІЙ РОБОТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Луцький національний технічний університет

У статті розроблено автоматизований шаблон навчального плану для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» за допомогою табличного редактора MS Excel.

Розглянуто один із методів автоматизації методичної роботи на прикладі складання навчального плану засобами офісного пакету, зокрема програми табличного редактора MS Excel, як зручного та зрозумілого у використанні користувачами, які не є фахівцями у галузі інформаційних технологій.

Запропоновано та обґрунтовано доцільність використання табличного процесора та його вбудованих функцій зокрема таких функцій, як: СУММ(), СЧЁТЕСЛИ(),СУММЕСЛИ(), ЕСЛИ(), ИЛИ(),СЧЁТЗ(), які допоможуть швидко та просто досягти поставленої мети.

Ключові слова: табличний редактор MS Excel, навчальний план, інформаційні технології, інформаційна компетентність, науково-педагогічні працівники.

USING THE MS EXCEL TABLE EDITOR IN THE METHODOICAL WORK OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Lutsk National Technical University

The article develops an automated curriculum template for higher education undergraduate students using the MS Excel spreadsheet editor.

One of the methods of automation of methodical work on the example of curriculum development by means of office package, in particular the program of table editor MS Excel, as convenient and clear in use by users who are not experts in the field of information technologies is considered.

The expediency of using a spreadsheet processor and its built-in functions, in particular, such functions as: SUM(), COUNTIF(), SUMIF(), IF(), OR(), COUNTA(), which will help to quickly and easily achieve the goal, is proposed and substantiated.

Key words: MS Excel spreadsheet editor, curriculum, information technology, information competence, research and teaching staff.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Знайти сферу, в якій не використовуються інформаційні технології сьогодні неможливо. Не виключенням є також і заклади вищої освіти, де науково-педагогічні працівники у своїй методичній роботі використовують прикладні програмні засоби загального призначення і звичайно табличний редактор

Excel, за допомогою якого можна вирішити багато поставлених завдань математичного характеру не вдаючись до програмування.

Розвиток інформаційного суспільства вимагає від сучасних фахівців інформаційно-технологічної компетентності у своїй діяльності. Ступінь володіння засобами інформаційних технологій і навичками управління інформацією показує рівень інформаційної освіти, як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів вищої освіти.

Сьогодні ми можемо спостерігати за динамічним розвитком технологій, який змінює наше життя, і нам необхідно бути поряд з цими змінами. Тому, виникає необхідність у підвищенні інформаційно-технологічної компетентності науково-педагогічних працівників для економії часу, який є сьогодні найдорожчим ресурсом та уникнення помилок при виконанні завдань математичного характеру.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Використання інформаційних технологій і зокрема табличного процесора Microsoft Excel у професійній діяльності присвячено цілий ряд наукових досліджень, а саме праці таких науковців, як: В. Захожай, О. Мінько, М. Макарової, В. Нелюбова, В. Плєскач, Ю. Рамського, та ін.

Цілі статті. Зважаючи на вище сказане, метою даної статті є розроблення автоматизованого шаблону навчального плану для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» за допомогою табличного редактора MS Excel для підвищення інформаційної компетентності у методичній роботі науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Технологія як процес присутня у будь-якій проблемній сфері. Основна мета інформаційної технології (з грецького *techne* означає уміння) – у результаті засобів та методів одержати потрібну інформацію, яка має ґрунтуватися на зручності та мінімум витрати часу.

У закладах вищої освіти освітній процес базується на навчальних планах, який є основним та нормативним документом вищого навчального закладу. Розробка навчального плану здійснюється на основі освітніх програм відповідної спеціальності, що містить термін навчання за освітнім ступенем (бакалавр – 3 роки 10 місяців, магістр – 1 рік 4 місяці), загальний бюджет навчального часу (240 – бакалавр, 90 – магістр), перелік обов'язкових та вибіркового дисциплін, їх обсяг у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення у відповідних семестрах та форми контролю (залік, екзамен) і т. ін.

Розробка навчального плану є дуже відповідальною та кропіткою роботою науково-педагогічного працівника. Якщо на перший погляд може здатися, що нічого складного у розробці навчального плану немає, то в процесі його розробки з'являється дуже багато запитань щодо правильного його складання.

Перше, що необхідно зробити – автоматизувати шаблон, який наданий університетом для внесення необхідної інформації. Для цього необхідно врахувати усі умови поставлені перед кафедрою вищим навчальним закладом.

Для прикладу розробимо навчальний план для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» з наступними умовами:

–нормативний термін підготовки здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем бакалавр становить – 240 кредитів ЄКТС, де 1 кредит = 30 год;

–обсяг навчального часу на навчальний рік становить 60 кредитів ЄКТС, відповідно семестру – 30 кредитів ЄКТС;

–обсяг обов'язкової складової не повинна перевищувати 75 % обсягу (в кредитах ЄКТС) всього навчального плану і включає навчальні дисципліни, кваліфікаційні роботи, практики та інші види навчального навантаження студента, тобто 180 кредитів ЄКТС;

–обсяг вибіркової складової має складати не менше 25 % від загального обсягу програми підготовки, тобто 60 кредитів ЄКТС;

–кількість загальних дисциплін вільного вибору – 4, кредитів ЄКТС для кожної дисципліни – 5, форма контролю – залік. Для деяких дисциплін необхідно ставити 1 кредит, 3 кредити, а для деяких таких правил немає (можна від 3 до 10);

–кількість дисциплін у семестрі – 6 (лише у 4, 6 та 8 семестрах враховувати 7-ю позицією (у 4 та 6 семестрі) та 5-ю позицією (у 8 семестрі) практику;

–форма контролю – екзамен ≤ 3 в семестр;

–і так далі.

Кожну з даних умов необхідно врахувати при розробці навчального плану. А в процесі розробки в будь-який час можуть з'являтися ще нові умови (зміни), які за допомогою калькулятора дуже важко вирішити. Тому, автоматизувати шаблон навчального плану будемо за допомогою програми Excel та її вбудованих функцій, які зможуть допомогти у вирішенні даного завдання.

Як зазначалось вище, науково-педагогічні працівники не є фахівцями інформаційних технологій, але професійна діяльність сьогодні вимагає від них навиків використання програми текстового редактора Word, програми підготовки та перегляду презентацій PowerPoint і звичайно табличного редактора Excel. Тому, використання кількох вбудованих функцій Excel можна автоматизувати підрахунок не тільки кількості аудиторних занять, але й підрахунок екзаменів, заліків, кредитів, дисциплін і таке інше.

На рис. 2 представлений готовий навчальний план зі всіма врахованими умовами. Тому проведемо поетапно автоматизацію даного шаблону.

Першим етапом розробки буде наповнення нашого шаблону необхідними дисциплінами обов'язкову та вибіркову складову враховуючи при цьому 6 дисциплін у семестр. Вказуємо семестр в якому буде викладатися дисципліна, форму контролю (екзамен, залік) та кількість кредитів (діапазон **C11:K76**). Після чого створюємо формулу для підрахунку та перевірки правильності вказаної кількості дисциплін за семестром у діапазоні **AD28:AK29**:

$$\begin{aligned}
 &=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(\$D\$11:\$D\$33;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$D\$36:\$D\$46;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$D\$54:\$D\$57;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$D\$60:\$D\$67;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$D\$72:\$D\$74;AD28))
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

В даній формулі функція **СУММ()** сумує кількість дисциплін у першому семестрі за допомогою вкладки функції **СЧЁТЕСЛИ()**, яка перевіряє діапазони **\$D\$11:\$D\$33; \$D\$36:\$D\$46; \$D\$54:\$D\$57; \$D\$60:\$D\$67; \$D\$72:\$D\$74** (рис. 2) на наявність у них 1 (одиниці, 1-го семестру – комірка **AD28**; ... 6-го семестру – **AI28**...). Якщо у наведених діапазонах буде записано 1 (один), то підраховує наявну кількість дисциплін у першому семестрі (рис. 2). Наявність знаку \$ (долар) робить комірку абсолютною, що означає – незмінність комірки при її копіюванні. Так, як нам необхідно дану формулу скопіювати в інші комірки (**AD29:AK29**), а перевірка здійснюється у тому ж діапазоні то їх присутність є обов'язковою.

Діапазони комірок, посилання яких вказує на номер семестру (**AD28:AK28**), мають бути відносними, так, як семестри змінюються від 1-го до 8-го (рис. 1).

	AD	AE	AF	AG	AH	AI	AJ	AK
28	1	2	3	4	5	6	7	8
	=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(\$D\$11:\$D\$33;AD28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$36:\$D\$46;AD28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$54:\$D\$57;AD28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$60:\$D\$67;AD28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$72:\$D\$74;AD28))	6	6	7	6	=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(\$D\$33:\$D\$33;AI28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$36:\$D\$46;AI28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$54:\$D\$57;AI28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$60:\$D\$67;AI28);СЧЁТЕСЛИ(\$D\$72:\$D\$74;AI28))	6	5
29								
	6	6	6	=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(\$E\$11:\$E\$33;AG28);СЧЁТЕСЛИ(\$E\$36:\$E\$46;AG28);СЧЁТЕСЛИ(\$E\$54:\$E\$57;AG28);СЧЁТЕСЛИ(\$E\$60:\$E\$67;AG28);СЧЁТЕСЛИ(\$E\$72:\$E\$74;AG28))	6	7	6	5
30								

Рис. 1. Перевірка кількості дисциплін у семестрі (у семестрах 1–5 має бути 6 дисциплін; у 4 та 6 – 7 (6 + практика); 8 семестр – 5 (4 + практика))

	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA		
2	План навчального процесу																											
3	Шифр навчальних дисциплін і практик	НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ	Семестр	Семестровий та підсумковий контроль					Кількість кредитів ECTS	Кількість годин										Розподіл по курсах та семестрах								
4				Екзамени	Заліки	Курсові проекти	Курсові роботи	Навчальні та виробничі практики		Аудиторні заняття	всього	всього аудиторних	з них:				Індивідуальні заняття	Самостійна робота	I II III IV									
5													лекції	лабораторії	практичні	семінарські			1 семестр 15 тижнів		2 семестр 15 тижнів		3 семестр 15 тижнів		4 семестр 15 тижнів			
6																			1	2	3	4	5	6	7	8		
7																											2 семестр 15 тижнів	3 семестр 15 тижнів
8	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26		
9	1. Обов'язкова складова																											
10	1.1. Дисципліни загальної підготовки																											
11	ДЗП.ОС.01	Дисципліна 1	2		2				5	150	60	30		30				90	4									
12	ДЗП.ОС.02	Дисципліна 2	1	1					5	150	60	30		30				90	4									
13	ДЗП.ОС.03	Дисципліна 3	3		3				6	180	60	30		30				120		4								
14	ДЗП.ОС.04	Дисципліна 4	1		1				5	150	60	30		30				90	4									
15	ДЗП.ОС.05	Іноземна мова за професійним спрямуванням	1		1				3	90	30			30				60	2									
16			2		2				3	90	30			30				60		2								
17			3		3					3	90	30			30				60			2						
18			4		4					2	60	30			30				30				2					
19	ДЗП.ОС.06	Фізичне виховання	1		1				1	30	30			30				0	2									
20			2		2				1	30	30			30				0		2								
21			3		3					1	30	30			30				0			2						
22			ДЗП.ОС.07	Дисципліна 7	5	5					5	150	60	30		30				90					4			
23	ДЗП.ОС.08	Дисципліна 8	1		1				8	240	90	30	30	30				150	6									
24	ДЗП.ОС.09	Дисципліна 9	4		4				5	150	60	30		30				90				4						
25	ДЗП.ОС.10	Дисципліна 10	4		4				5	150	60	30		30				90					4					
26	ДЗП.ОС.11	Дисципліна 11	6		6				5	150	60	30		30				90						4				
27	ДЗП.ОС.12	Дисципліна 12	6	6					5	150	60	30	30					90						4				
28	ДЗП.ОС.13	Дисципліна 13	4		4				5	150	60	30		30				90				4						
29	ДЗП.ОС.14	Дисципліна 14	8		8				7	210	60	30		30				150								9		
30	ДЗП.ОС.15	Дисципліна 15	6	6		6			4	120	60	30		30				60						4				
31	ДЗП.ОС.16	Дисципліна 16	6	6					4	120	60	30		30				60						4				
32	ДЗП.ОС.17	Дисципліна 17	1		1				8	240	90	30	30	30				150	6									
33	ДЗП.ОС.18	Дисципліна 18	7		7				5	150	60	30		30				90							4			
34	РАЗОМ дисципліни загальної підготовки			10	13	2				101	3030	1230	480	90	660	0			1800	24	8	8	14	4	16	4	9	
35	1.2. Дисципліни професійної підготовки																											
36	ДПП.ОС.01	Дисципліна 1	2		2				7	210	90	30	30	30				120	6									
37	ДПП.ОС.02	Дисципліна 2	2		2				7	210	90	30	30	30				120	6									
38	ДПП.ОС.03	Дисципліна 3	2		2				7	210	90	30	30	30				120	6									
39	ДПП.ОС.04	Дисципліна 4	3		3		3		8	240	90	30	30	30				150		6								
40	ДПП.ОС.05	Дисципліна 5	8		8				5	150	45	30		15				105								6		
41	ДПП.ОС.06	Дисципліна 6	7		7		7		5	150	60	30		30				90							4			
42	ДПП.ОС.07	Дисципліна 7	4		4		4		5	150	60	30		30				90				4						
43	ДПП.ОС.08	Дисципліна 8	5		5		5		5	150	60	30		30				90					4					
44	ДПП.ОС.09	Дисципліна 9	7		7				6	180	60	30		30				120							4			
45	ДПП.ОС.10	Дисципліна 10	7		7				5	150	60	30	30					90							4			
46	ДПП.ОС.14	Дисципліна 11	8		8				3	90	45	30		15				45								6		
47	РАЗОМ дисципліни професійної підготовки			9	2	4				63	1890	750	330	150	270	0			1140	0	18	6	4	4	0	12	13	
48	РАЗОМ ЗА ЦИКЛОМ І.			19	15	6				164	4920	1980	810	240	930	0			2940	24	26	14	18	8	16	16	21	
49	2. Вибіркова складова (вибір студента)																											
50	2.1. Загальні дисципліни вільного вибору																											
54	ЗД.ВС.01	Дисципліна 1	3		3				5	150	60	30		30				90			4							
55	ЗД.ВС.02	Дисципліна 2	4		4				5	150	60	30		30				90				4						
56	ЗД.ВС.03	Дисципліна 3	5		5				5	150	60	30		30				90					4					
57	ЗД.ВС.04	Дисципліна 4	6		6				5	150	60	30		30				90						4				
58	РАЗОМ			0	4	0				20	600	240	120	0	120	0			360	0	0	4	4	4	4	0	0	
59	2.2. Професійні дисципліни вільного вибору																											
60	ПД.ВС.01	Дисципліна 1	5		5				5	150	60	30		30				90					4					
61	ПД.ВС.02	Дисципліна 2	5		5				5	150	60	30		30				90						4				
62	ПД.ВС.03	Дисципліна 3	7		7				4	120	60	30		30				60							4			
63	ПД.ВС.04	Дисципліна 4	8		8				5	150	45	30	15					105								6		
64	ПД.ВС.05	Дисципліна 5	6		6				4	120	60	30		30				60						4				
65	ПД.ВС.06	Дисципліна 6	3		3				7	210	60	30		30				150		4								
66	ПД.ВС.07	Дисципліна 7	5		5				5	150	60	30		30				90					4					
67	ПД.ВС.08	Дисципліна 8	7		7				5	150	60	30		30				90							4			
68	РАЗОМ професійні дисципліни вільного вибору			4	4				40	1200	465	240	15	210	0			735	0	0	4	0	12	4	8	6		
69	РАЗОМ дисципліни вільного вибору			4	8	0				60	1800	705	360	15	330	0			1095	0	0	8	4	16	8	8	6	
70	РАЗОМ ЗА ЦИКЛАМИ 1-2			23	23	6				224	6720	2685	1170	255	1260	0			4035	24	26	22	22	24	24	24	28	
71	3. ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА																											
72	3.1	Практика І	4		4				3	90																		
73	3.2	Практика ІІ	6		6				3	90																		
74	3.3	Переддипломна практика	8		8				5	150																		
75	4. ПІДСУМКОВА АТЕСТАЦІЯ																											
76	4.1	Підготовка та захист кваліфікаційної роботи	8						5	150																		
77	Всього за циклом 3 і 4:					3			16	480																		
78																												
79	Курсові проекти (роботи):																		0	0	1	1	1	1	1	1		
80	Кількість екзаменів:																		3	3	2	3	3	3	3	3		
81	Кількість заліків:																		3	3	4	4	3	4	3	2		
82	Практики/стажування/тренінги																				1							
84	Виробнича практика:																							1				
85	Переддипломна практика:																									1		
86	Підготовка та захист кваліфікаційної роботи																									1		
87	Атестаційний екзамен																									1		
88	Разом за навчальним планом:				23	26				240	7200	2685	1170	255	1260	0			4035	24	26	22	22	24	24	24	28	

У діапазоні (**AD30:AK30**, рис. 1) можна записати трішки іншу формулу (формулу 2):

$$\begin{aligned}
 &=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(\$E\$11:\$F\$33;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$E\$36:\$F\$46;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$E\$54:\$F\$57;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$E\$60:\$F\$67;AD28); \\
 &\quad СЧЁТЕСЛИ(\$E\$72:\$F\$74;AD28))
 \end{aligned}
 \tag{2}$$

Формула 2 здійснить таку ж операцію, як попередня формула 1, але вона буде перевіряти і сумувати кількість дисциплін у діапазонах, де записані екзамени та заліки відносно семестру, що забезпечить здійснення помилки на етапі підрахунку кількості екзаменів та заліків (помилка полягає у неправильному записі екзамену чи заліку відносно семестру – замість 4 – 3 або 5, це може відбутися при зміні семестру). Їх розмістимо поряд, щоб відразу перевірити правильність введення екзаменів та заліків відносно семестрів.

Наступну формулу запишемо у комірку **AD35** і скопіюємо в діапазон комірок **AE35:AK35**:

$$\begin{aligned}
 &=СУММ(СУММЕСЛИ(\$D\$11:\$D\$33;AD34;\$K\$11:\$K\$33); \\
 &\quad СУММЕСЛИ(\$D\$36:\$D\$47;AD34;\$K\$36:\$K\$47); \\
 &\quad СУММЕСЛИ(\$D\$54:\$D\$57;AD34;\$K\$54:\$K\$57); \\
 &\quad СУММЕСЛИ(\$D\$60:\$D\$67;AD34;\$K\$60:\$K\$67); \\
 &\quad СУММЕСЛИ(\$D\$72:\$D\$74;AD34;\$K\$72:\$K\$74); \\
 &\quad СУММЕСЛИ(\$D\$76;AD34;\$K\$76))
 \end{aligned}
 \tag{3}$$

За допомогою формули 3 ми здійснимо підрахунок кредитів, які записані у стовпці **К** (кількість кредитів ECTS) відносно стовпця **D** (семестр, рис. 2). Формула та її результат наведені на рис. 3.

В даній формулі функція СУММ() буде підсумовувати кількість кредитів, які буде відбирати та сумувати функція СУММЕСЛИ(), яка переглядає діапазон комірок стовпця **D** (**\$D\$11:\$D\$33**; **\$D\$36:\$D\$46**; **\$D\$54:\$D\$57**; **\$D\$60:\$D\$67**; **\$D\$72:\$D\$74**, рис. 2) і якщо у ньому знаходить **1** (1-й семестр, комірка **AD34**), то сумує кількість кредитів у стовпчику **К**.

	AD	AE	AF	AG	AH	AI	AJ	AK
34	1	2	3	4	5	6	7	8
35	=СУММ(СУММЕСЛИ(\$D\$11:\$D\$33;AD34;\$K\$11:\$K\$33);СУММЕСЛИ(\$D\$36:\$D\$47;AD34;\$K\$36:\$K\$47);СУММЕСЛИ(\$D\$54:\$D\$57;AD34;\$K\$54:\$K\$57);СУММЕСЛИ(\$D\$60:\$D\$67;AD34;\$K\$60:\$K\$67);СУММЕСЛИ(\$D\$72:\$D\$74;AD34;\$K\$72:\$K\$74);СУММЕСЛИ(\$D\$76;AD34;\$K\$76))	30	30	30	30	30	30	30

Рис. 3. Перевірка кількості кредитів у семестрі (30 кредитів)

Наприклад: у комірці D12=1 (AD34) → K12=5; D14=1 → K14=5; D15=1 → K15=3; D19=1 → K19=1; D23=1 → K23=8; D32=1 → K32=8 (рис. 4). Результатом формули буде 30 (5+5+3+1+8+8).

A	B	C	D	E	F	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA
11	ДЗП.ОС.01	Дисципліна 1	2		2				5	150	60	30		30			90	4							
12	ДЗП.ОС.02	Дисципліна 2	1	1					5	150	60	30		30			90	4							
13	ДЗП.ОС.03	Дисципліна 3	3		3				6	180	60	30		30			120		4						
14	ДЗП.ОС.04	Дисципліна 4	1	1					5	150	60	30		30			90	4							
15			1	1					3	90	30			30			60	2							
16	ДЗП.ОС.05	Іноземна мова за професійним спрямуванням	2		2				3	90	30			30			60		2						
17			3		3				3	90	30			30			60			2					
18			4		4				2	60	30			30			30				2				
19			1	1					1	30	30			30			0	2							
20	ДЗП.ОС.06	Фізичне виховання	2		2				1	30	30			30			0		2						
21			3		3				1	30	30			30			0			2					
22	ДЗП.ОС.07	Дисципліна 7	5	5					5	150	60	30		30			90					4			
23	ДЗП.ОС.08	Дисципліна 8	1	1					8	240	90	30	30	30			150	6							
24	ДЗП.ОС.09	Дисципліна 9	4	4					5	150	60	30		30			90				4				
25	ДЗП.ОС.10	Дисципліна 10	4		4				5	150	60	30		30			90				4				
26	ДЗП.ОС.11	Дисципліна 11	6		6				5	150	60	30		30			90					4			
27	ДЗП.ОС.12	Дисципліна 12	6	6					5	150	60	30	30				90					4			
28	ДЗП.ОС.13	Дисципліна 13	4	4					5	150	60	30		30			90				4				
29	ДЗП.ОС.14	Дисципліна 14	8	8		8			7	210	60	30		30			150							9	
30	ДЗП.ОС.15	Дисципліна 15	6	6		6			4	120	60	30		30			60					4			
31	ДЗП.ОС.16	Дисципліна 16	6	6					4	120	60	30		30			60					4			
32	ДЗП.ОС.17	Дисципліна 17	1	1					8	240	90	30	30	30			150	6							
33	ДЗП.ОС.18	Дисципліна 18	7		7				5	150	60	30		30			90						4		

Рис. 4. Підрахунок кількості кредитів у першому семестрі за допомогою формули

3

На основі результатів, які будуть формуватись під час заповнення навчального плану (рис. 1 та 3) можна побудувати динаміку кількості кредитів та дисциплін за семестрами для наочнішого спостереження відхилень від поставлених умов (у 5 семестрі необхідно додати 10 кредитів, а у 6 зменшити на 10 кредитів, рисунок 1) та швидкого їх корегування.

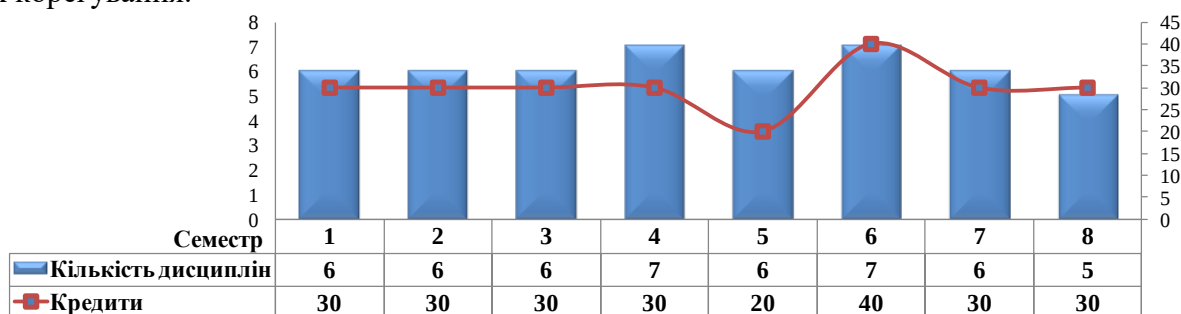

Рис. 5. Графічний вигляд результату підрахунку кількості кредитів та дисциплін

Щоб перевірити умови щодо обсягу обов'язкової та вибіркової складової кредитів дисциплін необхідно записати формули, що наведені на рис. 6. На основі записаних формул є можливість швидко виправити відхилення від заданих умов.

	AD	AE	AF	AG	AH
38	ОБОВ'ЯЗКОВА СКЛАДОВА		ВИБІРКОВА СКЛАДОВА		Разом
39	= (K34+K47+K77)/SK\$88		=K69/K88		100%
40	=K34+K47+K77		=K69		240

Рис. 6. Перевірка обсягу обов'язкової та вибіркової складової у кількості кредитів та %

Формули, що наведені на рис. 7 допоможуть порахувати кількість курсових робіт (у першому семестрі комірка T79), кількість екзаменів (у першому семестрі комірка T80) та кількість заліків (у першому семестрі комірка T81). І якщо виявиться, що є відхилення

від заданих умов (екзамен ≤ 3), є можливість швидко їх уникнути – зробивши необхідні виправлення.

	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA
79	Курсові проекти (роботи):					=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(SHS11:SHS33;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SHS36:SHS46;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SHS53:SHS57;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SHS60:SHS67;AD28))	0	1	1	1	1	1	1
80	Кількість екзаменів:					=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(SES11:SES33;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SES36:SES46;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SES53:SES57;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SES60:SES67;AD28))	3	2	3	3	3	3	3
81	Кількість заліків:					=СУММ(СЧЁТЕСЛИ(SFS11:SFS33;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SFS36:SFS46;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SFS53:SFS57;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SFS60:SFS67;AD28);СЧЁТЕСЛИ(SFS72:SFS74;AD28))	3	4	4	3	4	3	2

Рис. 7. Перевірка кількості курсових, екзаменів та заліків у семестрі

Для підрахунку кількості кредитів та аудиторних і самостійних год використовуємо функцію СУММ(), яка не вимагає пояснень щодо її роботи. А підрахунок екзаменів, заліків та курсових будемо здійснювати за допомогою функцію СЧЁТЗ(), яка на відміну від функції СЧЁТ (яка рахує лише числа у діапазоні комірок) рахує усі непусті комірки (і числа і символи Н43). У стовпці Н, де зазначені курсові роботи, є можливість писати символ К (курсова), або ж цифру, яка буде вказувати на курсову роботу у відповідному семестрі (рис. 8).

	C	D	E	F	H	I	J	K
36	Дисципліна 1	2	2					7
37	Дисципліна 2	2	2					7
38	Дисципліна 3	2	2					7
39	Дисципліна 4	3	3		3			8
40	Дисципліна 5	8	8					5
41	Дисципліна 6	7	7		7			5
42	Дисципліна 7	4	4		4			5
43	Дисципліна 8	5	5		К			5
44	Дисципліна 9	7	7					6
45	Дисципліна 10	7		7				5
46	Дисципліна 11	8		8				3
47	ВІСЬОМ дисциплін	=СЧЁТЗ(E36:E46)		=СЧЁТЗ(F36:F46)	=СЧЁТЗ(H36:H46)			=СУММ(K36:K46)
48	Результат	9		2	4			63

Рис. 8. Підрахунок кількості курсових, екзаменів та заліків

	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	AA
36	210	90	30	30	30			120	6							
37	210	=ЕСЛИ(ИЛИ(E42=4;F42=4);(N42+O42+P42+Q42)/15;" ") =ЕСЛИ((D42=4;N42+O42+P42+Q42)/15;" ") =ЕСЛИ(D42=W5;(N42+O42+P42+Q42)/15;" ")														
38	210															
39	240															
40	150	45	30		15			105								6
41	150	60	30		30			90							4	
42	150	60	30		30			90			4					
43	150	60	30		30			90					4			

Рис. 9. Підрахунок кількості курсових, екзаменів та заліків

На рис. 9 представлені формули, які обчислюють кількість годин у тиждень (час відведений на викладання дисципліни на навчальний тиждень) за вказаними

аудиторними годинами та дисципліною, де N – лекції, O – лабораторні, P – практичні, Q – семінарські заняття, 15 – навчальних тижнів у семестр.

Висновки. Таким чином, автоматизація розробленого шаблону навчального плану дозволить науково-педагогічним працівникам зменшити витрати часу на його складання і виправлення у випадку змін щодо поставлених умов.

Список бібліографічного опису:

1. Мінько О.О. Сучасний аналіз даних в Excel для науковців. *Науково-учбовий центр прикладної інформатики НАН України*. Третє вид. виправлене. Київ: НУЦ ПІ НАНУ, 2018. 461 с. URL :<https://ru.calameo.com/read/0031683721a4b517a668b> (дата звернення 01.03.2020).
2. Рамський Ю.С. Інформаційне суспільство. Інформатизація освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія №2. *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання* : зб. наук. Праць. Редрада. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. № 7

References:

1. Minko O.O (2018) Modern data analysis in Excel for scientists. Research and Training Center for Applied Informatics of the National Academy of Sciences of Ukraine. The third kind. corrected. Kyiv: NUTS PI NASU. 461. Retrieved from <https://ru.calameo.com/read/0031683721a4b517a668b> [in Ukrainian].
2. Ramsky Y.S. (2010) Information society. Informatization of education. Scientific journal of NPU named after MP Dragomanova. Series №2. *Computer-based learning systems*: Coll. Science. Works. Redrada. K. : NPU named after MP Dragomanova, 7. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 15.03.2020 р.